

motrišta

ČASOPIS ZA KULTURU, ZNANOST I DRUŠTVENA PITANJA • STUDENI – PROSINAC 2025. • ISSN 1512-5475

Časopis Motrišta referiran je u Central and Eastern European Online Library /Frankfurt am Main/ - <https://www.cceol.com/search/journal-detail?id=185>

146

Barbir, Bauer, Beus,
Ćurić, Juka, Jukić Bandić,
Jurić, Kesić, Kljajo-Radić,
Koštro, Laco, Leko,
Marijanović, Naletilić, Nedić,
Oraić Tolić, Pehar, Pešorda,
Prskalo, Pupiće, Sivrić,
Stjepanović, Škobić

motrišta

BR. 146, ČASOPIS ZA KULTURU, ZNANOST I DRUŠTVENA PITANJA

Utemeljitelj i nakladnik: Matica hrvatska Mostar
Sunakladnik: Zdravo društvo Mostar
Za nakladnike: Ljerka OSTOJIĆ

Glavni urednik: Miro PETROVIĆ
Odgovorna urednica: Ljerka OSTOJIĆ
Koordinator: Franjo TAKAČ
Tajnica: Vanja PRUSINA
Uredništvo: Misijana BRKIĆ MILINKOVIĆ, Darko JUKA, Tina LACO,
fra Ante MARIĆ, Dragan MARIJANOVIĆ, Šimun MUSA,
Mira PEHAR

Lektura i korektura: Misijana BRKIĆ MILINKOVIĆ

Grafičko oblikovanje: SHIFT kreativna agencija, Mostar

Telefon/faks: +387 36 325 895
E-mail: motrista1@gmail.com
Adresa: Ulica kralja Zvonimira b.b., 88000 Mostar
Žiroračun: 338 100 220 201 2542 UniCredit Bank d.d. Mostar
Upлата iz inozemstva: UniCredit Bank d.d. Mostar
SWIFT UNCR BA 22
IBAN: BA 39 338 060 481 699 95 75

Cijena: 10 KM, dvobroj 20 KM, za inozemstvo dvostruko

Mišljenjem Federalnog ministarstva prosvjete, znanosti, kulture i športa br. 08-91-4/97. od 3.3.1997. glasilo Motrišta upisano je u evidenciju javnih glasila pod br. 661 i oslobođeno plaćanja poreza na promet proizvoda.

motrišta

BR. 146, ČASOPIS ZA KULTURU, ZNANOST I DRUŠTVENA PITANJA

Kazalo

književna radionica

Zdravka Mila MARIJANOVIĆ: Dobro jutro, grade	7
Hrvoje BARBIR Barba: Stotinu sotonskih soneta	10
Tomislav Tomo PUPIĆ: Vjeko	12
Sonja ŠKOBIĆ: Orah-lađa	15
Miljenka KOŠTRO: Priča u priči	20
Miro NALETILIĆ: Povratak u svijet medvjeda i leptira	27
Ivana ČURIĆ: Kako je miš spasio šumu	31
Radica LEKO: Lektira	35
Milena JUKIĆ BANDIĆ: Jesen	38

učilište

Tina LACO: Luka Pavlović – kritičar koji korigira i stvara	43
Marina BEUS: Hercegovački franjevci u kontekstu kulture sjećanja i urbanog nazivlja Mostara	52
Marina KLJAJO-RADIĆ: Od zemnosti do vječnosti	78
Tina LACO: Lutka kao beskrajna igra	82
Ivan PRSKALO: Cjelovitost Šopova pjesništva	86

mozaik

Ivan SIVRIĆ: U nevinosti negdašnje svagdašnjosti	91
Marina KLJAJO-RADIĆ: Čudesna pjesnička pojavnost u hercegovačkim propuntama	96

čitaonica

Dubravka ORAIĆ TOLIĆ: Romanima protiv zaborava.	99
Mato NEDIĆ: Srodnik riječi	102
Damir PEŠORDA: Roman o Ilićima	104
Ludwig BAUER: Kratka proza Nikole Šimića Tonina.	107
Sonja JURIĆ: Vrtuljak od dječjih snova i stihova.	109
Miljenka KOŠTRO: Uspomene otete zaboravu	111
Ivica KESIĆ: Nepobjediva moć opraštanja	115
Miljenka KOŠTRO: Autobiografska priča Ivana Kladarića.	117
Zvonimir STJEPANOVIĆ: Neka nam stara i novosagrađena staništa budu stalna susretništa!	119
Marina KLJAJO-RADIĆ: Zavičaj očuvan u riječi i slici	121
Zvonimir STJEPANOVIĆ: Zavičajno je pismo potrebno	124

ljetopis

Darko JUKA: In memoriam: Zlata Brbor (1947. – 2025.)	127
Darko JUKA: In memoriam: Mirjana Šimunović (1955. – 2025.)	130
Mira PEHAR: Kronika kulturnih događanja u Mostaru, kolovoz – studeni 2025. . .	132

dodatak

Moć riječi: Stop nasilju nad djecom	139
---	-----

Zdravka Mila MARIJANOVIĆ

Dobro jutro, grade

DOBRO JUTRO, GRADE

Dobro jutro, grade, pozdravlja te pjesma.
Budim se s prvim sunčevim zrakama,
Miluju mi lice, otvaraju oči,
Svako jutro novi stih sroči.

Sat zvonko zapovijeda: „Ustani i otvori vrata!“
Povjetarac na prozoru zastavom maše
Mirisima cvijeća.
Neko blaženo stanje, prava jutarnja sreća.

Dobro jutro, grade moj!
S prozora čujem ptica poj.
Vidim biserne vrtove behara,
Ulice lijepe, toliko je svuda čara.

Dobro jutro, Neretvo, ljepotice!
Opjevale su te sve ptice.
Volim ti mostove, svaki kamen,
Svuda sja stoljetni znamen.

Sretna se budim u Mostaru
Zahvalna na tom Božjem daru.
Uživam u svakom jutru i danu,
Uživam u svom stanu.

Jutarnja zvona zvone.
Dobro jutro, nebo,
Dobro jutro, zemljo,
Dobro jutro, sunce,
Dobro jutro, dobri ljudi moga grada.
Volim vas danas, sutra, svakog jutra,
istim žarom kao i sada.

MOSTAR

Grad vedroga neba
vremenu se smije.
Zagrljen kamenom, kaduljom,
vinovom lozom i smokvom.
Umiven Neretvom
koja rado nas čeka.
Prkosno stoji grad,
iako mnoge ga rane bole.
Sjetimo se, grade ga ljudi,
pružimo ruke suncu,
čuvajmo ga, vrijedan je svaki osmijeh.

ZAR DA NAPUSTIM OVU ZEMLJU?

Tugovat će nebo
kad odeš iz svoje kuće.
Gdje god stigneš,
neće ti biti toplo kao u materinu krilu,
pratit će te njezine oči svuda.
Čeznut ćeš za mirisom zavičaja
i grobovima predaka,
a neće više biti ni oca ni majke
da ih razveseliš povratkom.
Plačem moleći se
da ostaneš... unatoč svemu...

LOKVE

Žurim starom ulicom
ljetna kiša pljušti.
Vjetar teško podiže mokro lišće,
a lokve svuda kao i prije.
Vrate se sjećanja na mladost.
Radost je umiti se kišom.
Dignute glave i mokre kose
blatnjavim stazama bezbrižnosti kročiti,
a bosonoga mladost je prošla.
Ostali su mirisi prve kiše,
voćnjaci behara, zumbuli,
okusi zrelih trešanja, smokava,
grožđa i sočnoga nara,
a mostarska kiša opet pada
i sve bih ponovila sada.

ULICA PLATANA

Dok šecem najljepšom ulicom moga grada,
sjetim se vremena kada sam bila mlada.
Tu su se rađale prve ljubavi, nježni pogledi krali,
a mene bi mirisi lipa zanosom opijali.

Stare platane prkose vremenu, čuvaju duh ovoga grada.
Neki drugi ljudi šetnicom prolaze sada.
Možda je baš u tom drvetu uklesano ime moje i tvoje.
Pod njima sačuvane uspomene u redu stoje.
Sjedili smo na jednoj od tih klupa.
Tu nam je srce reklo da ćemo ostati zauvijek skupa.

O novim ljubavima šapuću krošnje nad šetnicom.
O zaljubljenosti umjesto riječi govore pogledom.
Vjetar i kiša raznijet će suho lišće ispod platana.
Novo će proljeće doći, možda se ljubav rađa i sada.

NAŠA ULICA

Šecem našom ulicom i tražim neka draga lica.
O, Bože, gdje su Vesna, Nada i Mica?
Znam da nema Bube, Ine i Ane...
Svakoga dana je u mojoj ulici meni dragih ljudi manje.
Nema moje tete i brata, a ode i moj dragi tata.
Rijeka naša huči, kao da i nju nešto strašno muči.
Teče, odlazi, nestaje u moru...
Dolaze nova jutra,
Tko zna što nas čeka sutra...
Bit će to staza drugih nasmijanih lica,
Bit će to njihova ulica.

RADOBOLJA

Moja rijeka uvijek čeka.
Mrmolji Radobolja.
Sjećam se, tu smo učili plivati, na obali karte igrati, prijateljstva graditi.
Tepih od zelene mahovine
bio je naše omiljeno okupljalište.
Čuvam taj miris ljeta moje Hercegovine.
Zvuk vode, šum vrbe, drhtaj suhe trave na povjetarcu...
Pod starim orahom smo hladovali,
s Lačinovca vrela žed gasili,
nadglasavali se s cvrčcima na vrućini...
Oh, kako smo svi sretni bili!
Netko je čitao knjigu, igrao šah, vezao *Wiehlerov* goblen uz smijeh i puno tema.
Dečki se igrali lopte i hladovali na Barici pod smokvom.
Danas to više nije ista rijeka.
Ne vidim da tu netko nekoga čeka.
Sve je pusto, a šiblje obraslo gusto.
Ne čuje se graja djece,
na obali je smeće.
Tužna je moja rijeka
i sada čeka
da joj na obalama radost osjete
i ova djeca.

SJEĆANJE NA VRELO RADOBOLJE

Između stoljetnog drveća bukve, hrasta i breze čuje se huk rijeke.
Rađa se vrelo života iz utrobe brda,
stapaju se mirisi i ljepota,
spokoj odmara u hladovini.
Zrake sunca češljaju krošnje,
čuju se cvrčci i pjev slavuja,
štigličići biglišu.
Gušter odmara uz miris poljskog cvijeća,
lagani povjetarac češlja obalu,
bajkovita je priroda majka tud kuda krivuda Radobolja.
Priča o prošlosti sanja ljepše dane za nju i mještane.
S uzdahom se sjetim kako je bila čista.
Svaki joj se kamen zrcalio u koritu.
A kakvo je sada stanje?
Vode sve manje,
tužna se bori sa smećem.
Što će nove generacije o njoj znati?

Zaboravit će se priče o rijeci, ljudima i sreći.
Pitat će vrijeme tko su nam bili preci.

Stotinu sotonskih soneta

1. Klek

1.1) O ponoć trinaestog petka zanesen k'o oblak dramom grada jedva živa, prođoh ubijen kroz park sav rastresen, svijen k'o jesen stara i pljesniva... Pak mračnom plimom u kroku tom kasnom, ponesen valjda nekom krasnom rimom, cestom praznom vrh uznesenja jeka – odnesen željom za bijelim dimom! – dođoh do tog *snacka* bez žara mrve, od neka mornara žicnut cigaru.

Kad tamo, na vrhu prastara kleka, tek vještice su pušile u baru!? Ja ih skužih već iz prve, međutim: što bi čovjek noću dao – još za dim!?

1.2) Čim k'o kakav đogat otvorih kapke i u bogat kročih *salon* svakim zlom – jak, nogat, priđe mi konobar rogat, k tom mjesto cipela noseći papke!? Kroz prostor me provede pak ljubazno; na mjesto bazno me sjede, pod binom. A svako mu oko bijaše razno, mazno me dvoreći, zboreći fino.

Malo je reći kad uključe glazbu da izbu to smrači! Svak se digao sred noći mlade u pijanu tazbu, pa sve više, kliče, govor sprječava, baš kao da je prosinac stigao pa studeni isponove vjenčava.

1.3) – Ti se k'o mazga benasta ureso!? – našalih se. – Da već nije krnjevo!? Satir je na me tek okom sijevo: – A možda bi mladac gospar zapleso?

A jesam se, jadac, zblanut uzbleso!? A vazda li i ja glumim junaka!? Benastog mene!? Sav nijem sam se stresu, pred ovijem podvornikom sveg mraka... I bez zraka osta, skuhan k'o meso, kao jastog mek, podatan, tek s braka, ama teman mu ulovljen i spravljen za zube oštre što kloštre kost spilja, očima već probavljen, zaboravljen – posran međ lišćem mirisna obilja.

1.4) – *Avaj, ja bi' tek jednu cigaretu!?* Zablujli u me bijednu zjen ovaj što ne bijaše zgodan živom biću: – *Ne pravi štetu, budi odan piću...*

Tad zapiri vjetar i sve se smiri. Sjedoše nice na stolice žbiri, vukodlaci, vampiri, sve vještice. I krug obasja zastor kroz čestice! Pak izrekoh tek tanašnim glasićem, u potrazi za spasom pred zlim bićem: – *Znate što!?* *Morao bih hitno kući!?*

Kad zakuči prolaz on stasom ljući: – *Fićfiriću, sjedaj tuj, na tren muči! Predstava će skoro... Pa gledaj! Uči!?!*

1.5) I zbude se da padoše pred zastor tri žive lude ko lutke o koncu. I visješe šutke još kad o zvoncu dohodi nam ceremonijal-majstor. U košulji bijeloj s ružom krvi, poplavom bijesa on noseći mač – s leđa im priđe, probode ih prvi, a svaka se od njih tek dade u plač!?

Grohotan smijeh se prolomi bukom dok rukom on prvoj otkide glavu! Drugu osakati laganom mukom: svi mu u slavu stadoše skakati! A i treću kad učini bezglavu strašan se pljesak strese svijem pukom.

1.6) U sve većem slaviju zgranut cvijećem leteće kiše ka junaku glavnom, učini se meni da zasut smećem sam Hamlet stoji na tronu svom slavnom...

Davnom se pozom on zahvali svima njedrima grabeći bukete ruža. Jasno vidjeh: lažno kajanjem cima, a krvav mač sablasno meni pruža!? Zbunjen tim činom prijektivnog stvora, sveg zbora naglom ogrnut tišinom - sam se nađoh u krugu reflektora. Pogledah u oči koljača luda, u mrmoru svih šaptača pod binom, pa dršku mača tad zgrabih od čuda.

1.7) Jer oči mu bjehu u svem grijehu ganućem taknute skoro do suza! I ko mrtvacu kad skonča o strehu bez duše mi jezik sam ispuza van... Ispod vjeđa ostah bez krvi svježe, niz leđa moja hladni se spusti jez: otud, gdje tri sakate lude leže, glavom i brađom cerio se – sam Knez!?

I opet se sve razlegne tek sprdnjom, što grdnjom stravom odzvoni u smijeh kad lupih se po čelu novom tvrdnjom: – *Koja festa!?* – A sve vještice zavrište... Tad podiže ruku, ustavlja svijeh, pa reče: – *Dajte budali što ište...* I nesta!

1.8) I luč plamnjat presta, a sve se stara. Tek jamni odraz mnoštva zvjerskih zlooka iz svijetla me okna tmine para; i svraka mi za stol sleti s visoka!? U trenu se oka stvori u ženu: sjenu joj razabrah, ruke, tijelo, i kosu njenu ljupko uvijenu ko klupko zmija što se čelom prelo...

Kad uze sa stola svijeće garet, na plamet primače lice ta mona – vidjeh joj cice, put crnu ko avet, zanosnu plavet očiju gorgona kojom je mogla oduzimati pamet. A ona na mundštik pali cigaret!

1.9) Pa reče: *Ja znadem tko si...* I puhne. A sve joj zasikću u kosi zmiije. Još zadijeh pogled u me da sluhne gdje um moj nosi, gdje duša se krije:

– Ti si triput proscu zlog advokata krvav potpis briso iz ugovora! Iz tri si rata Svjetlo-noscu zbriso, a sad – opčinila te neka Flora!? Kladim se da joj dolje od početka kakav starac noćnik rukom frče bus! Jarac smrdež, nemoćnik od svog spola, koji hrče dok dušom tišti gola, dok svrbež ne posrče sav njezin džus, pa njišti suha, vrišti bez svršetka!?

1.10) – *Gospođa, kako ste vi meni prosti!?* – rekoh ja posve zgrožen. – *Al' se klanjam! Flora je muza iz naše prošlosti, lik njen uprav u dramu jednu sklanjam...*

– *Još si poeta!? A bi l' mi odao – što stihovi tvoji stoje svijeta?*

– *Ah, srećo!?* *Pero za dva španjuleta!*

– *Jad išteš... A što bi mi još prodao?*

– *Lutrije sa mnom!?* *Do svratišta tvog mnim dođoh stog što prazne kutije osta... Riješi me posta, daš bar jedan dim?*

– A zar se pljugu dava na dug šupku!? Tek potegni lugu žar, srkni travu: kad greš kroz Dubravu, išti Jeđupku!

1.11) Al' čim povukoh dim uzdahom pluća – sva mi krv proključa u moždanima! U očima se strnu nadahnuća, dušu ja crnu prodah prodanima... Da ničega svjestan duljim u prazno ko besvjestan mrtvac što bulji u kut! I kom je za igru jedino važno – gdje pronaći iglu za svoj zlatni šut!?

Još mračnim ništavilom nisam sreo misli svoje ko toplac u rijeci; i dok sam bezdan prevaren gutao i u sleđen užas plutao trupla, ja začuh svoj glas u velikoj jeci kao da ječi pokvaren stereo:

– *Qualis artifex pereo...*

Vjeko

Ovo nisam još nikome ispričao. Osjetim da si dobar čovjek. Znaš, mi slijepci nemamo vid, ali zato nam je Bog podario druga čula kojima osjetimo, vidimo i čujemo što vi, koji vidite, ne možete.

Nisam bio baš dobar dok sam bio mlad kao ti. Pušio sam, pio, nezdravo se hranio. Kad kažem pio, pio sam neumjereno. Sve što mi je došlo pod ruku. Eh, da sam onda znao što sad znam! Ma, vjeruj mi, opet bih ja isto. To se samo tako kaže kako bih nešto promijenio. Bih govno promijenio! Bio bih još gori.

Nisam ni znao što je to šećerna bolest, dijabetes, dok mi željezni profil, koji sam obrađivao na poslu, nije pao na nogu. Odmah sam znao da nije dobro. Takav bol nisam osjetio nikada.

Moji s posla odmah su zvali hitnu pomoć, došli ljudi brzo, stavili me na nosila i onaj mladi doktor me pita imam li neke bolesti od ranije, visok tlak, probleme sa srcem, šećerom i vidim ga, nešto vrti glavom i samo pokretima, bez ikakve riječi daje upute bolničaru.

Dođemo u bolnicu, oko mene se stvori puno njih, što doktora, što medicinskih sestara, te pregled, te snimanje, te vađenje krvi, a sve nešto kao zabrinuti. Ja se čudim, jer sve nešto računam – haj, bolan, ozlijedio nogu, ni prvi ni zadnji, malo zašijete, malo previjete i idemo svatko svojim putem.

Jes', jes', aha! Dođe neki ozbiljniji doktor, zaključujem to jer nosi slušalice oko vrata i kaže mi: „Nije dobro, polomljene su neke kosti u stopalu, to kako vam je palo željezo na nogu, ali mi recite – od kada imate problema sa šećerom?“

„Kakvim, bolan, šećerom!? Pa nisam bio kod doktora ni ne pamtim od kada“, kažem mu ja.

Kaže on meni – trebao si. „Imaš, moj majstore, toliki šećer da ne znam kako uopće hodaš i radiš. Moramo ti prvo operirati stopalo, ali ćemo ti davati i lijekove za taj šećer pa ćemo vidjeti kako i što dalje.“

Da ti skratim priču. Operirali su me nekoliko puta da bi mi, na koncu, amputirali nogu do koljena. Prvo jednu, pa i drugu jer je taj prokleti šećer uzeo maha, nikako ga nisu mogli dovesti pod kontrolu. Stiglo me ono krkanje i blesavi život od ranije.

Već tada se moj sin, jedinac, oženio, dobio dvoje prekrasne djece.

Polako sam počeo i slabije vidjeti. Sin me vodio u dijabetološko savjetovalište i tamo sam se educirao što je to dijabetes, kako se hraniti, održavati higijenu, što me sve čeka uslijed komplikacija i popratnih pojava uz bolest.

Kad sam ga upoznao, bio je potpuno slijep, bez obje noge do butina, na rukama je imao rukavice i na rukama se kretao po sobi, krevetu, fotelji. U nekim trenucima činio mi se spretniji i sposobniji od mene. Samo sam mu prvi put dao ruku koju je zadržao između svojih dlanova dvadesetak sekundi, i rekao mu ime. Više nisam morao, svaki drugi put samo bih mu pružio ruku i oslovio bi me imenom.

Pitao me za moju obitelj, kako su mi djeca, kolika su, pitao me čime se zanimaju i što me najčešće zapitkuju. Tada mi je on rekao kako će moj sin biti ili strojar ili elektroinženjer. To je bilo dvadesetak godina prije nego što se to u stvarnosti i dogodilo.

Hvalio je svoju nevjestu na sva usta. Govorio mi je kako joj nije lako s dvoje male djece i s njim ovakvim, jer sin je radio, imao je težak i odgovoran posao, smjenski rad, duga odsustva od kuće. Nevjesta je držala sve pod kontrolom.

Pazila je što će svekru skuhati, kada će, na vrijeme, nešto pojesti. Uvijek je imao čistu odjeću. Slušao je radijske programe, imao je daljinski upravljač pa je mogao pojačavati, stišavati zvuk, birati kanale, prstima s istančanim osjetom. Televizijske je programe mogao slušati, ali ih je izbjegavao, posebice emisije o politici i o ratovima. To mu je bilo odvratno.

Uvijek, kad bih navratio da ga vidim i da se ispričamo, čudio sam se i divio kako je glatko izbrijan, kako je uredan. Sve stvari koje je koristio imale su svoje mjesto i on bi uvijek znao gdje se što nalazi i nepogrešivo ih je koristio.

Nisam mogao izdržati da ga ne upitam tko ga brije i kako se kupa.

„Pođi za mnom“, rekao je, spustio se s kauča i, onako na rukama, pošao ispred mene da mi pokaže kupatilo. Tamo vidim onu starinsku kadu, odmah se pitajući kako se on popne i tko mu pomaže ući u kadu. Kad tamo, ima jedna mala stolčica na koju se on, onako odjeven, popeo i vrlo spretno spustio u kadu. „Eto, sad vidiš“, rekao je. Htio sam mu pomoći da izađe iz kade, na što mi je on rekao: „Žibje, bolan, što bih da tebe nema“, i jednako spretno se rukama popeo na ivicu kade, spustio se opet na onu stolčicu i pošao vani.

„Znaš, mene je sramota da me nevjesta kupa, dosta joj je i njezine djece, i nije u redu da gleda golog svekra. Dosta joj je što počisti za mnom, što mi skuha hranu, što me uvijek čeka čist veš i odjeća. Nije joj lako oko mene se zezati, ali nikada se nije požalila, barem je nisam čuo. Njoj, vjerojatno, nikada ni na ovom ni na onom svijetu neću moći zahvaliti za svu brigu i pažnju.“

Morao sam, nisam mogao izdržati i ne upitati ga za brijanje. Kako je uspijeva biti uvijek obrijan, bez ikakve ogrebotine ili posjekotine? Brije li ga nevjesta ili sin?

Samo se nasmijao i rekao: „E to ti moram ispričati, vidim da te kopka. Znaš, u ono vrijeme kad sam shvatio da sam teški dijabetičar i da mi šećer razara organizam, čitao sam puno o tome, savjetovao se s liječnicima, s drugim dijabetičarima i shvatio sam da ću s vremenom, s godinama ostati bez vida. Dobro, nisam baš mislio da ću postati potpuno slijep, ali da neću vidjeti kao prije, to svakako. Već tada sam se počeo brijati bez ogledala ispred sebe, brijao sam se i u mraku. Uvijek žiletom, kao i sada. Znao sam se posjeći, ogrebat, ali sam bio uporan. Samo sapun za brijanje, četkica, žilet i pipanje rukama po licu ako sam negdje preskočio. Jednostavno, vježbao sam za moguću gubitak vida. Vidiš, isplatilo se. Doduše, dođe mi jedna frizerka, prijateljica moje nevjestice pa me jednom mjesečno šiša. To ne mogu sam.“

Nažalost, umro je od posljedica te teške šećerne bolesti, nedugo poslije. Nedostaju mi razgovori s njim. Nedostaju mi neki savjeti, razmjena iskustava. Nisam mu stigao ni reći kako je bio u pravu, moj sin je postao strojarski inženjer.

U međuvremenu sam sam postao dijabetičar. Često se sjetim Vjeke.

I ja sam počeo vježbati brijanje bez ogledala ispred sebe. Za svaki slučaj.

Orah-lađa

I ove se godine, s početkom ljetnoga raspusta, Nikola pripremao za odlazak na selo, kod bake i djeda. Puno je toga trebao ponijeti. No bilo mu je najvažnije ponijeti knjige za čitanje. Pritom je imao na umu naslove koje mu je, kao strastvenom ljubitelju knjiga, preporučila učiteljica. Kako bi ponio sve željeno, uoči samoga je putovanja posjetio gradsku knjižnicu, hram knjiga, u kojoj su ga uvijek, na dječjem odjelu, dočekivale nasmejane i ljubazne tete. Posebno se radovao kada bi u knjižnici zatekao tetu Anu koja mu je najbolje znala preporučiti knjige prigodne za čitanje upravo u vrijeme ljetnoga raspusta.

„Nije isto čitati knjige u prirodi, na livadi, na ljetnoj vrelini, ili zimi, pokriven toplom dekićom“, pomislio je Nikola. Za čitanje na ljetnom raspustu Nikola uvijek odabere lagane teme. Sjeća se, dugo je pretraživao po policama s knjigama, dok nije pronašao sve što je želio. Knjižničarka Ana ljubazno ga je ispratila i na odlasku poručila:

„Nikola, kada pročitaš posljednju knjigu ovoga ljeta, doživjet ćeš *ČAROBNO PUTOVANJE*. To je dar knjižnice za tebe, našega najmlađeg najčitatelja. Dobro iskoristi vrijeme koje će ti biti na raspolaganju. Znamo koliko voliš knjige, stoga je vrijeme da upoznaš zanimljive ljude koji pišu knjige za djecu i zaviriš u svijet odraslih. Na kraju *ČAROBNOG PUTOVANJA* čeka te posjet *Živoj knjižnici*.

Nikola je bio spreman za put. Samo ga je nekoliko sati dijelilo od dolaska na selo kod bake i djeda. U selu nije bilo druge djece, ali mu to nije smetalo. Imao je svoga pravoga *frenda*, kućnoga ljubimca, žutoga mačka malo većih ušiju. Zvao se Foksi.

Odmor na selu za njega je bio najljepši odmor, odmor iz snova. Na svakome je koraku osjećao čaroliju kojom je bio snažno povezan s Majkom Prirodom. Volio je Nikola odlazak na spavanje uz otvoren prozor i lagani povjetarac s planine koji ga je uspavljivao. Pa onda, njemu dobro poznati ugođaj buđenja i udisanja opojnog jutarnjeg mirisa bakina cvijeća i ljekovitog bilja. A tek miris bosiljka! Jedna je mala saksija bosiljka krasila klupicu njegova prozora. S jutrom, još u pidžami, ubrao bi nekoliko stručaka i protrljao ga među dlanovima. Miris se širio i ispunjavao njegovu sobu. Znao je, a i baka mu je govorila, kako miris bosiljka tjera dosadne komarce. Nekada bi i mačak Foksi znao osvanuti na krevetu, sklupčan ispod njegovih nogu. „Ništa zato! Foksi je moj dobar prijatelj!“

A baka, kao svaka dobra baka, poranila bi svakoga jutra i pripremala delicije za svoga unuka. Kuhinjom se širio miris još toploga kruha i kifla koje je baka za njega s ljubavlju pekla. Nakon doručka Nikola je uzimao knjigu i odlazio čitati pod veliki orah. Tamo je, kažu ljudi, ljeti najhladnije. Usput bi pozdravio djeda koji je ranim jutrom pomagao baki oko kućnih poslova i hranjenja domaćih životinja. Ponekad mu je i Nikola pomagao.

Znao je Nikola kako je djed posebno ponosan na svoje guske i koke. Među kokama se vragolasto vrzmao jedan pijetao koji ga je svakoga jutra zorom budio: „Kukurikuuuu, kukurikuuu!“ odjekivalo je selom. A i koke su ga voljele. Zvali su ga Pjetlić Veselko.

Nikola je čitao pod orahom i neprestano mislio na obećano mu iznenađenje. Pitao se kada će to biti, kako će to biti? Nikada nije čuo za *Živu knjižnicu*. Ponajmanje je znao kako će se tamo naći, kada su mu na selu, gdje je provodio ljetni raspust, jedino društvo bili njegovi baka i djed i kućni ljubimac Foksi.

„Ako je *Živa knjižnica* negdje u gradu, dotamo se ne mogu tako lako prebaciti. Moj djed nije vozio auto, a moji otac i majka bili su daleko. Nekada sam davno čitao priču o Aladinu i kako je letio na tepihu. Jedino ako neki sličan tepih ne dođe po mene na selo, ha, ha, ha...“, mislio je Nikola.

Tih je dana Nikola pokušao pronaći makar neki znak koji bi mu nagovještavao približavanje kakva čudna događaja, nešto što do sada nije iskusio. Naprotiv, za vrijeme njegova boravka na selu, sve je bilo kao i obično. Jedino se pijetao, možda, zadnjih dana pomalo drugačije glasao, čudno kukurikao. Umjesto *kukuriku, kukuriku*, svakoga ga je jutro budio pjesmom: „Uskoroooo, uskorooo, kukuriku, kukuriku...“ „Baš čudno, baš čudno“, ponavljao je Nikola. „Što li mu to znači?!“ A onda mu je jednoga dana, dok je sjedio pod orahovim stablom i čitao knjigu, u ruke pao poveći orah. Pri padu se rascijepio napola. Nikola je gledao u nj iznenađeno. Kroz krošnju oraha, pravo u njegove oči, bljesnula je neka čudna svjetlost. Orah je pred Nikolinim očima rastao, rastao, dok nije porastao do veličine orah-lađe. Tada je Nikola pomislio: „To je to pijetlovo USKORO, USKORO! Ako se ukrkam u orah-lađu, možda me odvede do *Žive knjižnice*! Morao bih prvo otići javiti se baki i djedu. Oni će se jako brinuti.“ Ali, nije bilo vremena. Lađa od oraha bila je spremna za **ČAROBNO PUTOVANJE**.

Želja da otkrije tajnu *Žive knjižnice* bila je jača od osjećaja odgovornosti. „Puno sam bajki pročitao, ali nikada nisam bio junakom neke od njih“, pomislio je Nikola. „A i knjižničarka mi je poručila da iskoristim prigodu. Moram, moram je iskoristiti. Bit ću brz, jako brz... Vidjet ću što je to *Živa knjižnica*, pa se brzo vraćam baki i djedu na selo.“

Nikola se ukrcao na lađu od oraha. Čarolija je tekla jako brzo. Za njim su se, u zadnji tren, pred samo polijetanje, ukricali Pjetlić Veselko, mačak Foksi i djedova najdeblja guska.

„Nju ne volim pošto po cijeli dan gače, gače. Ni djed je, iz istoga razloga, ne voli. Ni ime joj nismo mogli dati. Jedino da je nazovemo Velikogačalica. To joj ime jedino priliči. Samo ne znam odakle se stvorila. Pijetao mi ne smeta“, pomislio je Nikola. „Mogao bi mi pomoći vratiti se baki i djedu na selo. Svijet je veliki, tko zna gdje se nalazi ta *Živa knjižnica*. Neka i Foksija, on mi je prijatelj. Ona što gače ima perje koje bi moglo na velikoj visini otpasti i ostaviti trag na zemlji. Neka i nje!“ zaključio je Nikola. Nije dugo trebalo da Nikola i njegova družina na svome superbrzom orahu-lađi stignu u grad, pred zgradu, na kojoj je velikim slovima pisalo: **ŽIVA KNJIŽNICA**.

Nikola je brzo sišao s orah-lađe i zakoračio u veliku prostoriju sa stolovima punim knjiga. Primijetio je neke ljude s knjigama u rukama i mnoštvo djece koja ih pažljivo slušaju. Kako nije imao puno vremena, prišao je prvoj skupini. Čovjek koji je pričao dječici držao je upravo knjigu koju je Nikola posljednju pročitao. Tako je knjižničarka i rekla: „Iskoristi svoje vrijeme!“

Nikola je prešao u prvi red, ispred djece. Prisjećajući se što je sve pročitao, čovjeku s knjigom postavljao je pitanje za pitanjem. „Sada znam: čovjek s knjigom pisac je za

djecu! On je napisao knjigu koju sam upravo pročitao i najbolje je mogao odgovoriti na sva moja pitanja!“ reče Nikola i zaključio: „Svojim sudjelovanjem u razgovoru i ja sam postao dijelom *Žive knjižnice*“. Kada je postavio i posljednje pitanje, sjetio se djeda i bake i potrčao prema izlazu. Lađa od oraha ga je čekala. Pijetao je kukurikao, mačak mijaukao, a patka Velikogačalica gače li, gače i dalje, na sav glas! Morao je požuriti. Put natrag bio je još brži. I lađa od oraha željela je što brže vratiti dječaka u selo, baki i djedu. Na putu ih je pratila veelika ptica Pratilica, baš kao u priči o Aladinu tepihu.

Kada je stigao u dvorište, ugledao je svoje stablo. Činilo mu se većim nego inače. Na vrhu je vidio pticu Praticu. A pod stablom – na okupu je stajala cijela ekipa s lađe od oraha. „Moram odati priznanje i mome stablu od oraha, baš kao što sam i ja dobio priznanje posjetom *Živoj knjižnici*. Pod njim sam čitao knjigu kada sam otputovao u veeliki svijet, gdje sam upoznao *Živu knjižnicu*. Od danas će naše orahovo stablo dobiti ime koje mu i pripada: *Stablo nasred svijeta!*“

Potom je Nikola ugledao svoje baku i djeda i potrčao im ususret: „Bako, djede, ne mojte se na mene ljutiti! Kada se malo odmorim od puta, sve ću vam ispričati, sve. Upravo sam bio sudionikom *Žive knjižnice*. Bio sam u društvu dječjih pisaca. Kako sam dospio tamo, malo je duža priča i nisam siguran da ćete mi povjerovati. Kakogod, draga moja bako, dragi djede, putovanje je bilo ČAROBNO!“

PTIČICA

Ovu priču vam priča jedna ptičica.

Ja sam vam prije nekog vremena bila gradska ptičica. Živjela sam okružena s puno, puno visokih zgrada.

Letjela sam s balkona na balkon, s prozora na prozor i s rijetkog stabla na stablo. Tako je izgledao skoro svaki moj dan.

Ponekad sam znala odletjeti i do VEEELIKOG botaničkog vrta koji se nalazio u blizini. Tu mi je bilo baš, baš lijepo i zabavno.

Iako sam živjela na slobodi, to nije bio život koji sam željela. Nisam nešto puno pjevala ni cvrkutala. Jednostavno nisam bila sretna.

Oduvijek sam voljela prirodu i velika vodena prostranstva. Od ljudi sam čula za njihovu ljepotu, kako ih zovu močvare ili vodena staništa.

Ustvari - zašto vam sve ovo pričam?

Zadnjih me dana mučio jedan san. Bila je noć, grad je utihnuo. Raširila sam krila i pokrila se po očima. Tako bih najbrže zaspala.

U snu mi se čak javio i glas koji mi je govorio:

„Tamo odleti, vidjet ćeš neviđenu ljepotu koju čak ni ljudi ne mogu vidjeti. Ljepota se može vidjeti samo s visine, očima ptica.“

San sam dobro upamtila, ostao mi je urezan u sjećanju.

„Ali, kako ga pronaći?“ - pitala sam se.

„ Da pitam ptice koje žive sa mnom u gradu? Vjerujem da one, sigurno kao ni ja, neće znati. “ – pomislila sam.

„ Znam! Sjetila sam se koga ću pitati. Pitat ću mudru Sovu, ona mnogo toga zna. I ne samo to, Sova će mi svojim mudrim riječima dati nadu i donijeti sreću na putu “.

Osvanuo je lijep, sunčan dan, kao stvoren za moje putovanje. Razmišljala sam s kime se moram oprostiti prije odlaska iz grada.

Mnogi ljudi su bili dobri prema meni, s mnogima sam se družila. Ipak, poznajem nekoga tko se više od drugih brinuo o meni. Za hladnih zima, kada se sama baš i nisam mogla tako lako snaći za hranu, netko mi je redovito ostavljao na balkonu porciju slasnog obroka.

Tek ljeti kada su velike vrućine, opet je taj netko brinuo da se za mene na balkonu uvijek nađe posudica sa svježom vodom.

Otkriti ću vam o kome se radi. To je moja gradska prijateljica, djevojčica s macom. Ona je jednako voljela mene kao i svoju crnu macu. Njoj danas prije odlaska letim da se pozdravim, zaslužila je, zaslužila.

Tako je i bilo. Sletjela sam na njezin balkon. Djevojčica nije ni slutila da zauvijek odlazim. Tek kada bude shvatila da me nema djevojčici će biti drago da me je vidjela zadnji put i da sam došla oprostiti se od nje i zahvaliti joj za svu njezinu brigu i ljubav.

„ Tako, najvažnije sam obavila “ – rekla sam sebi.

Pred noć sam prikupila svu snagu koja mi je bila potrebna za dug let i odletjela do šume koja se nalazila na samom rubu grada.

„ Još jedan zadatak me čeka: pronaći Sovu “ – pomislila sam.

Imala sam sreću, nekako sam je pronašla. Ustvari, ona ima jako dobar vid, ona je mene prva vidjela i javila se svojim prepoznatljivim glasanjem: hu, hu, hu ... Pri susretu s njom još jednom se potvrdilo ono što se o Sovi priča među nama pticama, kako je ona gospodarica noći. Sjedila je na najdebljoj grani stabla a iznad nje na nebu sam vidjela sjajni, veeeliki Mjesec. Kada je usamljena, tako pričaju, druži se s Mjesecom. Svatko traži društvo, pa tako i mudra Sova. Gledala sam je u one njene krupne oči i zatražila pomoć od nje.

„ Mudra Sova, pokaži mi molim te put prema velikim močvarnim prostranstvima, tamo želim otići “ izustila sam sigurnim i odlučnim glasom. “

„ Hoću, hoću, ptičice. Mnoge ptice su me već pitale isto pitanje, ali nitko nije bio tako odvažan i hrabar, da bih mu pokazala put. U tvojim očima vidim veliku želju i odlučnost da kreneš na put koji vodi u taj tvoj izmaštani, čarobni svijet. Stoga te molim povedi i moje ptice- prijateljice sa sobom, budi im svjetlost u ovoj tamnoj noći.

Ti samo sačekaj, ja ću ih odmah pozvati. One dobro znaju moj glas, tu su one u blizini “ - reče Sova.

Sova zaleprša svojim krilima, širom otvori svoj oštar i povijen kljun te pozva ptičice.

Vrlo brzo pored Sove ne grani stvorilo se puno ptičica. Djelovale su „ pokislo “ i preplašeno.

„ Ne bojte se, ne bojte, ptičice moje. Ja vas večeras vodim u veliko vodeno prostranstvo. Samo slijedite moj put i nećete se pokajati.

Neka nam je sretan put “ - poželjela sam nam.

Bila sam sigurnija neko ikad da sam donijela ispravnu odluku. Okrenula sam se u pravcu Sove:

„ Hvala ti, Sovo! Hvala ti i doviđenja! “ – uzviknula sam.
Letjele smo moje ptičice i ja tako dva puna dana. Usput sam mnoge pitala za močvaru. Tek sam trećeg dana ispred sebe ugledala veličanstven prizor.
Rekla sam sebi:
„Ne moraš više nikoga pitati. To je ta ljepota o kojoj si sanjala! “
O mom novom životu u močvari pričat ću vam neki drugi put.
Sada odoh pjevajući obletjeti jedan krug oko močvare. Vjerujte mi, odavno se nisam toliko ispjevala!
Sada kada sam dopratila Sovine ptičice do cilja i njima sam poručila:
„Drage moje, život u prirodi je lijep, uživajte“ .
Voli vas vaša ptičica.

PRIČA U PRIČI

Životom ispričane priče,
otvoreni dlanovi,
u trnju spleteni prsti,
epizode klijanja
i venjenja,
igra strpljenja,
žurba u cipele zatočena,
na ožiljcima
ostaci ljekovitog blata,
između proreda
sitne omaške,
a anđeli čuvari
pobjegli u slike na zidu
i zagonetno se smješkuju,
u čekaonici Sizif
priča Priču u Priči,
istina mahne repom,
između nje i laži
plot lomljiv.

PJESMA ZA VEČERU

Na vrh jablana vjetar odu radosti pjeva.
Tako se njih dva igrom liječe od samoće.
Kada se zabučao u krošnju stare masline
sladokusac zastane.
 Zašto oklijeva?
 To vjetar u krošnji nešto čita;
Šimića Molitvu ili Ujevića Svakidašnju jadikovku?
 Što to vjetar smjera?
 Matoš se glasno priupita.
S usana, kao kamen, obori tešku psovku,
za neku novu Utjehu kose odmah uzima olovku.
Vesni se učini da Crna maslina
još neobrana u zaborav pada.
Oko njezina debla krunu splela drača.
 Vjetar zamah pojača,
a nadobudan mladi pjesnik pera se hvata.
Pjesma mu biva večera slasna,
što vjetar je raširenih krila skuha
da pjesnička nadahnuća ne ostanu suha.

Ta ne živi se samo od kruha...nego i od...

ŽIVOT KARTE MIŠA

Curi vrime, život karte miša,
posli noći kane svitlo dana,
priko briga pune bura, rone kiša,
u proliće zamirliše cvitna grana.

I kad duša piva, jeca ili boli,
i kad srce zgrabi tuga,
didov prag se srcem voli,
i kada se vrime naruga.

Suza kane, život karte miša,
čatrnja stara još vodu drži,
čelo znojno, vazda priša,
cvrči cvrčak, zvizdan prži.

U svit odlaze naša kršna dica,
ne zatvaraju za sobom vrata,
mater ji ljubi u čelo, poslen jeca,
baba vazda moli, grii brat brata

Tu na didovini srce kuca jače,
kad se dica okupe za blagdane,
cvita smilje, suvozid splele drače,
duša pismu toči, liči stare rane.

Sve dok miris rodnog kraja
našu razasutu dicu sebi zove
i sve generacije o blagdanima spaja,
ispod neba snivat ćemo lipše snove.

Svako život gleja s križa svoga
i povoljan vitar nekad se utiša,
moli, uzdaj se u volju Boga,
pusti život neka karte miša.

Jer još uvijek vridi ona stara:
Čovik snuje, a Bog određuje.

ŽIVA SIĆANJA

Iako su mi bore iscrtale lice,
korak sporiji, a u kosi strše side,
kamenu kuću i selo puno dice
moje umorne oči još uvijek vide.

Tu mater je kuvala, pekla, sude prala,
niz ulicu, za dicom pogled bi uputila,
sto posala radila, za odmor nije znala,
Boga molila, o težini brimena šutila.

U njezinim brižnim očima
cvitala sam i resla brže,
čvrsti temelji ditinjstva
još me uspravnom drže.

Didovina još zaboravljena nije,
uspomenama svoju dicu zove,
dite u meni još uvijek se nasmije,
mirisi ognjišća sićanjima plove.

Sićan se vruće varenike i babine riči,
glejan je, na klimavoj stolici sidi,
drži očinaše, molitvom dušu liči,
veli da u posljednji vakat slabije vidi.

Uz murvu i odrinu sićanja mi sresla,
a sećija stara već dugo nas čeka,
okućnica vapi u korov sva zaresla,
dicu odnila cesta duga i daleka.

Umisto gange cvrčak cvrči, lito je jopet vrilo,
više nema mirisa duvana, ni materina kruva,
sićanja žive za ono što nekad lipo je bilo,
koren čvršće drži trišnju, puca crljenica suva.

Neka mi ne otimaju sićanja
ure što neumorno cide vrime,
duša mi ipte didovinu sanja
njezina zrna i klasa sam sime.

GITARO, GITARO

Gitaro, gitaro,
dabogda polomila žice
ako me u srce ne takneš,
osmijeh ili suzu
ako mi ne vratiš na lice.

Gitaro, gitaro,
zvukom tunele prozračī,
ne daj da se rano smračī,
nema veze, sviraj notu bilo koju,
samo mi vrati licu boju,
ja plesat ću olovkom po duši,
ti sviraj dok tinta ne presuši.

STARI HRAST

Gledam ga, raspričao se stari hrast,
godine žure, žure,
a on namjerava još rast'.

Po granama žiri s kapama na glavi,
više i ne zna koji rođendan slavi.

Zima okolo zavija, leđi,
a on, u nebo gledī,

pahulje bijele na grane mu sjele,
vjetar okolo pleše svakodnevno,
radost donosi sunce podnevno.
Iako je zubata zima, kraći su dani,
ne strahuje, nije drhtao ni lani,
korijenom se čvrsto za zemlju drži,
ako slučajno naleti vjetar brži.

Dok lišće mu s grana pada, pada
on se stoljećū nada,
možda i više,
tko zna što sudbina piše.

MOJA KUĆA

Na meni je nekoliko prozora i vrata,
sama sebi sam kuća od hrđajućeg zlata,
u kojoj se istim žarom veselim, molim,
ljutim,

po stoti put rađam, remen stežem,
u više boja cvjetam, tiho venem, šutim,
povremeno riječ za riječ vežem.

Hercegovačka kamenjarka ostaje svoja;
zadrhti, oćuti na ćelu kapljice znoja,
lijevo, desno, bude joj tijesno,
na njoj su dva oka i uha
i plameni duše bez ruha.

Sluzavom pužu nisam u rodu
iako smo kućica i ja zajedno u hodu,
iz te kućice ne izlazim vanka,
tek misao odleti, sine gorda ili tanka.

Hod, sve čežnje i slutnje
vode me do vjećne šutnje.

VRIME I VRIMENA BRIME

U selu *Bilo brdo* kraj vode *Bistrice*, u staroj kamenoj kući, u kojoj je prija živio, did Vrano besidi s unučadi i daje jin svite.

“Vidite li, vi dico, ovo van je prava kuća, sami kamen. Liti ladna, zimi topla. Evo, petrujača još visi o zidu. Kad san ja bijo dite ni svitla nije bilo.”

“Što si, dide, undan ziđa onu kod ceste kad je ova prava?” radoznao je unuk Mate.

“Klanca ti, otiša u Nimačku i vidijo tamo kako oni ziđu kuće. Unda i komšiluk počejo selit cesti i ziđat nove kuće. Pa drž nedaj nek nije manja od komšijine. Ovdi, u ovoj staroj kući rodila van se mater, ja, moje sestre i braća i moj ćaća lko. U niki vakat u ovoj kući je živilo po petnest čeljadi. Sad čami pusta.”

“Di ste spavali? Najmlađem unuku kuća se čini malešna za toliko duša.”

“Klanca ti, u postelji, na slamarici. Mater ti je s babon Katon spavala do petneste.”

“Davno je to bilo. Moja Luca, a eto, vaša baba i ja, početkon desetog miseca pošli vadit kumpire gori u *Doce*. Cila dva sata oda. Nabacijo ja samar na *Vranca*, metnijo mu oglav, ponili tri arara, dva za krupni kumpir, a jedan za sitni u antrešelj. Ponili i dvi motike. A moja Luca bila zbabna, sist na konja, a ja ću pomalo pišice vodit konja. Metnijo joj i namistijo mutap po samaru da joj je lipše sidit. Nek mi pravi društvo pa makar ništa ne privridila.

Kad na po puta, idemo mi, a iz busa prne nikakva ptičurina i pripane mi *Vranca*. Kljuse se trzne, skoči i baci Lucu. A klanca ti šta ću sad? Belaj! Pripa se i ja. Razbila Luca kolino, očeprijala je drača i grabovina. Isparala šotanu i kotulu, a jedan opanak vrcijo joj s noge nekoliko metara ustranu. Ne kuka Luca što se ubila i očeprijala nego kuka šta će bit sa diteton. Kažen ja njoj: Nima nan druge nigo se vrnit natrag. Bojin se ja rodit će tu, na putu, pa šta ću undan. Đadru kumpiri, ajmo mi natrag, velin joj.

Bilo na konju u jednoj zobnici žita za konja. Sve se prosulo. U jednoj ćilimarki ponili kruva i slanine i u dva caklena bocuna vode. Sve ispalo, bocuni se razbili. Srića nije caklo posiklo Lucu. Moj brte, nije prija bilo cakleni bocuna. Kuka Luca i za bocunin.

Moran ja smirit kljuse a žito se prosulo. Dan mu malo kruva. Prokleta tičurina, dabogda crkla, ko da je znala, prosuto žito mogla je kljucat tridni. Konju spala ploča. Sad i on bos, a dan prija san pišice iša u Imocki na pazar da kupin nju i čavle i da ga potkujen. Smirijo ja konja, ali neće Luca više na konja. Samo kuka šta će bit s diteton. Vrnimo se mi nekako natrag kući.

Sutradan, pošla se babit”, veli did Vrano.

“Šta to znači babit se?” Najmlađi unuk ne razumi svaku didovu besidu.

“Klanca ti, rodit dite!” did će i nastavi dalje pripovidat.

“Doletila kuma Perinica. Ona je ko babica. I rodila se mala, vaša mater, moja *Vranka*. Sklonijo san joj i pismu: *Rodila se mala šta je s Vranca pala*. Moja mater Kata odma njoj nadine to ime. Vaša prababa Kata navisi na onu crnu šparetnu bronzin i u njemu zeru kumpirove čorbe da Luca pojide posle poroda.

Dva miseca poslen oden ja u Nimačku. Posa mi naša rodijak Mate. Triba čeljad ranit. Zemlja škrta, a često i suša. A bidno se živilo, štaš besidit. Ispod stare murve pozdravin se s Lucon. Moja Luca više je brimena na leđin donila nego joj je na glavi zdlaka. Radila po cili dan. Poleti u brdo, poleti u polje. Đadru! Moralo se. Dolazijo bi ja za Božić. Dotraj

zeru vina, zakolji krme i božićaj kod kuće. Sastani se mi braća i sestre. Orila se ganga. Zajigraj šijavice. Isan se zaželi. Štaš?

Po Božiću vrnen se ja natrag u Nimačku, a moja Luca odma u prvon pismu piše mi da je jopet zbabna. I tako pet put u pet godina. Rodilo se pet van tetaka i sve nikako krajen devetog ili početkon desetog miseca. I unda, zadnji se rodijo ujac van, Marko. Klanca ti, muško, sin! Kad se rodijo Marko vaša prababa Kata odma ubila najvećeg pivca i navisila u bronzin da se vari. Rodijo se sin pa i ja odma sritan, dotra vina i rakije da se more nazdravit.

Vaša mater, moja Vranka, izrasla u lipu i kršnu curu. Uda se u susidno selo, za vašeg ćaću, Matu Čavlovića. Zamirili se na derneku na *Gospojinu*. Klanca ti, i oni odu u Nimačku, trbuvon za kruvon i sad eto, vala Bogu, imaju vas četvero.

Vako, dico moja, pantite šta van je did Vrano besidijo i svitova.”

Najmlađi, koji nosi didovo ime usta se sa tronošca, zagrli dida i reče mu: “Jelde, dide, ti nikad nećeš umrit?”

“Osandeset mi lita, a ku će smrt ulić kad su vrata zatvorena, a i šta ću joj vaki star!” Did Vrano odli suzbi suze.

Poslen je pokaza dicit di su dili lišnjak, di plast sina. Naslonjen na šćap odvejo ji je do bunara oklen su baba Luca i njiova mater nosile vodu. Unda ji odvejo pod murvu di je ko dite liti bra murve, pa na guvno di se vrlo žito. Dicu je zanimalo di je završijo *Vranac*.

“Konja san proda na pazaru u Imockom nekom čoviku. Zvali su ga Slamar. Šta je poslen bilo, ne znan. Unda si moga na prste jedne ruke zbrojit ko nima konja, a sada, pet sela nima jednoga. Ja, unda mi dva sata oda do u *Doce* di san sadijo kupus i kumpire, a vi sada dva sata letite avijonon iz Nimačke dovlen. Ja, klanca ti, kako se brzimon vrimena okrću? Eeee, svako vrime ima svoje brime. Jopet, neka Božje providnosti.”

Did Vrano je i dalje besidio i svitova, a dica su, uz koje pitanje, slušala svaku didovu besidu.

BUDI ONO ŠTO JESI (Generacijska mimoilaženja)

Keti je došla na selo kod bake Luce koja ima osamdeset i koju, ali je još vitalna za svoje godine. Baka ju je dočekala pod odrinom, ispred kuće. Zagrlila je i poljubila u čelo. Bakina je radost bila neizmijerna, ali generacijska mimoilaženja neizbježna. Keti ove godine završava frizersku školu.

„Sunce babino, šta si mi naresla! Samo te cipale, belaj ji odnijo? Polomićeš noge u njima. Aj tamo u odnik pa se priobuj u babine zepe da ti se noge odmora.“

„Bako, navikla sam. To je sad u modi. Nosim ja i veću petu.“

„A i ta suknjica ti kratka. I majica uska, vidi ti se pupak. Sve si priresla. Dadni to mlađoj sestri. Ozepst ćeš taka, napola gola.“

„Oh, bako, bako!“

„A da ti baba da zeru para od penzije, ako nimaš, pa da kupiš malo više postava, da ti kuma Manda sašije kotulu do ispod kolina. Lipo ona šije.“

„Ha ha ha, nije mi pedeset godina. Ni mater mi ne nosi takvu.“

„Što nije i ona došla? Vidi li ona kako joj je bidno dite oskudno odiveno?“

„Ona radi. Nisam je vidjela ima dva dana.“

Ušle su u kuću i sile za stol. Baka nije skidala pogled s unuke. Nastavile su razgovarati.

„Posljednji put kad si dolazila kosa ti je, meščinji, bila kratka i crna, a sad duga i crljena. Prije li nareste?“

„To su umetci. Učim za frizerke. Svakoga mjeseca mijenjam boju kose.“

„Jezus ujmisusovo!“ Prikriži se baka Luca. „Dite babino, i nokti su ti veliki. Oće li baba donit makaze pa ti ji zeru skratit?“

„To su umjetni nokti. Nalakirani su. To puno košta.“

„A di su tvoji? Nije ti ji pojila kakva kiselina?“

„Nije, bako. Sve moje prijateljice imaju umjetne nokte. To je moderno.“

„Sinko moj, i gubice ti otekle. Da te nije ujla čela, ili osa, sačuvaj Bože?“ Baku tište mnoge brige.

„Nije. Povećala sam i usne. Sada bolje izgledaju. I zube sam izbijelila.“

„Bidno dite, ima li na tebi išta tvoje?“

„Aha ha ha! I trepavice su mi umjetne. Sad možeš kod kozmetičarke naručit' lice iz kataloga, po želji.“

„Sve tuđe. Bože sačuvaj! Bože sačuvaj! Diš to činit, bidna ti ja. Cvitiću babin, znaš li da u gradu, kako beside, ima i te droge. Čuvaj se, grad je opasan!“

„Nije, bako. Dobro se snalazim. Imam svoje cake.“ Dok je razgovarala, tipkala je i po mobitelu.

„Priseli se ti, dite, ovde na selo, babi Luci. Ovdje je sve mirno. Digot se napije komšo Milan pa zeru galami i to je sve, a u gradu iljadu belaja. De ti, bona, pripovidi svojoj babi imaš li momka? Moreš svojoj babi sve kazat.“

„Nemam. Imala sam Sakija, pa Lukasa, pa Zoku, ali sam svu trojicu *otpilila*.“

„Toliko se uređivala i jopet nimaš momka. Ja se nisan nikad toliko uređivala pa mi moj pokojni Mate uvijek besidijo kako san lipa i kršna. Počešljaj se, spleti pletenicu, ladnon vodon se umij i gotovo. Rano moja ljuta, da mi je kojon srićon moj Mate i sad živ. Eeeee, bidna ova današnja mladost, šta će od nje bit?“

„Šta će mi momak, bolje mi je solo. Bako, sada je sve drukčije.“

„Bona, nimoj minjat momke ko košulje. Zamiri jednoga i udaj se. Ja san cili život imala samo svoga Matu, laka mu crna zemlja.“

„Ha ha ha, samo jednoga?! Tražim bogata da mu trošim novce i da mi otvori najmoderniji frizerski i kozmetički salon. Uz to, još će mi morati kupit' i novi auto.“ Ironična je Ketu. „Bako, budi bez brige, vladam situacijom“, dodaje.

„Ne besidi tako! Pamet u glavu, sinko, i Boga na pomoć. I pristani više buljit u tu kutiju. Uvijek treba imat miru i berićet. U svemu pa i u tom buljenju. Ne znan šta je u njoj, koji belaj.“

„Aha. Hoću.“ Polumrtvim pogledom pogleda na baku.

„Vrizerka? A, mesliđane babin, jesi li mogla bit provesorica, ili kuvarica?“

„Frizerke i kozmetičarke više zarađuju nego profesorice i doktorice. A kutiju držim uza se i dok spavam.“

„Belaj ti odnijo pare, one su išestile svit. A i te kutije... E moja Ketu, mogli su ti i ime dat Kata po svetoj Kati, ili Luca po svetoj Luci i meni. Kakvo je to ime, Ketu? Prosti Bože, ko da je manjkalo lipi naški imena.“

„Luca i Kata su staromodna imena. Ketu je moderno, svjetsko.“

„Bidno moje dite, nije da te kudin, ali i te oči su ti čudne. Obrve ti nikako otišle u čelo. Meščinji da ti prija nisu bile take?“

„Obrve sam počupala pa ih nacrtala olovkom. I to je sad moderno. Sve za ljepotu, eto, baba.“

„Šta mi ta prokleti grad učini od diteta? Aj ti, sunce babino, budi ono što jesi. Baba će ti od penzije dat zericu para, sinko, da skinješ te tuđe stvari sa svoga tila. Bona, Bog ti je sve lipo da. Poslušaj svoju babu Lucu.“

„Bako, želim bit moderna i lijepa. Kako ti sve vidiš i čuješ, a govorila si da ne vidiš i ne čuješ?“

„Sinko, još nisan skros gluva ni slipa. Mom iskustvu i mojoj sidoj ćiverici dosta pola oka.“

„Očito.“

„Eeee, kako si mi prija bila lipa i kršna. Sad, ko da si pošla u mačkare, cila umitna. Belaj mu prste odnijo ko izmislili sve te budalaščine. Ama, nekako si vrlo mršava. Ajde da ti baba ulije šolju lipa, vriška, domaćeg mlika. Jutros mi Ruža donila čim je pomuzla kravu. I kruv san ispekla. Odrizaću ti krajac. Lip je.“

„Na dijete sam. Šta će mi mlijeko, masno je, a od kruha se deblja. Imaš li Coca-Cole? Da bar te krave umjesto mlijeka daju Coca-Colu ili ledeni čaj, nešto bi vrijedile.“

„De, ne joguni se. Eee, lipa stara vrimeana. Ovo je doša neki manit vakat. Dite neće kruva i mlika, a bi te otrovne kole? Bože obrani ovu mladost od ovi ludosti i napasti.“

„Hajde, bako, napravila bi selfi s tobom, pa ću nas stavit na fejs. To će bit fensi.“ Keti vadi mobitel iz torbe gdje ga je prije koju sekundu spremila. Još se pohvali baki kako joj je tata kupio najnoviji model.

„Besidi bona po naški, ništa te ne razumin.“

Baka Luca, zbunjena, vadi krunicu iz džepa, prikriži se i počne moliti. Keti je zazvonio mobitel. Izašla je u dvorište razgovarati. Izlazeći, nije propustila pogledati se u zrcalo, koje je bilo obješeno o zid u hodniku.

„O nebesa, kud ide ovi svit? Niko nikoga više ne razumi. Ja, jašta, život se mora...“ Baka je uzdahnula, zabrinutim pogledom gledajući za unukom. Nastavila je moliti.

„Očinaš koji jesi na nebesin... Mogla san i šutit. Meščinji nima vajde ovoj mladosti besidit? Vazda bulje u nu kutiju. Neznan šta u njoj vide. Štaš? Ništa.“

Jopet, šta ću? Neka meni moje Keti. Bože joj lipo zdravlje i veselje. Još da dočekan da se uda, pa mogu i umrit“, dodala je između Očenaša. Suza se spustila niz bakino naborano lice.

Miro NALETILIĆ

Povratak u svijet medvjeda i leptira

JASTREB I SLAVUJ

Letio neki goropadni Jastreb visoko, visoko nad šumarkom. Hvalisavo je širio svoja krila, nosom parao oblake te činio čudesne okrete i piruete, sve se diveći vlastitoj vještini. Pomalo mu bijaše neobično da mu ptičje društvo ne dolazi laskati pa je odlučio s orkanskih visova stušiti se među krošnje stabala.

„Ha, što misliš o meni, ti mali žutokljunče?“ sav važan upita skromnog Slavuja, na kojega prvo naletje.

„Hmm, čini mi se da si pri slijetanju odveć naglo presjekao šumski mir“, uzvratu mu Slavuj iskreno. „Čujem da od tebe strepi sav životinjski svijet, stoga ti savjetujem da češće svratiš u naš gaj ili makar dobaciš koji prijateljski pogled k nama.“

„A moje umijeće da se izdignem iznad svih vas, da letim brže od tebe i tvojega jata, da bez pol muke ščepam svaki plijen?! Tja, izgleda da je tu netko ljubomorani... I da znaš, one koji mi se odbijaju pokloniti, ne držim pravim prijateljima!“ naduo se Jastreb od puste oholosti. Raširi krila i vinu se u zrak, ne sačekavši odgovor.

Slavuj ga pozdravi blagim lepetom krila, a onda pusti mio cvrkut. Ne prođe dugo, a Slavujev poj namami brojnu šumsku publiku diviti se njegovoj skladateljskoj i pjevačkoj nadarenosti.

SEBIČNA TETA LIJA

Svi stanovnici Složnoga luga više puta uvjeriše se da teta Lija ne poznaje temeljna pravila lijepoga ponašanja. Stoput je znala banuti u goste kad se najmanje nadaš, uzeti bez pitanja sve što god joj došlo pod zub, a potom uteći bez pozdrava. Ni to joj ne bijaše dovoljno, nego se jednoga dana, bez imalo srama, sama pozvala na objed u obližnje gazdinstvo.

Čim je provukla njušku unutra, stala je promatrati gazdu kako hrani svinje. Prethodno je on miloj kravici namirio sijena, a pred koke prosuo pregršt zrna kukuruza. Nedugo nakon toga, iz dvorišta se začulo zadovoljno roktanje, mukanje i kokodakanje. Na kraju dana, došlo je vrijeme da gazda dođe pomilovati svinje, pomusti kravu te pokupiti jaja s gnijezda.

„Dakle, tako se vraća ljubav za ljubav!“ zaključio je teta Lija. „Dooobro, no sad je meni kucnuo čas za pogostiti se ukusnim kokošjim zalogajčićem. Drugoga puta teta Lili neće doći praznih ruku, a sad – jedna koka više ili manje – ha, čujte, to gazdi sigurno neće ništa značiti...“

U zao čas, nezvana gošća začu režanje i glasan lavež za vratom. Na svoju nesreću, nije opazila natpis: „Pazi! Oštar pas!“, pa toga dana nije imala kokoševinu na jelovniku. Izvukla je deblji kraj, a možda i važnu pouku za ubuduće...

PILEĆA LEKCIJA BROJ 1

Ovoga je proljeća obitelj Kokić postala brojnijom za nekoliko žućkastih, paperjastih pilića. A kako bi drugo ponosni otac Kokot Kokić obznanio ostatku svijeta njihov izlazak iz ljuske, nego kukuričući iz petnih žila u cik zore?! Kvočka Koviljka pak brižnim je okom nadgledala jedu li prinove dovoljno koncentrata, hoće li ih fino utoplići svjetlost žarulje, kako napreduju... I dok si dlanom o dlan, već su stasali za prvu životnu lekciju.

„Dok su roditelji zatrpani poslom, pohitajmo preko drvenoga plota vidjeti svijeta“, pozva najveći glavonja među pilićima nepromišljene vršnjake – golovratice. U tili čas svi zaboraviše da još puno toga moraju naučiti, da nikamo ne kreću bez nadzora odraslih i još koješta. Ispentraše se navrh plota, no gore ih zaigrani vjetrić zateče na lijevoj nozi te ih bez pol muke otpuhnu izvan dvorišta! Jedan se strmoglavi u blatnjav jarak, drugi se zamalo nađe pod kotačima jurećeg auta, treći se sunovrati u kotao pun vode...

Usplahirena majka Koviljka, sva pretrnula od brige, na jedvite jade ih okupi oko sebe žive i koliko-toliko zdrave. Čim su se oporavili, smjesta ih je upisala u školu, svjesna da roditelji i nemaju vremena djecu baš svemu poučiti. Od toga dana, žutokljunoj piladi postade jasno da će morati još puuuno, puno pure pojesti dok ne svladaju sve životne lekcije te tako, korak po korak, ne postanu spremni osvojiti svijet!

LAV I ANTILOPE

Još od davnih vremena, oholi Lav bijaše ustoličen za nedodirljivog kralja travnate zemlje Savane. Čim ga uresiše baršunastim plaštem i krunom, Lav naloži slugama da mu, navrh proplanka, podignu velebni tron. Naime, volio je danomice visoka pratiti – hode li svi njegovi poslušnici pognute glave i podvijena repa. Osobito mu bijahu prirasli srcu oni što ne gundaju, nego šute i potvrdno kimaju glavama.

„Zbog čega vi, mladi lavovi, ne projurite Savanom da osjetite vjetar u kosi?“ upitaše elegantne antilope svoje prve susjede. „Zar se niste upravo vi nekoć utrkivali s vihorom, čineći ovaj svijet boljim mjestom za življenje?!“

„Ehhh, time bismo se zamjerali našem kralju; njemu su trn u oku svi brži od njega“, uzvrate im u pol glasa mladi lavovi, kao da tako mora biti.

„Ali cijeli život je pred vama, još dugo vam valja udisati čisti zrak punim plućima“, graciozne antilope gotovo su uvjerile zdvojne, mlađahne lavove. U zao čas: upravo u tom ih trenutku s visoka trona naprasno ošinu srdit, kraljevski pogled.

Sljedbenici *okrunjene glave* ne stigoše izustiti svoje mišljenje, nego se pokunjiše i razbježaše kud koji, kao i obično. Dugonoge antilope ispratile su ih začuđenim pogledom, a potom pohitaše uživati u svojoj slobodi.

KONJ I MAGARAC

Otkad je cvijeća i jutarnje rose na njemu, na Zelenom pašnjaku ne bijaše većih prijatelja od Konja i Magarca. Stigli su na svijet u istoj staji, odrastali na istoj livadi, pili iz iste lokve. Doduše, razlikovaše ih po nadimcima Ždrijebe i Pule, no po svem drugom bijahu kao jedan. S polaskom u školu, pojavile su se prve veće različitosti.

„Ždrijebe je opet bilo radišno, a Pule se mora više truditi“, isticala je učiteljica Kobilica. Nije pomoglo ni to što ga je posjela u magareću klupu i savjetovala da u bilježnici ne zavrće „magareće uši“ – tvrdoglavac je nastavljao po svome. Učiteljica se tješila da je to samo faza odrastanja te da će kad-tad sve doći na svoje.

Čim su stasali za rad, Konj je bio toliko marljiv da je gazda farme mjerio zalaganje svih ostalih – konjskim snagama. Njegov vršnjak Magarac pak krenuo bi isprva istim žarom, a potom bi, bez objašnjenja, stao kao ukopan. Neće da mrdne – ni milom ni silom, pa kako ga ne bi prozvali tovarom?! I tad bi Konj povukao za obojicu...

Otad prodoše mnoga ljeta, a da ih prođe još toliko, neke stvari ne bi se promijenile. Konjskoj snazi i uznositu držanju još se divi ljudski i životinjski svijet. A svjedoci sa Zelenog pašnjaka tvrde da nepopravljivi tovar i dan-danas stoji ukopan na svome mjestu – u inat ostatku svijeta.

(NE)POSLUŠNI TEDI

„Medeni, pomoz mi unijeti zimnicu u naš brlog, i ne zaboravi pospremiti sobu prije duuge zime“, zapovijedala je Tediju majka Meca još jesenas. Nije bila preveć stroga prema njemu, ipak on bijaše njezin sin-jedinac.

„Evo, evo sad ću, kud si navalila!“ zabrunđa Tedi razdražljivo, ne dižući glave s najnovije igrice. „Može li ikako sve to sačekati do sutra, samo da osvojim još koji *level*?“

„Što možeš danas, ne ostavljaj za sutra“, majčinski brižno sokolila ga Meca. „Život će te već poučiti da kako si prostreš, tako ćeš i leći...“

S prvim danima najhladnijeg godišnjeg doba, kristalni ledeni plašt prekrpio je Medvjede vleti. Na njima ciča zima okovala kazaljke sata, prigušila im otkucaje. Nigdje žive duše. Tek u gluho doba noći, iz skrovite špilje pod debelim snježnim smetom, sveudilj začuješ resko hrkanje medvjeda. Snivaju snom pravednika – svi osim medvjedića Tedija, kojemu zbog grizodušja nikako ne htjede san na oči. Beskorisnom igricom bez kraja i konca „osvojio“ je tek nesanicu! A onda se sjetio majčinih savjeta i svojega neposluha, pa prionuo radu: složio na police med i zrele kruške, omeo brlog te pospremio krevet. Umoran, ali i zadovoljan obavljenim poslom, izvalio se pa zaspao iste sekunde. Sad će se naspavati slatko naš Tedi, ta ostalo mu je još par mjeseci zimskoga sna!

ČUDNOVATA LEPTIRICA

Na seoskom ljetnikovcu, usred šarene cvjetne gredice, obitavaše nerazdvojna trojka: Glista, Stonoga i Gusjenica. Od najmanjih nogu dijelile su dobro i zlo, skupa odrastale, snivale mladenačke snove. Prve trzavice pojaviše se tek na pragu zrelosti, tijekom neobvezna razgovora o odabiru budućeg zanimanja.

„Dovoljno sam stasala da se ubuduće bavim poljodjelstvom. Za mene je to trnovit, ali i jedini ispravan put te obiteljska tradicija koju valja nastaviti“, ozbiljnim će tonom Glista prijateljicama, kojima se oduvijek prvo povjeravala.

„Pravo sudiš, nama je suđeno obrađivati vrt, prihranjivati zemlju, rovati tunele za sadnju povrća... Misliš li i ti poput nas?“ priupita Stonoga treću družicu – Gusjenicu, očekujući od nje potvrđan odgovor.

„Paaa... Moj izbor je ples, volim ga više od sveg na svijetu. Premda je to nesiguran životni poziv, ne želim samoj sebi pod stare dane prigovarati kako nisam pokušala“, odvažno će Gusjenica, koja se već isticala smjelim odjevnim kombinacijama živih boja.

Budući da su Glista i Stonoga sumnjičavo odmahivale glavama, buduća umjetnica povukla se u osamu svoje kukuljice. Ne prođe dugo, a Gusjenica se prometnu u Lep-tiricu, vinuvši se u neslućene visine. Plesala je samo jedno ljeto, no zadivljeno cvijeće diljem ljetnikovca i dan-danas se klanja virtuoznoj lepršavosti i čudnovatim bojama njezina plašta.

ŠTO ŽELE RIBICE?

Još koncem prošloga ljeta, ploveći dalekim tropskim morima, moreplovac nalovio svojoj mezimici četiri rijetke, egzotične ribice. Plavooka mu kći bijaše sva ushićena: većina njezinih prijateljica imala je psiće kao kućne ljubimce, pojedine i kanarince, a ovakva stvorenjca – ama baš nitko. U novoj sredini ribice postadoše djeci glavna razonoda, tetošene i pažene k'o oči u glavi. Sve što molećivim pogledom zatražiše, istom bi im bilo udovoljeno.

„Šutnja jest zlato, no ova usta zaslužuju trun hrane“, iskolačeni par ribljih očiju zaiskao je za početak.

„Kako bismo preživjele, voda u akvariju mora biti non-stop bistra i svjež“, kao da je vrcakvim kretnjama zborila druga ribica.

„Bilo bi lijepo imati školjke i koralje za igru u slobodno vrijeme“, mahnula je repićem treća ploveća krasotica, a želja joj bi uslišana.

Četvrta ribica nije izvolijevala, već je po cijele dane zamišljenim pogledom zurila negdje u daljine. Premda je u akvariju imala sve što se poželjeti moglo, u njezinim očima bješe nakupljena sva tuga ovoga svijeta. Tek pred kraj školske godine, privodeći kraju sve svoje obveze prije raspusta, plavookoj moreplovčevoj kćeri postade jasno što to nedostaje bićima poput nje. Zato i jest, s prvim odlaskom na more, pustila svoje ljubimice onamo gdje pripadaju. A one joj otad, nošene pjenušavim tropskim valom, zahvalno doplivaju svakog dugog, toplog ljeta.

Ivana ĆURIĆ

Kako je miš spasio šumu

JESEN I ZIMA

Zažmirila jesen
Sklopila je oči
I u jednom trenutku
Zima je zaskoči.

Hladnim uzdahom
protresla je grane
zaogrнула doline i brijeg,
u visokim oblacima odmah
kišu pretvorila u snijeg.

„Jao, kad prije?!“ uzviknuli su ljudi
Pa natjeraše jesen da se probudi.
„Tvoje vrijeme još nije,
Neka sve bude kao prije!“
Zaprijetila je jesen zimi
I odmah – sve se smiri.

Evo, sad je sve po starom
I raskošna jesen šeće Mostarom.
A gdje je zima,
Tko tu informaciju ima?
Rekoše mi da u kutku nekom čeka
I da je nitko ne voli tužno jeca.
Ali ja mislim da baš nju
Najviše vole djeca!

Hajde, djeco, skratimo joj muku!
Tko se sa mnom slaže neka digne ruku!

LUKINO ODIJELO

Uzela je mama u ruke škare
Da svome Luki skroji
odijelo za maškare.
I dok ona marljivo kroji
Luka kraj nje nestrpljivo stoji.

Neka ima duge rukave,
Luka mami upute daje.
A mama zadovoljno glavom klima
Sve bi ona učinila za svoga sina.

I dok ona pazi da baš sve štima
Luka sto novih ideja ima!
Još samo da njezina ruka
Stegne platno oko struka
onda će biti prekrasno cijelo
Baš za njega skrojeno novo odijelo.

Sad' Luka nestrpljivo
Sate do maskenbala broji
Jer mu odijelo odlično stoji!
Nitko od njeg' sad sretniji nije
Pa se i mama zadovoljno smije.

PROMIJENILA SE KLIMA

Promijenila se klima
Uzdahnula je zima
Pa umjesto snijega sada
U prosincu kiša pada.
Hoće li biti Božić bijeli?
Kako stvari stoje
Cijelu će zimu krasiti jesenske boje.

„Ni u Kupresu nema snijega!“
Šapnuo je dječak iz Širokog Brijega,
A čulo se i da Tomislavgrad
Kraši divan vinograd.

Nikada prije tako bilo nije
Eno, jedan djed se smije,
A onda se opet čudi
Što ako se iza sna medo sad probudi?!

„Zbilja je strašno stanje
Za zviždanje imam volje sve manje!“
Rastužila se zima
Baš je muči ova klima!

Sve to gleda jedna sova
Mudra gospođa staroga kova
A onda odluči problem riješiti
I tužnu zimu brzo utješiti.
Odmah te večeri sova joj reče:

„Nije važno kakva je klima
Nego ono što tko u srcu ima!
Najveća je mudrost, to se znade,
Ne dati vremenu da radost ukrade!

Zato, djeco, uvijek tjerajte tugu
I na svaki sivi oblak
Spremno crtajte šarenu dugu!“

ŽENSKAR

S puno cura se družim
S njima po školi svaki dan kružim
Pa se zajedno smijemo
I da nam je lijepo to ne krijemo.

Dečki me zbog toga zadirkuju
Da mi je Ana cura dovikuju
Da mi se sviđa Maja, netko više
I tako kruže svakakve priče.

Pa i nisam neka faca, Anica je rekla
Kako sam mutan tip, dojam je stekla.
A ruku na srce istina je prava
Od takvih gluposti boli me glava!

Što je to ženskar, što im to znači?
I tko takve nadimke ljudima kači?

Ja ustvari imam pošteno lice
I sanjam oči samo jedne djevojčice.
Pa evo sada, neka se i to zna:
Volim Katarinu iz 3.a
Koja pojma nema tko sam ja.

KAKO JE MIŠ SPASIO ŠUMU

Jedna je šuma
Bila puna guma.
Puna smeća
I raskinutih vreća.
Bila je ružna
I beskrajno tužna.

Od tada ima mira i reda
Jer mali miš sve budno nadgleda.
Bude li problema, on će nam javiti.
Ali ako bude pameti i sreće,
Do toga nikad doći neće.

Ptice ondje nisu pjevale
Samo su tužno zijevale.
Medo je na hladan kamen sjeo
I cijele jeseni ništa nije jeo.
Ni sunce veselo nije bilo
Nego se za sivi oblak skrilo.

Ali jednog dana pade jaka kiša
I dobro naljuti malog, sivog miša.
Uz sve probleme
Snađe nas i loše vrijeme,
Žalio se miš
Pa iz tužne šume
Ispod crne gume
Pobjegne u selo.

Ondje je sreo jednog dječaka
Iz ove škole
Koji je dobar pa ga svi vole.
Odlučili su spasiti šumu
Iz nje pokupiti svaku gumu
I bačeno smeće.
Jao, koje sreće!

Odličan posao složno odradiše
Svojom dobrotom šumu nagradiše
A ona im dužna ostati neće
Složno im obeća sve drveće i cvijeće.

Kada su sve sredili, odraslima zaprijetiše:
Prirodu nam ne zagađujte više!
Inače neće žuboriti ni jedan potok
Svježega zraka bit će zaustavljen dotok,
Stoga znate što vam je činiti
S prirodom se morate pomiriti!

PREHLADIO SE VRABAC

Prehladio se vrabac
pa liječniku piše:
„Ovih dana stalno kišem
I teško dišem
Hladna mi je kuća
Pa me strašno bole pluća.

Trebam pregled pod hitno!
Jer je jako bitno
Da se neka teža bolest spriječi
A ova prehlada
Čim prije izliječi“.

„Ako me oko ne vara“,
Liječnik odgovara,
„To je jako ozbiljno stanje
A vremena je sve manje i manje.
Stoga je moja konstatacija
Da vama hitno treba
Hospitalizacija!

Zato sada, pozor!
Čim prije sletite na prozor
Djevojčice il' dječaka
Nekog dobrog đaka
Meka srca.

I dok studen vani puca
Vaš kljun na prozor nek' im pokuca
Pa neka vas prime
Sada preko zime
Daju vam hrane
I vidaju rane.

Što prije ozdravite
I djecu mi puno pozdravite“.
Liječnik je odgovorio
I da ga poslušaj
Vrapca je zamolio.

Zato,
Ako na tvoj prozor dođe
Ne dopusti da samo prođe
Bolestan, gladan i tužan.
U tom slučaju dobro djelo
Ostat ćeš dužan
A to nije dobro, to znaš,
Da na savjesti ovog vrapca imaš.

Radica LEKO

Lektira

GOLUB NIKO

Golub Niko će iznebuha:
„Ima li tko malo kruha?“

Opazi jednoga tipa
Da jede naslonjen na džipa.

Pitao mu malo toga,
Komadić sendviča od jastoga.

Tip se zabezeknuo,
Pa ga je *beknuo*:
„Eh, dio je pojeo kos,
Pa, mali, u tome je štos!“

Niko je malo tulio,
I želudac mu je krulio.

„Dođi do mene, Niko!
Sebi ne, tebi ću prije,
dati ti sendvič,
i mrvicu – dvije!“

Primi ga na dlan mali lko,
pa stopli krila golub Niko.
I počea se iza uha:
„Pajdo, sit sam k'o buha!“

KRAVA BIJELKA

Sanjala krava Bijelka,
kako je čuvala baka Jelka.
Kako je brstila u zelenom gaju,
osjećajući se kao u raj.

Kad onemoća baka Jelka,
dođe joj sin iz grada daleka,
a ja se nađem u okružju škrtu,
zatvorio me u zoološkom vrtu.

Baka je tad vikala,
a ja bolno rikala,
pa sam skakala,
i tuga je rasla,
ali se nisam spasla.

U posjet mi dođe unuk joj lvo,
a meni bilo krivo,
jer mjesto raštike, na moju štetu,
ponudi mi mesnu paštetu.

Ne nudi jelo neželjeno,
vodi me baki u selo zeleno.
Bit će za tebe bijeloga mlijeka,
za sve bolesti prijekoga lijeka.

MAČJI SAN

Besposlena dana ovih,
zaželjela se Aria mreža novih.
Nije imala nimalo jala,
jer je na mišjem *Facebooku* stala.
Od vrtnje klonula joj glava,
u mišjem carstvu je ostala.
Odjeknula je carska slava,
cara bijelog Mišeslava.
Pa sred toga zatišja,
Postade i carica mišja.
Maca Aria se zadubila,
u Mišeslava se zaljubila,
te nagon za lovom izgubila.
U mišjem carstvu lijepom,
Samo je mahala kitnjastim repom.
U dolami bijeloj od mišjeg runa,
na glavi joj sjajna zlatna kruna.
U sjajnu okružju se snašla,
Pa prozborila tiho:
„Gdje sam se to našla?“
I probudila se kod kuće:
„Na mišjem profilu sve je moguće!
Mišeslava nigdje u realnosti,
niti u realnoj stvarnosti!
Odjavit ću se s profila,
dok pamet nisam izgubila!“

PROLJEĆE

Probudi se sunce i protrlja oči,
Napilo se rose pa livadom skoči.

Pomilova travke i sav zelen svijet,
Nasmija latice prvi purpurni cvijet.
Mirisom očaran povjetarac blagi,
Zapjeva pjesmu uz šapat dragi.

Zazuja pčela u jutru proljetnom,
Pa napuni bisage slatkim polenom.

Poletje u košnicu med raditi,
Veseloj dječici brk će osladiti.

LEKTIRA

Ubrao sam na livadi cvjetova stručak,
i poklonio mami jučer pred ručak.

Poljubi me ona u lijepom maniru,
s pitanjem – čitam li zadanu lektiru.

Sjetio sam se baš ovoga jutra,
tri priče moram pročitati do sutra.

Vrtio sam se po kući i ulici,
prašnjavu knjigu nađoh na polici.

Otpuhnem s nje prašine oblak,
od dugih priča zabolio me stomak.

U svakoj rečenici sam mucao,
na kraju sadržaj slabo natucao.

Bio sam uvjeren u svome stavu,
da će priče noćas doći mi u glavu.

Pogrešna bijaše procjena stava,
osvanula je šuplja moja glava.

Kako nisam lektiru naučio,
iz hrvatskog sam jedinicu polučio.

Mama se pokaza puno važnom,
kaznila me kaznom dosta snažnom.

MACA ARIA

Jutros sam ulovila Šiša,
debelog vrtnoga miša.

On se dao u trk,
pa sam oblizala brk.
Čekala džaba na ulazu u rupu,
a on pobjegao u šupu.
Danas je vedra arija,
doći će vlasnica Darija.
Dobit ću sendvič slastan,
volim da bude i mastan.
Tad ću na sunčano mjesto,
gdje izležavam se često,
dok debeli miš Šiš,
dođe u vrtni gustiš,
pa ću ga vreat,
i šapom ukebat.

Igrati se s njim kao uvijek,
i skratit ću mu vijek.

MAČAK MIĆO

Dok je drijemao Mićo mačak,
Dodirnuo ga ljubavni tračak.

A krivac za to je bila,
Ljepotica maca Mila.

On nije imao mira,
Volio bi da je dira.

I kupio joj puno slatkiša,
Donio za nju debeloga miša
Iz čarobnoga šumskog gustiša.

Ali, u tom trenutku lijepom,
Mila samo mahnu repom.

Baš se ponijela vrlo ružno,
Pa Mićo jadan mijauče tužno.

Milena JUKIĆ BANDIĆ

JESEN

Došetala jesen
kao prava dama
s kestenjem oko vrata
i dugim plaštem od suhoga zlata.

Na ramenu joj torba krošnja-kroja,
a u torbi njenoj najljepša paleta boja.
Košara pod rukom puna je sladi,
rominjajuć' tiho, dahom svojim hladi.

Od lišća i šiblja
velik šešir nosi.
U očima joj kiša,
a oblaci u kosi.

I dok kroči k'o da kistom šara
ne birajuć' što promijenit',
bilo stablo, list il' bara,
sliku drugu svoju stvara.

Na odlasku joj najdraže
na nebu narisati dugu,
ostavljajuć' za sobom
divljenje i pomalo tugu.

MASKENBAL

U veljači sve se žari
od veselih maski
i ostalih stvari.

Baloni, pomponi,
trube i pjesma,
sjajna odijela, široka i tijesna.

Perje i šminka,
točkice i pruge,
nasmijana lica i noge duge.

Šareni kostimi, cika i vreva,
nosovi crveni i
konjići drveni.

Svugdje se čuje bubnjeva bat
na gradskom trgu odzvanja sat.
Bit će ludo i na ovom balu.
Svi se vesele maskenbalu.

OBLUTAK

Na žalost se sunčao
mali oblutak.
Za odmor je to bio
njegov omiljeni kutak.

I baš kad mu je glava
postajala smeđa,
neko mu golo stopalo
prikliještilo leđa.

Dok je dječak bezbrižno
u brodove piljio,
mali oblutak se mrštio,
mali oblutak se šiljio.

– Jao –
dječak je glasno
od boli uzviknuo
– Neki me kamenčić opako upiknuo!

Sav bijesan sa stopalom koje peče
ljutito sebi u bradu reče,
frnjeći svoj prćasti nos:
– Više se ni po plaži ne može bos.

PREHLADA

Kihnuo sivi oblak,
procurio mu nos.
Prehladio se jer je ljetos
trčkarao bos.

Sad kašlje, šmrca, štuca,
glava mu od boli puca.
U ušima zuji, tuče,
k'o da netko kamenje vuče
i baca u dalj.

Maglica ga nježno grli
i na uho tješi.
Savjete mu dobre nudi:
– Glavu gore, hrabar budi!

Vjetar u letu glasno šušti:
– Šššššto si loššše volje?
Razvedri se,
već ćeš sutra bit puno bolje!

STARA JABUKA

U voćnjaku malom
pored uskog puta
opet je stara sazrela jabuka.
Pomogla joj jesen žuta.

Kroz godine duge
u njoj su krošnji mnogi stanari živjeli.
Lišeni straha i tuge,
s grana njenih svijetu su se divili.

Skrovište bila mravu i ptici.
Kao majka dijete na najljepšoj slici
grlila ih nježno svojim granama,
unosila mir međ' suprotnim stranama.

Vjetru je pružala
ruke visoko
plešući s tučom,
kišom i snijegom.

A kad bi djeca provirila za brijegom,
spuštala se blago prema njima,
darežljivo nudeć'
plodove što ima.

Iako stara,
i danas za životom
ima želju jaku.

Na deblu boru svaku,
što godinu znači više,
umjesto da skriva i briše
ponosno nosi kao mudrost i dar.

U svom prkosu
živi ljepša no ikad,
ne mareć' za vrijeme
nikad, nikad.

ZEMLJA ČUDA

Jednom sam bila u Zemlji Čuda.
Bila je to, djeco draga, prava kuća luda.
Bilo je stvarno veselo, smiješno i živo,
Ovce su pričale baš kao ljudi i gostima dijelile pivo.

Trava je bila
malo crvena, malo roza, malo plava,
a svakom je cvijetu nježnom,
zelena bila okrugla glava.

Čak su i krave u boji mlijeko davale,
ovisno na kojem dijelu trave bi spavale.
Drveće je imalo i noge i ruke,
tako da se po livadi kretalo bez po muke.

A znate li što je na granama raslo?
Šareni bomboni i voće slasno.
Nisu to bile samo jabuke i šljive,
bile su tu i kruške, trešnje, naranče pa čak i gljive.

Sunce se plavilo kao sinje more,
nebo je bilo žuto,
a narančaste planine,
jezera i gore.

Al' ni tu još čudesima
nije bilo kraja,
u ovoj su zemlji zelene koke nesle
ljubičasta jaja.

Je l' to leptir možda, cvijet il' ptica,
više se ništa nije znalo,
osim da se u državi ovoj
od duge mnogo boje kralo.

Tako je sve bilo, istinu vam velim.
Taj čudesan svijet postoji negdje.
Pronađi ga i ti,
puno sreće želim.

STUDENI

Studen stegla
cijeli kraj.
Hladno brdo,
selo, gaj.

Na krilima svojim poludjeli vjetar
posljednji listić nosi.
Na prozoru starom promrzli vrabac
za mrvicu suhu prosi.

Na kroviću kosom
dimnjak se puši,
sivilom prlja ledeni dah.

Na pragu bijednom
dječak je s majkom.
U zraku se osjeti od zime strah.

doc. dr. sc. Tina LACO
UDK: 792.09(497.6):929 Pavlović, L
Pregledni znanstveni članak

Luka Pavlović – kritičar koji korigira i stvara

Nakon što je dobio Dvadesetsedmojulsku nagradu za stvaralački doprinos razvoju pozorišnog života u Bosni i Hercegovini, Luka Pavlović je u razgovoru za sarajevsko *Oslobođenje* 1973. istaknuo kako teatar ne može živjeti bez publike kao ni bez domaće dramske riječi. „A što se tiče pozorišne kritike“, nadodao je, „to je također svojevrsna neminovnost teatra, nešto kao saputnik bez kojega je svako putovanje neizvjesno.“¹ Čini se, međutim, da je ovime Pavlović bitno umanjio zadatak koji je kazališna kritika preuzela upravo u neuralgičnome razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata, osobito u prva dva poslijeratna desetljeća u kojima je najprominentnija riječ u teatrološkim krugovima bila – *kriza*. Pavlovićeve se *Pozorišne hronike*, objavljene 1966., kao prva knjiga te vrste u Bosni i Hercegovini, mogu iščitati (i) kao svojevrsni komentar, analiza i odgovor na spomenutu krizu; uzevši u obzir, uz to, cjelokupnu političku kulturno-društvenu kompleksnost pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća, nije pretjerano zaključiti da je kazališna kritika bila ne samo suputnik nego *uvjet za preživljavanje* teatarske umjetnosti uopće. Da bi se razumjeli napori koje je Pavlović sa svojim kolegama – suvremenici – ulagao kako bi se važna pitanja sveukupnoga kazališnoga stvaranja u Bosni i Hercegovini uopće postavila kao predmet rasprave, a zatim i (raz)rješavala te da bi se važnost *Pozorišnih hronika* mogla rasvijetliti u duhu vremena u kojemu su nastajale, uputno je doznati ponešto o simptomima i izvorima kazališne krize Pavlovićeva vremena.

Prve godine poslije rata pokušaj su obnove svakoga oblika života – pa tako i umjetničkoga. Da je uloga kazališta u ovako osjetljivome procesu bila ključna, svjedoči i tekst koji u tuzlanskome časopisu *Pozorište* navodi Dušan Mihailović: „1945. nije bilo ni hleba, ni uglja, netko je rekao da se pozorište mora obezbediti prvo, onda ćemo videti da

1 Usp. Dizdar, Enver: *Oslobođenje*, Sarajevo, 7. 8. 1973., nav. prema: Pavlović, Goran (ur.), *Kritike II*, Općinska narodna knjižnica Drenovci, Drenovci, 2010., str. 190.

li će biti za fabrike i ostalo.“ Do toga razdoblja u Bosni i Hercegovini djelovale su samo dvije profesionalne kazališne kuće, sarajevska i banjolučka, no zahvaljujući entuzijazmu amatera, igralo se po domovima kulture, na improviziranim scenama i na otvorenim prostorima. Bilo je važno, zapisat će tako i Kalman Mesarić, postupati po principu „Mi dolazimo k vama!“ te različite oblike izvedbenih aktivnosti dovesti u svaki grad i gradić, u svako manje mjesto, svaki zaselak. Imperativ je bio iskoristiti potencijal kazališta kao *masovnog medija* pri prenošenju ideoloških poruka, odnosno učiniti kazalište propagandnim sredstvom. Privući publiku u kazalište značilo je ne samo oživljavati kulturne segmente poslijeratne stvarnosti, nego je predstavljalo mogućnost da se u gledatelje *injektira* željeni ideološki sadržaj: teatarska umjetnost pretvorena je u „instinskog pravog vaspitača radnih ljudi, izgrađenih u krvavoj borbi za slobodu i nezavisnost.“²

Kriza koju su (pred)osjećali Luka Pavlović i njegovi suvremenici intenzivno se počela odražavati sredinom pedesetih godina kada je postalo jasno da nije više dovoljno samo privući publiku u kazalište: počelo se, naime, postavljati pitanje – što kada se ostvare kvantitativni dosezi, odnosno – što publiku u kazalištu čeka u kvalitativnome smislu? Gledatelja, dakle, nije nedostajalo, ali u stručnim se krugovima, dnevnim tiskovinama i različitim kulturno-umjetničkim publikacijama govorilo o krizi, čiji je uzrok tek trebalo analizirati. „Ako dakle postoji pozorišna publika“, primjećuje Borivoje Jevtić, „a bez publike nema pozorišta – u čemu je, onda, naša, trenutna pozorišna kriza, zašto sva ova uznemirenja oko pozorišta u našoj javnosti?“³

Osjetljivost i odgovornost kritičke pozicije, koje su i Pavlović, koliko i Žalica, Leovac, Bogićević,... itekako bili svjesni proizlazila je prvenstveno iz raskoraka između želje da se kazalište, riječima Josipa Lešića, vrati samom sebi, da „raskine slijepo podražavanje i ponovno povjeruje u čudesnu moć svojih sredstava i sugestivnosti“⁴ i publike koja se, po procjeni Safeta Burine, oduševljava jeftinim efektima sentimentalnih raspoloženja. U tome je smislu kritički milje imao mnogo značajniji i teži zadatak od registriranja i komentiranja aktualnih scenskih ostvarenja: trebalo je ponajprije strateški promisliti, artikulirati i predložiti kako publiku preodgojiti da ide ukorak s novim teatarskim traganjima, modernijim intencijama i istraživanjima novih mogućnosti teatarskoga medija.

Za Pavlovića su, kako je na početku spomenuto, publika i domaći dramski tekst životvorni uvjeti teatarske umjetnosti: prva poslijeratna desetljeća dokaz su da se i kritika nametnula kao uvjet njezina razvoja i opstanka. U toliko naglašavanoj krizi upravo su kritičari – istodobno teatrološki suradnici u različitim publikacijama, urednici, književnici, prepoznali potrebu dubinskoga razumijevanja problematike dva ključna elementa o kojima govori Pavlović: istražiti, ponajprije, „zašto gledatelj bira to što bira i zašto se u svome izboru tako orijentira“⁵ te analizirati poraznu zastupljenost domaćeg dramskog teksta na bosanskohercegovačkim scenama.

Kada je riječ o potonjemu, u javnomu se prostoru pronalazilo mnogo prostora za kritiziranje činjenice kako domaćeg dramskog teksta *nema* na bosanskohercegovačkim scenama, pa čak da domaći dramski tekst ni ne postoji, no malo se, zapravo, govorilo o uzrocima ovih fenomena. Sead Fetahagić, primjerice, u nekoliko navrata utvrđuje kako

2 Burina, Safet, „Naša publika“, u: *Pozorište*, br. 2, studeni 1953., str. 14. i 16.

3 Jevtić, Borivoje, „Teze o našim pozorišnim previranjima“, u: *Život*, br. 7, travanj, 1953., str. 290

4 Usp. Lešić, Josip, „Pozorište je splet problema“, u: *Pozorište*, br. 2, ožujak – travanj, 1963., str. 43.

5 Petrović, Zvonko, „Publika i pozorište“, u: *Pozorište*, br. 3, svibanj – lipanj, 1966., str. 359.

naprosto u Bosni i Hercegovini ne postoji tradicija pisanja drama te da se na ovome prostoru naprosto nije formiralo ni jedno jedino ime koje bi se moglo smatrati izrazito dramskim piscem. Fetahagić pretpostavlja da bi to moglo imati veze s „monološkom svijesću“ ovih prostora koja se razvila zbog višestoljetne kulture šutnje nametnute turskom okupacijom. „Na ovom našem tlu nije nam još od ranije nedostajalo znanja i umijeća da pišemo pripovijesti i romane, generacije od ranije znale su u literaturi da pričaju, ali vještina vođenja razgovora nije bila jaka strana bosansko-hercegovačke proze, literature“, pojašnjava u tekstu „Stvarajući tradiciju“. Kalman Mesarić to vidi kao temeljni uzrok kazališne krize, komentirajući da postoji ogromna razlika između onoga što suvremena scenska literatura zahtijeva i književnika koji nisu dramatičari nego naprosto književnici koji, između ostalog, pišu drame. Dio problema predstavlja i činjenica da, ako domaći tekstovi i postoje, rijetko se do njih može doći: tako, primjerice, Milan Barić, redatelj zeničkoga Narodnog pozorišta, navodi da se domaći dramski tekstovi vrlo rijetko objavljuju, a još rjeđe ih autori samoinicijativno nude teatrima. „Mi neakvim kanalima i putevima, preko privatnih poznanstava i ličnih kontakata, tražimo te tekstove. Mi ih ne vidimo, ne znamo gde su“, upozorava Barić u tekstu pisanom povodom prijedloga za Konkurs savremene drame.⁶

Činjenice, međutim, ne idu u potpunosti u prilog ovakvim stavovima. U jedinoj do sada sistematiziranoj povijesti bosanskohercegovačke dramske književnosti, Josip Lešić navodi nemali broj dramskih pisaca koji djeluju u ovome razdoblju, a pregled dramske književnosti Gordane Muzaferije svjedoči o 16 objavljenih knjiga drama u prva dva poslijeratna desetljeća. Radi se, uostalom, o razdoblju u kojima su djelovali sjajni pisci poput Skendera Kulenovića, Drage Mažara, Uroša Kovačevića, Seda Fetahagića, Derviša Sušića, koji su, iako nisu isključivo dramski pisci, uspijevali u svoje drame vješto inkorporirati dotadašnja zanatska znanja iz domene poezije, proze, kritike ili pak režije.

Svojim promišljanjima o domaćoj drami Luka Pavlović svrstava se u krug malobrojnih kritičara koji su se oštro suprotstavili stalnome (i neopravdanome) pamfletiziranju oko navodnoga nepostojanja domaće dramske riječi odnosno nepostojanja povijesnih uvjeta za razvoj „dijaloške“, „dramske svijesti.“ Tako Pavlović neizravno polemizira s Fetahagićem i njegovim istomišljenicima: iako, smatra, postoje dobri razlozi da se i ovakva promišljanja jednim dijelom prihvate, „ostaje činjenica o postojanju naše dramske literature, o imenima i djelima od značaja, o nevelikom, ali primjetnom prisustvu naših domaćih dramskih tekstova.“ Kao čvrst dokaz Pavlović iznosi postojanje dvadesetak imena iznimno značajnih dramskih pisaca, od Velimira Lukića i Miroslava Jančića, do Mome Kapora, Miodraga Žalice, čije drame ukratko analizira dokazujući da su itekako zaslužile svoje mjesto na domaćim scenama. „Naša savremena dramska riječ njima dobiva sve plodotvorniji razmah“, smatra Pavlović, dodajući da ipak postoji određeni udio domaće drame u bosanskohercegovačkom teatarskom životu. Ovakvim se stavom zapravo Luka Pavlović potvrđuje kao jedan od najinteligentnijih i najtrezvenijih kritičara na našim prostorima (a bit će navedeno još nekoliko primjera tomu u prilog), koji se, naspram strastvenih rasprava i rezignirajućih (pr)ocjena, ponajviše drži *na objektivnoj sredini*, analizirajući problem definiran na osnovi konkretnih činjenica. Dakle, opravda-

6 Usp. Barić, Milan, „Predlog za konkurs savremene drame“, u: *Pozorište*, br. 6, studeni – prosinac, 1963., str. 23.

no Pavlović tvrdi da se naprosto ne može govoriti o nepostojanju domaćeg dramskog teksta uz toliko pisaca i drama kao što su, primjerice, Sušičev „Jesenji cvat“, Draškovićev „Jelovnik“ ili Jančićev „Bosanski kralj“, a koje on smatra znakovima nadolaska plodonosnijeg dramskoga razdoblja. Ovim tekstom, osim što podsjeća na niz različitih oblika stimulacija domaće dramske književnosti (u obliku natječaja, financijske podrške, festivala, ugovora i slično), Pavlović zapravo posredno upozorava i na dominantnu karakteristiku poslijeratnog bosanskohercegovačkog teatrološkog iskustva, a to je nerazmjer između stalnih pokušaja afirmacije domaće dramske riječi i stvarnoga broja izvedenih tekstova domaćih autora. Uzroci ovakvoga raskoraka su kompleksni, ali sasvim sigurno su vezani, između ostalog, za pojavu koja bi se mogla definirati kao „kriza nepovjerenja“ publike prema domaćem dramskom stvaralaštvu. Sudbina suvremenog teatra je u rukama onih koji pišu, smatrao je Pavlović, upućujući time i na promišljanje da se nacionalni teatarski stil može izgraditi samo na osnovama vrijednih domaćih dramskih tekstova. Dakle – sudbina suvremenog bosanskohercegovačkog teatra ovisila je od onih koji za njega pišu. Uzevši u obzir ovakve Pavlovićeve opravdane stavove, spomenuta kriza nepovjerenja dodatno otežava ionako kompleksne izazove postavljene pred sveukupno dramsko, kazališno i umjetničko stvaralaštvo Bosne i Hercegovine poslijeratnoga razdoblja.

Zašto su i kako gledatelji postali nepovjerljivi prema domaćoj drami, izravno se odgovara u istraživanju koje je proveo Zvonko Petrović 1966., u nekoliko kazališnih središta u BiH. Rezultati provedene ankete dijelom potvrđuju ispravnost Pavlovićeva stava, koji se jasno svodi na ideju da imamo ne samo domaći dramski tekst, nego kvalitetan domaći dramski tekst. Uzrok krize nepovjerenja zapravo ponajprije leži u gledatelju samom, u njegovim navikama i svemu onome što je njegov horizont očekivanja odredilo ili klasicima ili trivijalnim djelima vrlo upitne vrijednosti, odnosno „djelima za zabavu“. Petrović ističe da se „gledalac u odnosu na pozorište iskazuje kao neumoljiv diktator, decidirano zahtijeva izvođenje određenih dramskih djela i oblika, te ukoliko ne bude zadovoljen – izostaje“⁷. Pavlović detaljnijom analizom repertoara bosanskohercegovačkih profesionalnih teatarskih kuća potvrđuje točnost ovakvoga zaključka: publici su, konstatira, „prezentirana djela autora bez reputacije, djela vrlo neodređenih vrijednosti i ona koja imaju pretežito zabavljajući karakter“. Ovime, međutim, Pavlović ne samo da podcrtava koliko je važno preodgojiti i preusmjeriti publiku i stvoriti podlogu za drukčija gledateljska iskustva i pozicije, nego posredno otvara još jednu od ključnih tema u poslijeratnim desetljećima: to su teme repertoarnog izbora, odnosno nedovoljno hrabrog izbora i redateljskih postavki koje uglavnom „igraju na sigurno“. Ne izravno, ali vrlo jasno, u Pavlovićevu se tekstu „Repertoar – a šta je to?“ da iščitati oštra kritika upravo takva pristupa, „igranja na sigurno“, kako u kontekstu gledateljeva horizonta očekivanja tako i redateljskih odabira. Naime, s obzirom na to da je stupanj nepismenosti u ovome razdoblju još bio porazan, pa je i završavanje osnovnoga obrazovanja bio svojevrsni luksuz, gledatelji su uglavnom gajili povjerenje isključivo prema poznatim autorima za koje su čuli u školskoj lektiri. Josip Lešić šezdesetih će godina ironično primijetiti da (upravo zato) „naše pozorište izvan kruga Krleža – Sterija – Držić i ne postoji“. S druge strane, a ostavši na tragu Lešićeve ironije, publika istodobno nije u ionako teškim vre-

7 Petrović, Zvonko, „Publika i pozorište“, u: *Pozorište*, br. 3, svibanj – lipanj, 1966., str. 359.

menima htjela dolaziti u kazalište i „primati gorku pilulu života“; drugim riječima, kazališta su bila izvor zabave. Uzevši u obzir takve zahtjeve, repertoari teatarskih kuća u bosanskohercegovačkim središtima još su kao imperativ podrazumijevali privući što više gledatelja u kazalište, što prvenstveno znači – udovoljiti im. Otud upravo i nepovjerenje gledatelja prema bilo kakvome sadržaju koje izlazi izvan zadanoga okvira „klasičnoga“, i to primarno drame ili komedije.

Valja primijetiti da je Pavlović u svojim tekstovima u kojima osobito tematizira repertoarnu problematiku domaćih kazališta najavljivao do tada neartikulirana, a ključna pitanja, izuzetno važna za razvoj modernoga, suvremenoga teatra, poput nepostojanja eksperimentalnih i kamernih studija. Tema eksperimenta (i, samim time, eksperimentalnoga prostora) također je jedna od onih koju se šezdesetih godina gotovo sramežljivo doticalo, ali nije još ušla u fokus na način na koji je to predložio Pavlović: kao moguće osveženje repertoara, mogućnost novih smjerova i početak preodgoja kazališne publike. Naime, unatoč izoliranim pomacima i iznimkama (poput Mažara, Čopića, Kulenovića), opća slika dramske književnosti bila je sadržana u dva žanrovska pola, specifično oblikovanoj drami i komediji, čiji se autori i dalje nisu mogli riješiti „agitpropovskoga shvaćanja pisca kao ‘inženjera ljudskih duša’“.⁸ Eksperimentalne scene i kamerni studiji, smatra Pavlović, zasigurno bi ponudili prostor za toliko potrebno žanrovsko nijansiranje. No je li publika na to bila spremna? Ako se, riječima Alistaira Fowlera, „identifikovani žanrovi razlikuju u zavisnosti od ciljeva i znanja komentatora“⁹, bilo je potrebno i obrazovati „komentatore“ (odnosno, gledatelje) i kazališnim kućama zadati drugačije ciljeve.

Kritički milje ovoga razdoblja, u kojemu je Pavlović zasigurno jedno od najistaknutijih i najagilnijih imena, upravo je bilo ključno u spomenutom preodgojnome procesu. Upravo je zato na početku spomenuto kako Pavlović, proglašivši kritiku „pozorišnim saputnikom“, nije čak ni nagovijestio težinu i ozbiljnost zadatka koji je, sa svojim kolegama suvremenicima, uzeo u obvezu. Shvatila su se, dakle, izvorišta krize nepovjerenja i trebalo je isplanirati određenu strategiju kojom kazališta mogu ponuditi kvalitetnije predstave, većih umjetničkih dosega, zadržati gledatelje u dvoranama, a istodobno tim istim gledateljima otvoriti um za razumijevanje novijih scenskih izričaja, drugačijih tema, njima nepoznatijih ili čak avangardnijih autora.

Platforme za teatarsku kritiku počele su se u široj mjeri otvarati u svim značajnijim književnim publikacijama, što je svakako dalo više mogućnosti za krug kritičara koji, kako opaža Slavko Leovac, svoju kritiku (upravo u duhu spomenutih, novopostavljenih ciljeva) koriste kao – kreaciju. „Kritičar po vokaciji mora da ima posebnu volju, ‘finu pamet’, višestruku inteligenciju koja podređuje tu volju i tu ‘finu pamet’“¹⁰, pojašnjava Leovac. Značilo je to zapravo i osjetiti puls vlastitoga vremena, odmjeriti potrebe i probleme vlastitoga umjetničkoga okruženja, a u konkretnome slučaju, i pomoći da nova traganja i drugačija teatarska nastojanja naiđu na afirmativnu recepciju. Pred Pavlovićem, Leovcem, Bogičevićem, Žalicom, ..., novi je oblik krize, one koju će Lešić nazvati „krizom opredjeljenja“: ona je svojevrsna kulminacija i fuzija svih napetosti tadašnjeg teatrološ-

8 Lešić, Josip, *Dramska književnost II*, Svjetlost, Sarajevo, str. 72.

9 Usp. Fowler, Alastair, „Istorijske vrste i žanrovski repertoar“; u: Jovanov, Svetislav (ur.), *Teorija dramskih žanrova*, Pozorišni muzej Vojvodine, Novi Sad, 2015., str. 16.

10 Usp. Leovac, Slavko, „Kritika kao kreacija“; u: *Odjek*, br. 15, 1966., str. 7.

kog iskustva. Naime, nepovjerenje publike prema suvremenom dramskom tekstu (kako domaćem tako i inozemnom) i novijem izričaju, redatelje je neminovno dovodilo do ultimatumata koji Lešić ironično i slikovito opisuju: ili „postati proizvođač smeha, celofanskih problema s čokoladnim oblatnama za lakšu probavu, šarenih đinđuva spektakla i lažnog sjaja – i imati publiku ili do kolena zagaziti u probleme ove današnje, biti savest, oko vremena, uhvatiti se u koštac sa temama dana, potvrditi tako smisao i razlog svog postojanja – i nemati publike“.¹¹

Svjesni da, riječima Branislava Kravljanca, „rđava djela stvaraju rđav ukus“, Pavlović i njegovi suvremenici bili su svjesni da je pitanje ukusa pitanje podjednako i odgoja i obrazovanja te da kritika mora biti važan segment ovoga preobražajnog procesa. No, je li bilo moguće zadržati istodobno kritičarsku objektivnost (a u većini je slučajeva to značilo negativnu ocjenu), zadržati publiku u kazališnim dvoranama (bolje rečeno, privući novu publiku) i razvijati razumijevanje za novi izričaj odnosno suvremeno dramsko pismo? Da se jasno iznesen stav Luke Pavlovića pokazao kao vrlo promišljena, inteligentna strategija (koja bi se, nije suvišno spomenuti, mogla primijeniti i u vremenima današnjih kazališnih kriza), dokazuje slučaj postavljanja teksta „Majka“ Ahmeda Muradbegovića na scenu sarajevskog Pozorišta. Pavlović, iz čijih se kritika iščitava izrazito afirmativan stav prema osuvremenjivanju, modernizaciji, prihvaćanju novih tendencija, drugoga i drugačijeg izričaja, odbija biti isključiv jer, oslušujući impulse vlastitoga vremena, razumijeva da mora biti ne samo kroničar nego i kulturni političar, odnosno „čovjek koji ne samo da registruje, sažima i ocjenjuje jedan rezultat nego taj rezultat posmatra u sklopu svih uslovnosti određenog teatra u određenoj kulturnoj klimi i sredini, a zatim i u širim, opštijim rasponima: vremena, istorijskog kontinuiteta teatra i njegovih sadašnjih ciljeva [kurziv T.L.]“.¹²

Kada je časopis *Život* tražio suradnike koji bi „uozbiljili“ dotada isključivo informativnu kazališnu rubriku, od sedamnaest molbi za suradnju na ovome polju, javili su se samo Pavlović, Bogičević, Leovac i Žalica. Miodrag Žalica svjedoči da su on i njegovi kolege bili svjesni „svoje mladosti i neiskustva“, ali ipak odlučili „dati doprinos časopisu na čije su se pozive stariji kolege oglušili“. Jedan od prvih zadataka (a u kontekstu težine kritičarske uloge proizašle iz postojećih kriznih okolnosti) bio je – ocijeniti spomenutu postavu Muradbegovićeve „Majke“. Važno je spomenuti kako je, prema mišljenju V. Balvanovića i I. Fogla, sarajevska sezona 1952./1953. već imala nekoliko nedopustivih promašaja s kojima je ta kazališna kuća zapala u opasnost živjeti isključivo od sjećanja na bolja repertoarska vremena.

Nakon, dakle, porazne premijere „Majke“, koja je značila samo nastavak niza kvalitativno i umjetničkih vrlo upitnih predstava, od kritike se očekivalo da, po načelu objektivnosti, a ulazeći duboko u režijsku postavku i dramsku strukturu, svoje osvrte zaključí izuzetno negativnom ocjenom (kao što je to, primjerice, učinio Ivan Fogl, kojemu je upravo ova premijera poslužila kao okidač za vrlo oštar esej o kazališnoj krizi znakovita naslova „Razmišljanja i utisci o siromaštvu“). No koliko bi to bilo plodonosno za budući umjetnički život sarajevske scene? Upravo ovdje kritičarska četvorka zauzima stav za koji se izravno zalaže Pavlović: ne promatrati određeni scenski rezultat izolirano nego

11 Lešić, Josip, „Pozorište je splet problema“, u: *Pozorište*, br. 2, ožujak – travanja, 1963., str. 45.

12 Pavlović, Luka, „Pozorišna kritika – nepoznanica bez koje se ne može“, u: *Pozorište*, br. 1, 1965., str. 428.

„u sklopu svih uslovnosti određenog teatra“. Procijenili su, tako, da ne bi bilo konstruktivno, u sklopu toga vremena, povijesnog kontinuiteta teatra i njegovih tadašnjih ciljeva, na jednome mjestu izložiti četiri negativna prikaza na četiri uzastopne premijere. „Stojeći na stanovištu da ovaj momenat ne bi pozitivno djelovao na Pozorište, niti bi samoj javnosti pružio stvarnu sliku o vrijednosti našeg dramskog kolektiva [kurziv T. L.], mi smo naša izvjesna stanovišta u ovom slučaju ublažili, nastojeći da svemu damo inteligentan ton i da, u granicama naših mogućnosti, djelujemo i na Pozorište.“¹³ Zauzevši, stoga, odgovoran stav kao „integralni dio recepcijskoga kolektiva“¹⁴, Žalica, Pavlović, Bogićević i Leovac eventualne uočene „nedostatke“ odlučuju „zamjenjivati“ obrazovnom dimenzijom: tako se, primjerice, Pavlović, u tekstu o premijeri Roblèsove drame *Montserrat*, umjesto na *slabe točke*, koncentrira na uspješije trenutke i usput iznosi kratke teorijske crtice o egzistencijalizmu. Tako prostor kritike koristi za dodatna pojašnjenja publici, kao način da gledateljima približi pisca, epohu ili pak određene izvedbene postupke, kako bi ih zaintrigirao, privukao u kazalište i pomogao da viđeni sadržaj usvajaju na dubljoj, analitičkoj razini.

Moglo bi se, naravno, raspravljati o tomu koliko su ovakvi postupci, sa stajališta profesije, legitimni, no u razdoblju kada se (pre)odgajanje do tada pasivnih konzumenata teatarske umjetnosti razmetnulo kao imperativ, svakako su opravdani. Bilo je, dakako, onih koji su takav stav osudili kao destruktivnu politiku šutnje: spomenut je već Foglov tekst „Razmišljanja i utisci o siromaštvu“, u kojemu se pamfletski podcrtava da je „šutnja bolest“¹⁵, te se obrušava i na mlake, suzdržane osvrte svojih kolega na Muradbegovićevu „Majku“. „Trebalo se boriti, i protiv sebe!“ Fogl poziva.

Nenosan prostor šutnje o kojemu govori Fogl zapravo je ona „slijepa točka“ u povijesti bosanskohercegovačkog iskustva u kojemu se kriza definirala i osjećala, ali se tek trebala razviti strategija „prijelaza“ prema drugačijemu odnosu u kazališnoj umjetnosti. Profesionalizacija i osuvremenjivanje bili su imperativi, ali mnoga kazališta nisu čak ni kadrovski bila u mogućnosti iznijeti pojedina moguća rješenja. Pavlović je, uostalom, često naglašavao činjenicu da ni jedna teatarska kuća nema umjetničkog savjetnika ili direktora drame, koji bi preuzeli odgovornost za repertoar i usmjeravali umjetničku politiku. I u ovoj su svojevrsnoj pat-poziciji Pavlović i njegovi kolege preuzeli posao mnogo širi od kazališne kritike, uvodeći sve intenzivnije u svoje problematske rasprave teme profesionalnih kadrova u teatarskim kućama, mogućim repertoarnim poboljšanjima, ali i teme eksperimenta, koji je, inače, do kraja šezdesetih godina bio prisutan samo kao izraz i potreba – definiciju eksperimenta kao one prijeko potrebne „novine“ nitko nije ponudio. Zapravo, više se raspravljalo o onome što eksperiment *nije*. U tome je smislu Pavlović, koji je uistinu pripadao, Lešićevim riječima, onoj „pokretačkoj kritici višeg estetskog određenja“,

13 Usp. Žalica, Miodrag, „Sezona 1952/1953 drame Pozorišta NR BiH“, u: *Život*, br. 10 – 11, srpanj – kolovoz, 1953., str. 103.

14 Usp. Bašović, Almir, „Glas iz publike“, *Dani hvarskog kazališta: građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, sv. 42, br. 1, svibanj, 2016., str. 449. Autor ovdje, naime, upravo naglašava, da se važnost uloge kritike, kao integralne komponente izvedbenoga čina, ogleda u činjenici da je ona zapis nekog pojedinca koji piše svoje iskustvo gledanja predstave, prisustvovavši tome kao *dio nekog kolektiva* [kurziv T. L.].

15 S tim će se složiti i Borivoje Jevtić, tvrdeći da je, „kad je u pitanju umjetnik, sto puta užasnija ‘zavera ćutanja’ no i najnegativnija kritika (usp. Jevtić, Borivoje, „Teze o našim pozorišnim previranjima“, u: *Život*, br. 7, travanj, 1953., str. 290.

opravdano upozoravao da je „avantura“ (dakle, pokušaj nečeg novog) plemenita namjera, ali može biti u potpunosti kontraproduktivna ako kazalište ne raspolaže sredstvima da tu „avanturu“ dosljedno i do kraja provede. Svjestan je Pavlović, naime, da se jedino modernim, suvremenim repertoarom, može kreirati osobni stil kazališne kuće, ali istodobno je oprezan kada je riječ o dinamici i načinu uvođenja modernog. Umjesto oštre kritike, apokaliptičnih vapaja kakve je ponudio Fogl govoreći o teatru kao o „brodu koji maše rukama za pomoć“, ili pak rezignirajućih Lešićevih tvrdnji da je „kazalište Sizifov posao“, Pavlović nudi pogled iz drugačije perspektive. Upozorava da ponajprije treba analizirati što znači „suvremeno“ (jer suvremeno *nije* nužno avangardno i moderno), upućujući da je za teatarsku kuću bolje da pred sebe ne postavlja repertoarske ciljeve koje nije u stanju ispuniti („Nemoguće je postaviti Šekspirovog *Hamleta* ukoliko ne postoji nosilac naslovne uloge, ukoliko u ansamblu nema odgovarajuće Ofelije“). Važno je spomenuti da je Luka Pavlović također jedan od rijetkih koji problem „modernoga“ i „avangardnoga“ ne analizira prvenstveno uz repertoarsko opredjeljenje nego otvara važna pitanja nepostojanja kamernih i eksperimentalnih scena, unaprijed ističući da i, uz to, avangardni tekstovi neće nikada imati onu vrstu recepcije kakvu imaju klasici. Drugim riječima, za ovaj je tip izričaja potrebna nešto istančanija kazališna kultura i šire razumijevanje teatarskog medija – treba ga učiniti dostupnim onima koji, Pavlovićevim riječima, „posjeduju širu pozorišnu kulturu i koji se interesuju za razvoj drame u svijetu“.¹⁶

Kalman Mesarić u svojim je kritičkim osvrtima često znao istaknuti da su rijetka razdoblja u kojima se ne govori o krizi teatra. U pedesetim i šezdesetim godinama razvila se svijest o krizi, razgovaralo se o njezinim uzrocima, o potrebama za novim traganjima u teatru, za formalnom reorganizacijom kazališta, naglasak je bio na tome što kazališnoj umjetnosti nedostaje i što treba poduzeti. Osvrti o toj temi s vremenom su dosegali krajnosti isključivosti pa čak i iracionalnosti: Luka Pavlović pak pripada onome malobrojnom krugu koji zauzima racionalan i dosljedan, ali i lucidan stav koji smatra dugoročno plodonosnijim za razvoj kazališne umjetnosti u cjelini. Komentarima o nepostojanju domaće dramske književnosti odgovara analizama i popisima domaćih dramskih djela; žalbama da je domaći dramski tekst nedovoljno zastupljen na bosanskohercegovačkim scenama za primjer daje sezonu u kojoj je odnos domaćih prema stranim autorima bio 38 prema 33; pompoznom najavama da kazalištu treba novina, eksperiment, avangarda i nova traganja oprezno sugerira da se prije toga riješe bitna pitanja poput – što je eksperiment uopće, koliko su domaći glumački ansambli sposobljeni krenuti u tome smjeru, koliko je publika spremna na takvu vrstu izričaja, kao i raspolažu li domaće scene adekvatnim prostorima za ono što se najšire označava kao „nova kretanja“. Ono što su, primjerice, Fogl ili Lešić vidjeli kao nerazrješiv splet problema i opći poraz umjetnosti, Pavlović je ocjenjivao kao normalnu i očekivanu dinamiku izmjene „zvjezdanih trenutaka“ i „padova“ u jednoj određenoj sezoni: riječ *kriza* zamjenjuje afirmativnijim i konstruktivnijim *traganjem*, u fokus stavljajući proces sazrijevanja profesionalnih teatarskih institucija. Ono što Lešić naziva „umjetničkom vegetacijom“, koja je posljedica krize opredjeljenja za nov, suvremeni izraz, Pavlović osvještava i prepoznaje kao „latentnu napregnutost“, ali odbija u njezinu rješavanju biti isključiv.

16 Usp. Pavlović, Luka, „Repertoar – a šta je to“, u: Pavlović, G. (priredio), *Kritike II*, Općinska narodna knjižnica Drenovci, Drenovci, 2010., str. 50.

Pozorišne hronike, tako, zapravo i jesu simptom i svjedok vremena koji je bio obilježen polemičkim grčem: ove su *hronike* zapravo i same bile predmetom polemike. Naime, Sead Fetahagić Pavloviću zamjera što u tako značajnome, pionirskome pothvatu na bosanskohercegovačkom prostoru, „uz sva hvaljenja, kuđenja, ljubav prema scenskoj umjetnosti, uz sve iskustvo i znanje“, ipak „nije ispoljavao jednu određenu estetsku ideju“. On se slaže da je Pavlović jednim od „rijetkih entuzijasta koji su zaslužni za popularizaciju pozorišta“, ali donekle osuđuje stav za kakav su se opredijelili Pavlović i njegovi kolege, a koji je opisan na primjeru premijere Muradbegovićeve „Majke“. „Kroz afirmativno i kritičko prihvatanje svake nove pozorišne premijere“, smatra Fetahagić, „Pavlović nije uspio ispoljiti određeni i stabilan estetski stav. No, pomalo začudno, inače oštar i beskompromisan Fogl smatra da su *Pozorišne hronike* upravo zato prava slika bosanskohercegovačke kazališne umjetnosti, odnosno knjiga „koja sama po sebi određuje smisao i kretanje pozorišne umjetnosti u regionu Bosne i Hercegovine“. Prema Foglu, Pavlovićeva „široka tolerancija za raznovrsna shvatanja pozorišne umjetnosti“ ne može biti osuđena kao „kritičarska manjkavost“, nego mora biti sagledana u kontekstu cjelokupne teatarske klime toga razdoblja, koja je snažno obilježena traganjem i propitivanjem. S obzirom na to da su, kako pojašnjava Fogl, repertoari i kreacije teatarskih kuća heterogeni, „Luka Pavlović trpi i prihvaća izvedbe kao takve, pa i njegovi tekstovi trpe nužno od te heterogenosti“.

Teatarska je misao šezdesetih godina neminovno bila uvjetovana ne samo krajnostima u kojima su se umjetnički i repertoarno kretale teatarske kuće, nego, kako i Pavlović sugerira, i u krajnostima imanentnima općoj kulturnoj, društveno-političkoj klimi toga razdoblja. U stalnome stanju napregnutosti između umjetničko-estetskih i ideoloških kriterija, tradicije i suvremenosti, slobode i zadanosti, repertoari su se krojili u nemogućnosti opredjeljenja za jedan teatarski stil i izgradnje pojedinačne poetike. To je pak posljedično odvelo do određenoga rascijepa u teatrološkim promišljanjima, u kojima je upravo Pavlović nositelj ideje da je isključivost luksuz koji si ni jedan segment teatarske umjetnosti ne može priuštiti, te da je potrebno uzeti u obzir širinu konteksta pojedinačnih teatarskih zbivanja i u tome ih ključu tumačiti. *Pozorišne su hronike*, tako, i same polemične i apodiktične, bile prave odraz oscilacija vremena u kojemu su nastajale, a što je Tvrtko Kulenović točno opisao: „Smjena različitih mišljenja, sustava i pristupa događala se po principu negiranja i afirmiranja, oscilirajući između radikalno naglašene eksplikativnosti i sugestivnosti, regularnosti i slučajnosti, tehnicizma i esteticizma, stvarajući tako zatvoreni krug stalnog rađanja i autodestrukcije“.¹⁷

U takvim je vremenima Luka Pavlović prepoznao afirmativan stav kao dugoročnu dobrobit koja će publiku zadržati u kazališnim dvoranama, istodobno dubinski i činjenično analizirajući širinu i kompleksnost konteksta u kojemu se kazališna umjetnost razvijala. Takve su analize pomogle ne samo pri osvješćivanju određenih problema nego i otvarale prostor za raspravu o mogućim načinima njihova tumačenja i nadilaženja. Baš takva kritika koja istodobno „i korigira i stvara“ možda je plodonosan smjer razmišljanja u suvremenom (bosanskohercegovačkom) teatrološkom iskustvu.

17 Kulenović, Tvrtko, *Teorijske osnove modernog evropskog i klasičnog azijskog pozorišta*, Svjetlost, Sarajevo, 1975. str. 11.

dr. sc. Marina BEUS, izv. prof.
Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet
University of Mostar, Faculty of Humanities and Social Sciences
E-mail: marina.beus@ff.sum.ba
UDK: 94:27-789.32(497.6 Mostar)
930.85(497.6 Mostar)
Pregledni znanstveni članak

Hercegovački franjevci u kontekstu kulture sjećanja i urbanog nazivlja Mostara

Sažetak

U radu se istražuje doprinos franjevaca Hercegovačke franjevačke provincije kao važan element u oblikovanju mostarske kulture sjećanja kroz prizmu gradske hodonimije kao specifičnog oblika urbanog pamćenja, pritom promatrajući Mostar kao slojeviti prostor pamćenja u kojem se isprepliću religijski, nacionalni i politički narativi. Posebna je pozornost usmjerena na komemoriranje devetorice franjevaca čija su imena ugrađena u urbani tekst ovoga grada. Analizom brojčane zastupljenosti hercegovačkih franjevaca u uličnom nazivlju, kao i percepcije franjevačkog naslijeđa u kolektivnoj svijesti stanovništva, dolazi se do spoznaje da se franjevci pojavljuju kao jedan od ključnih nositelja kontinuiteta ne samo vjerske, nego i kulturne i nacionalne memorije. Istraživanje pokazuje da franjevačka prisutnost i simbolika u gradskom prostoru doprinose oblikovanju specifičnih narativa identiteta i sjećanja, koji imaju važnu ulogu u procesu rekonstruiranja kolektivne memorije u postkonfliktnom kontekstu Mostara.

Ključne riječi: hodonimija; kultura sjećanja; kolektivni identiteti; franjevci; Hercegovačka franjevačka provincija.

Franciscans of Herzegovina in the Context of the Culture of Remembrance and Urban Nomenclature of Mostar

Summary

This paper explores the role of the Franciscans of the Herzegovinian Province in shaping Mostar's culture of remembrance through the lens of urban toponymy as a specific form of urban memory. It examines Mostar as a layered space of memory, where religious, national, and political narratives intertwine. Special attention is given to the commemoration of nine Franciscans, whose names are embedded in the urban fabric of the city. By analyzing the numerical representation of Herzegovinian Franciscans in street names, as well as the perception of the Franciscan heritage in the collective consciousness of the population, it becomes evident that the Franciscans emerge as one of the key bearers of continuity, not only of religious, but also of cultural and national memory. The research demonstrates that the presence and symbolism of the Franciscans in the urban space contribute to the formation of specific identity and memory narratives, which play an important role in the process of reconstructing collective memory in the post-conflict context of Mostar.

Keywords: toponymy; culture of remembrance; collective identities; Franciscans; Herzegovinian Franciscan Province.

Uvod

Mostar kao grad s bogatom poviješću i kompleksnim kulturnim nasljeđem, posebice u novijem postkonfliktnom razdoblju, predstavlja iznimno složen prostor kolektivnog pamćenja. Imena ulica i trgova upućuju na višeslojnu interakciju vjerskih, političkih i kulturnih aspekata u oblikovanju lokalne memorije. Stoga je cilj ovoga rada, polazeći od činjenice da imenovanje javnog prostora nije samo puki administrativni čin, nego oblik komuniciranja i kreiranja kolektivnih predodžbi, analizirati zastupljenost hercegovačkih franjevacu u mostarskoj hodonimiji te njihov doprinos u oblikovanju kolektivnog identiteta grada. Posebna pozornost posvećena je procesima valorizacije i reinterpretacije nasljeđa devetorice redovnika Provincije, čija su imena kroz gradsku hodonimiju ugrađena u memorijalni narativ i kulturni identitet ove lokalne zajednice. Drugim riječima, u radu se nastoji utvrditi kako religijsko nasljeđe, u ovom slučaju s posebnim osvrtom na franjevačku baštinu, urbani prostor i kolektivno pamćenje, međusobno djeluju na oblikovanje simbola, značenja i memorijalnih praksi.

Mostar kao prostor sjećanja: simbolika hodonimije u kolektivnoj memoriji grada

Budući da je Hercegovina, a onda, razumijeva se, i grad Mostar, u 20. stoljeću bila u sastavu više državnih zajednica,¹ sa svakom izmjenom državno-pravnog okvira dolazilo

1 Riječ je o Austro-Ugarskoj Monarhiji, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno od 1929. Kraljevini Jugoslaviji, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, a od 1963. preimenovanoj u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, te Bosni i Hercegovini.

je i do preimenovanja ulične toponimije, pri čemu je izbor nazivlja donosio „službenu verziju povijesti“, odnosno interpretaciju prošlosti koju je vladajuća elita koristila za kreiranje kulture sjećanja² i jačanje identitetskih obilježja, o onda, posredno, i vlastitih političkih ciljeva, odnosno legitimiteta. Dakle, u ovom procesu javni prostor ima ključnu ulogu jer „probrane“ osobe, događaji, nadnevcu iz prošlosti postaju „zapamćeni“ kroz kulturne artefakte (spomenike, galerije, muzeje, hodonime, nazive institucija), čime sjećanje postaje simbolički posredovano i institucionalizirano. Upravo institucionalizacija daje sjećanju društveno-integrativnu ulogu, a samim tim i bitnu kariku u izgradnji kolektivnog, odnosno nacionalnog identiteta.³ Prema tomu, ulična toponimija s gledišta političke moći postaje potencijal za uvođenje autorizirane verzije povijesti u ljudsku svakodnevicu,⁴ odnosno hodonimi zbog svoje složene simbolike, koja s jedne strane podrazumijeva kreiranje prostorne identifikacije, dok s druge strane, kroz „nenametljivo“ podsjećanje na odabrane osobe, značajne datume i događaje te mjesta, dobivaju puno dublje simboličko značenje, postaju važan čimbenik ideologiziranja svakodnevnoga života.⁵ Drugim riječima, ulice i trgovi kao nositelji simbola, „službenu“ povijest i identitet

- 2 Kultura sjećanja znanstvena je disciplina u čijem su fokusu istraživanja kulturni obrasci sjećanja, važnost pamćenja i sjećanja u formiranju identiteta te odnos prema povijesti i prošlosti u znanosti i kolektivnom pamćenju. TODOR KULJIĆ, *Kultura sećanja. Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd, 2006., str. 7. O kulturi sjećanja i kolektivnom pamćenju opširnije vidjeti: MORIS ALBVAŠ [MAURICE HALBWACHS], „Kolektivno i istorijsko pamćenje“, u: MICHAL SLÁDEČEK – JELENA VASILJEVIĆ – TAMARA PETROVIĆ TRIFUNOVIĆ (prir.), *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, Beograd, 2015., str. 57; MORIS ALBVAŠ [MAURICE HALBWACHS], *Društveni okviri pamćenja*, Novi Sad, 2013.; JAN ASSMANN, *Kulturno pamćenje. Pismo, sjećanja i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Zenica, 2005.; ALAIDA ASMAN, *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika povesti*, Beograd, 2011.; JAN ASSMANN, „Kultura sjećanja“, u: MAJA BRKLJAČIĆ – SANDRA PRLENDA (prir.), *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb, 2006., str. 47. – 78.; JAN ASMAN, „Kolektivno sećanje i kulturni identitet“, u: MICHAL SLÁDEČEK – JELENA VASILJEVIĆ – TAMARA PETROVIĆ TRIFUNOVIĆ (prir.), *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, Beograd, 2015., str. 61-70; ALAIDA ASMAN, „Sećanje, individualno i kolektivno“, u: MICHAL SLÁDEČEK – JELENA VASILJEVIĆ – TAMARA PETROVIĆ TRIFUNOVIĆ (prir.), *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, Beograd, 2015., str. 71. – 86.; PIERRE NORA, „Između pamćenja i historije. Problematika mjesta“, u: MAJA BRKLJAČIĆ – SANDRA PRLENDA (prir.), *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb, 2006., str. 23. – 43.; MICHAL SLÁDEČEK – JELENA VASILJEVIĆ, „Problematičnost pojma ‘kolektivno sećanje’“, u: MICHAL SLÁDEČEK – JELENA VASILJEVIĆ – TAMARA PETROVIĆ TRIFUNOVIĆ (prir.), *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, Beograd, 2015., str. 7. – 25.
- 3 M. SLÁDEČEK – J. VASILJEVIĆ, „Problematičnost pojma ‘kolektivno sećanje’“, str. 12. – 13.
- 4 Kari Palonen ulično nazivlje promatra kao osnovni parametar gradskoga teksta koji nam omogućuje da dobijemo brz uvid u povijest grada, a posebice u promjene političke klime, dok njihovo imenovanje smatra normativnom procedurom koja propisuje granice prihvatljivoga i određuje odlike „dobrih imena“. KARI PALONEN, „Reading Street Names Politically“, u: KARI PALONEN – TIJJA PARVIKKO (ur.), *Reading the Political: Exploring the Margins of Politics*, Tampere, 1993., str. 104. – 105.
- 5 O ovoj problematici u hrvatskoj historiografiji vidjeti: DUNJA RIHTMAN-AUGUŠTIN, *Ulice moga grada. Antropologija domaćeg terena*, Beograd, 2000.; BORISLAV GRGIN, „Primjer selektivnog pamćenja: hrvatski srednjovjekovni vladari u nazivlju ulica i trgova najvažnijih hrvatskih gradova“, u: *Povijesni prilozi*, 32, Zagreb, 2007., str. 283. – 295.; ZLATKO BEGONJA, „Odonimi kao ideološke manifestacije na primjeru Zadra u XX. stoljeću“, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zadar, 2006., str. 703. – 720.; ZDRAVKA JELASKA MARIJAN, „Službena imenovanja i preimenovanja ulica u Splitu 1912. – 1928. godine“, u: *Studia ethnologica Croatica*, 26, Zagreb, 2014., str. 229. – 252; IVANA ČRLJENKO, „Izraženost identiteta u gradskoj toponimiji kvarnerskih i istarskih gradova“, u: *Hrvatski geografski glasnik*, Zagreb, 1/2008., str. 67. – 89.; JELENA STANIĆ – LAURA ŠAKAJA – LANA SLAVUJ, „Preimenovanja zagrebačkih ulica i trgova“, u: *Migracijske i etničke teme*, Zagreb, 1-2/2009., str. 89. – 124.; LENA MIROŠEVIĆ, „Imena ulica i trgova kao odraz zajedničkoga kulturno-povijesnog naslijeđa“, u: *Kartografija i geoinformacije*, 16, Zagreb, 2011., str. 57. – 71.; LAURA ŠAKAJA – IVANA ČRLJENKO, „Periferni gradski tekst. Ulično nazivlje i spomenici zagrebačke Dubrave u semiotičkoj

„transferiraju u semiosferu grada, čime zvanični nazivi u javnom gradskom prostoru predstavljaju i važnu komponentu službenih kultura pamćenja“,⁶ a kako „ulična tabla predstavlja najjeftiniju vrstu spomeničkog kipa“⁷, ona postaje najraširenije prostorno sredstvo za promoviranje službenih politika nacionalnih identiteta. Ovakva praksa intervereniranja u javnom prostoru s jasnom simbolikom i političkom porukom uočava se i na primjeru Mostara. Međutim, treba naglasiti da se, prema dostupnim podacima, može zapaziti kako intenzitet preimenovanja ulične nomenklature grada Mostara posljednjih stotinjak godina nije bio podjednak u svim državno-političkim zajednicama. Evidentno je da je broj preimenovanih mostarskih ulica u vremenu austrougarske uprave, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije te Nezavisne Države Hrvatske, bio mnogo manji nego što je to bilo u vrijeme socijalističke Jugoslavije te nakon nastanka samostalne Bosne i Hercegovine.⁸ Ovdje treba naglasiti, kada je riječ o posljednjem preimenovanju mostarskih ulica iz 1990-ih godina, da se izmjene odnose prvenstveno na „zapadni“ dio Mostara, koji je, uvjetno rečeno, bio pod upravom hrvatskih političkih elita, dok u kvartovima „istočnoga“ dijela grada nije bilo značajnih preimenovanja, odnosno još uglavnom prevladava ulično nazivlje iz razdoblja socijalističke Bosne i Hercegovine, a jedan broj ulica i iz prijašnjega razdoblja,⁹ čime, očito, današnji bošnjački predstavnici u gradskoj vlasti nisu zadovoljni. Naime, prema *Stenogramu s 24. redovite sjednice Gradskog vijeća Grada Mostara održane 14. 7. 2022. godine* kada se raspravljalo o izmjeni naziva šest spornih mostarskih ulica (detaljnije u nastavku rada), iz pojedinih se izlaganja uočava preispitivanje ispravnosti odluke o zadržavanju

perspektivi“, u: *Etnološka tribina*, 40, Zagreb, 2017., str. 236. – 259.; BOJAN MARJANOVIĆ, „Promjena vlasti, promjena ulica“, u: *Diskrepancija*, 12, Zagreb, 2007., str. 105. – 127.; LENA MIROŠEVIĆ – MARIN BORZIĆ, „Ulična nomenklatura grada Splita kao odraz političkih i kulturnih promjena“, u: *Etnološka tribina*, 37, Zagreb, 2014., str. 187. – 201.; IVICA MATAJAJA, „Gospićka hodonimija“, u: *Folia onomastica Croatica*, 23, Zagreb, 2014., str. 143. – 158.; SRĐAN RADOVIĆ, „Politike simbola na gradskim ulicama: obrasci preimenovanja javnih prostora u postjugoslovenskim zemljama“, u: *Narodna umjetnost*, Zagreb, 2/2014., str. 117. – 132.; DRAGAN MARKOVINA, „Kultura sjećanja u Splitu: fenomen dvadesetog stoljeća“, u: *Kulturna baština*, 38, Split, 2012., str. 65. – 88.; DRAGAN MARKOVINA, „Između crvenog i crnog: Split i Mostar u kulturi sjećanja. Komparativno-historijska studija“, u: MOMIR SAMARDŽIĆ – MILVOJ BEŠLIN – SRĐAN MILOŠEVIĆ (ur.), *Politička upotreba prošlosti. O istorijskom revizionizmu na postjugoslovenskom prostoru*, Novi Sad, 2013., str. 265. – 296. S obzirom na to da su u nekim europskim zemljama slična istraživanja započela još prije, u navedenim djelima može se vidjeti pregled radova stranih autora pri čemu svakako treba istaknuti činjenicu da se 80-ih godina prošloga stoljeća izraelski geograf Maoz Azaryahu, u okviru kulturne geografije, prvi pozabavio tematikom preimenovanja hodonima nakon čega se slična istraživanja intenziviraju i u drugim znanostima, naravno s drugačijim pristupima i ciljevima.

6 S. RADOVIĆ, „Politike simbola na gradskim ulicama“, str. 119.

7 DUNCAN LIGHT – ION NICOLAE – BOGDAN SUDITU, „Toponymy and the communist city: Street names in Bucharest (1948–1965)“, u: *GeoJournal*, 2/2002., str. 140.; <https://doi.org/10.1023/A:1022469601470>, (23. 8. 2025.).

8 Detaljnu analizu i popis preimenovanih ulica od austro-ugarskog razdoblja do 2003. godine vidjeti u: DIJANA KORAČ – MARINA BEUS, *Prošlost u sadašnjosti. Primjeri selektivnoga sjećanja u hodonimima Hercegovine*, Mostar, 2021., str. 36. – 53.

9 S. RADOVIĆ, „Politike simbola na gradskim ulicama“, str. 128. O preimenovanju ulica u Mostaru vidjeti također: SRĐAN RADOVIĆ, *Grad kao tekst*, Beograd, 2013.; D. MARKOVINA, „Između crvenog i crnog: Split i Mostar u kulturi sjećanja. Komparativno-historijska studija“, str. 288. – 290. https://www.mmg.mpg.de/59688/WP_12_02_Palmerberger_Renaming-of-public-space.pdf – MONIKA PALMBERGER, „Renaming of Public space: A Policy of Exclusion in Bosnia and Herzegovina“, u: *MMG Working Papers*, 12-02, 2012., (20. 8. 2025.).

starog uličnog nazivlja jer, kako je predsjednik Vijeća Salem Marić istaknuo, „teško će doći u situaciju bošnjački narod u ovom Gradskom vijeću da će promijeniti nazive ulica u Istočnom Mostaru sa 24 ruke, ta prilika je propuštena za vrijeme vladavine ovih koji danas govore kako se u njihovom mandatu ništa nije promijenilo, a s druge strane gradske opštine sa hrvatskom većinom su promijenile sve nazive ulica, a naše bošnjačke opštine nisu promijenile ni jednu. Možda je to bilo ispravno, odluka tadašnjih koji su bili na vlasti, ali ja bi volio da se danas već ili na narednoj sjednici desi da mi imamo i nazive ulica Midhata Hujdura-Hujke, našeg legendarnog komandanta, da imamo nazive ulica Husage Ćišića, Hune i Mirze i Avde Hume i svih evo naziva ulica naših brigada, dok to imamo znači na ovim opštinama gdje je hrvatski narod imao većinu i gdje su promijenili to 1995. godine“.¹⁰ Dakle, iz navedenog izlaganja, pa i na ovim primjerima priželjkivanih novih naziva ulica, kao uostalom i na primjeru već preimenovanih mostarskih ulica, jasno se uočava ne samo simbolička i politička poruka nego, u slučaju Mostara, možemo ustvrditi i teritorijalno omeđivanje vladajućih političko-ideoloških elita. Sudeći prema mostarskom gradskom tekstu,¹¹ strukture ondašnje vlasti prepoznale su Katoličku Crkvu kao važan segment u kreiranju hrvatskog nacionalnog identiteta, pa stoga ne začuđuje činjenica da velik broj hodonima nosi ime po katoličkim svecima, biskupima, svećenicima i redovnicima. Uz višestoljetnu povezanost hrvatskoga naroda s Katoličkom Crkvom, na velik broj komemoriranih svetaca i crkvenih osoba zacijelo je utjecao i odnos prijašnje (komunističke) vlasti prema kleru, ali i hrvatskom narodu u Hercegovini, koji je stigmatiziran kao političko-ideološki neprijatelj.¹² U takvim okolnostima najveći broj Hrvata iz Hercegovine pod teretom je totalitarnoga komunističkog režima svoje utočište našao u okrilju Katoličke Crkve, jedine institucije koja je javno izražavala antikomunistička stajališta, i bila stvarni svjetonazorski, a onda i politički protivnik komunističkog režima.¹³ Međutim, u kontekstu kreiranja nove ulične toponimije valja ukazati i na činjenicu kako je, i nakon sloma komunističke vlasti, Crkva i dalje bila važan oslonac, ne samo u svjetonazorskom smislu, nego i kroz logističku podršku, u tranzicijskom proce-

10 *Stenogram 24. (redovne) sjednice Gradskog vijeća Grada Mostara održane 14. 7. 2022. godine*, str. 20

11 Definiciju sintagme kao i pregled relevantnih radova vidjeti: L. ŠAKAJA – I. CRLJENKO, „Periferni gradski tekst. Ulično nazivlje i spomenici zagrebačke Dubrave u semiotičkoj perspektivi“, str. 236. – 238.

12 O ovoj temi objavljen je cijeli niz knjiga „dirigiranog sadržaja“, a ovdje skrećemo pozornost na samo neke od njih: MILAN STANIĆ (ur.), *Suđenje Lisaku, Stepincu i drugim ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima*, Zagreb, 1946.; JOŽA HORVAT – ZDENKO ŠTAMBUK (ur. i iz.), *Dokumenti o protunardnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb, 1946.; VIKTOR NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948., reprint Beograd, 1986.; MIHAJLO S. PETROVIĆ, *Vatikan i imperijalistička politika zapadne reakcije*, Beograd, 1947.; *Tajni dokumenti Vatikana i ustaške NDH*, Zagreb, 1952.; SIMA SIMIĆ, *Hercegovački biskupi za vreme okupacije Jugoslavije*, Beograd, 1990.; SIMA SIMIĆ, *Vatikan protiv Jugoslavije*, Titograd, 1958.; ALIGHIERO TONDI, *Vatikan i neofašizam*, Sarajevo, 1957.

13 Podaci o progonjenim i stradalim hercegovačkim svećenicima u ratnom i poratnom razdoblju mogu se vidjeti u: ARHIV BOSNE I HERCEGOVINE (dalje: ABIH), ZEMALJSKA KOMISIJA ZA VJERSKA PITANJA (dalje: ZKVP), Izvješće o stanju RKC u Hercegovini, kut. 37, br. 305/65., šif. 30, str. 1; ABIH, ZKVP, Izvješće o stanju RKC u Hercegovini, kut. 37, br. 305/65., šif. 30, str. 4; TOMO VUKŠIĆ, „Biskup – predvodnik kolone svjedoka vjere“, u: *Stolačko kulturno proljeće. Godišnjak za povijest i kulturu*, 6, Stolac, 2008., str. 31; BOŽO GOLUŽA, „Katolička Crkva u Hercegovini u vrijeme komunističke Jugoslavije“, u: ŽELJKO MAJIĆ (prir.), *Izvedi narod moj, o Gospodine! Život i djelo mons. Mate Nuića*, Mostar, 2003., str. 39. – 40. Detaljnije: ANTO BAKOVIĆ, *Stradanje Crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu. Svećenici žrtve rata i poraća 1941. – 1945. i dalje*, Zagreb, 1994.; MARINA BEUS, *Kolar između srpa i čekića. Položaj Katoličke Crkve i odnos komunističke vlasti prema dijecezanskom svećenstvu u Hercegovini u razdoblju od 1945. do 1966. godine*, Mostar, 2019.

su političkog organiziranja mostarskih odnosno hercegovačkih Hrvata.¹⁴ Ova „spona“ crkveno-političke vlasti koja potječe još od početka društveno-političke preobrazbe u Bosni i Hercegovini,¹⁵ nastavljena je i kroz sudjelovanje crkvenih predstavnika u procesu preimenovanja naziva mostarskih ulica i trgova.¹⁶ Drugim riječima, hrvatske političke elite u kreiranju nove nacionalne paradigme i kolektivnog identiteta s ciljem osiguranja širega legitimiteta hrvatskoga naroda nedvojbeno su se oslanjale i na crkvene institucije, što potvrđuje ulična onomastika Mostara koja uključuje i 15 hodonima iz redova Katoličke Crkve od ukupno 47 nazvanih po osobama, odnosno 32 %.¹⁷ Tomu se još mogu dodati ulice sljedećih naziva: Franjevačka ulica, Trg franjevačkih mučenika te Crkvena ulica. Tri ulice posvećene su svecima (sv. Ante, sv. Nikola Tavelić i sv. Leopold Bogdan Mandić), devet ih je nazvano po franjevcima Hercegovačke provincije što bi značilo 60 %, dok su tri ulice (tj. 20 %) dobile naziv po svjetovnim svećenicima (dvojici nadbiskupa – Stepincu i Čuli, i jedna ulica po don Ivanu Musiću, koji u nazivu ulice nosi predznak svjetovnog svećenika, iako je napustio svećeničko poslanje). Među komemoriranim franjevcima u mostarskoj hodonimiji svoje su mjesto našli: biskup Barišić – po kojemu je nazvan prijašnji Put za Ljubuški, biskup Buconjić (prije Štefe Šulentića), fra Didak Buntić (dio prijašnje Matije Gupca), fra Frano Miličević (dio prijašnje Ulice Petra Drapšina), fra Ambro Miletić (Muje Bjelavca), fra Lucijan Kordić (Hane Kolukčije), fra Leo Petrović (Lea Bruka), fra Krešo Jukić (ulica od Perića strane do križanja s Crkvenom – naselje Cim) i fra Ljudevit Lasta (ulica od Smrčenjaka do granice s Ilićima).¹⁸ Međutim, uspoređujući

14 Prvi sastanci Inicijativnog odbora Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) u Mostaru, u ondašnjim medijima okarakterizirane kao *stranke opasnih namjera*, između ostalih lokacija održavani su i u mostarskoj katedrali te u franjevačkom samostanu. Zanimljivo je da su se neki svećenici i redovnici našli i među članovima Radnoga predsjedništva na Prvom općem saboru HDZ-a BiH u kolovozu 1990. DRAGAN ČOVIĆ i dr. (ur.), *Dvadeset godina Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine 1990. – 2010.*, Mostar, 2010., str. 121., 239.

15 Vidjeti, primjerice, odluku o sastavu Inicijativnog odbora za izradbu pravnih akata u pripremi sazivanja osnivačkoga Sabora HZ HB iz ožujka 1997. Ovom odlukom za članstvo u Inicijativnom odboru predviđeni su i predstavnici Vrhbosanske, Banjalučke i Mostarsko-duvanjske biskupije. Također u Odluci o broju, sastavu i načinu izbora zastupnika u Sabor HZ HB, usvojenoj 14. svibnja 1997., predviđeno je „pet zastupnika Katoličke crkve, prema popisu crkvenih nadležnih tijela“. IVAN ANDELIĆ, *Hrvatska zajednica Herceg Bosna 1997. – 2007.*, Mostar, 2007., str. 12, 14, 17. Pozdravni govor biskupa Ratka Perića na trećem zasjedanju HNS-a BiH, 3. ožujka 2001., kada je donesena odluka o uspostavi Međužupanijskog – Međuopćinskog vijeća kao privremeni oblik Hrvatske samouprave u BiH. <http://www.hnsbih.ba/pozdravni-govor-biskupa-ratka-perica-hrvatskom-narodnom-saboru-mostar-3-ozujka-2001/>, (18. 9. 2025.).

16 Usp. *Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Mostar*, Mostar, 12/1994., str. 8.

17 Rezultati analize uličnoga nazivlja izneseni u tekstu odnose se na, kako je već rečeno, zapadne dijelove grada gdje je preimenovano 86 ulica (Ulica Stjepana Radića i dio Splitske ulice zadržali su svoje ranije nazive) i temelje se na podacima objavljenim u: *Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Mostar*, Mostar, 1-2/1995., str. 10; *Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Mostar*, Mostar, 5/1995., str. 16; *Službeno glasilo općina Zapad, Jugozapad i Jug Mostar*, Mostar, 3/1998., str. 11; *Službeno glasilo gradske općine Mostar Jugozapad*, Mostar, 3/2003., str. 1; *Službeni glasnik Grada Mostara*, 16/2022., str. 5. U istočnim dijelovima grada nema ulica koje su nazvane po osobama iz redova Katoličke Crkve. Usp. *Zbirni dokument Radne grupe za reviziju naziva ulica trgova i javnih objekata u Mostaru formirane početkom 2005. godine*.

18 *Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Mostar*, Mostar, 1-2/1995., str. 10; *Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Mostar*, Mostar, 5/1995., str. 16; *Službeni glasnik Grada Mostara*, 16/2022., str. 5. Usp. D. KORAČ – M. BEUS, *Prošlost u sadašnjosti. Primjeri selektivnoga sjećanja u hodonimima Hercegovine*, str. 45. – 48.

statistiku zastupljenosti između redovnika i svjetovnog klera, uočava se popriličan nerazmjer (60 % naspram 20 %) pa se postavlja pitanje – jesu li hercegovački franjevci u kulturi sjećanja Mostara, ali i političkih elita koje su rukovodile preimenovanje ulične toponimije, ostavili dublji trag ili su pak svojom suradnjom u ključnim odlukama imali dominantniji utjecaj na nositelje ovoga projekta? Stoga u nastavku rada razmotrit ćemo značaj i baštinu franjevaca čija su imena kroz uličnu toponimiju ugrađena u kolektivno sjećanja Mostara kao središta Hercegovine.

Hercegovački franjevci u urbanom prostoru i kolektivnom identitetu Mostara

Komemoriranjem dvojice biskupa iz franjevačkog reda, fra Rafe Barišića i fra Paškala Buconjića, u uličnom nazivlju Mostara očito se željelo podsjetiti na ključna razdoblja povijesti Katoličke Crkve u Hercegovini, ali i na ustrajno zalaganje za prava katoličkog puka u vrijeme osmanlijske, odnosno austrougarske-uprave. Naime, fra Rafo Barišić bio je jedan od inicijatora osnivanja Hercegovačkog apostolskog vikarijata (uspostavljen 24. ožujka 1846.), ali i prvi vikar (1846. –1863.), dok je fra Paškal Buconjić, nakon ponovne uspostave redovite crkvene hijerarhije (1881.), bio prvi mostarsko-duvanjski biskup. Iako se u široj javnosti ime fra Rafe Barišića veže uz tzv. *Barišićevu aferu* (dugogodišnji sukob fra Rafe Barišića kao apostolskog vikara u BiH i uprave Provincije Bosne Srebrene po pitanju prava i mjerodavnosti nad pastvom i franjevcima)¹⁹, u Hercegovini je ostao zapamćen po zalaganju za crkveno osamostaljenje odnosno utemeljenje samostalne zajednice hercegovačkih franjevaca (Hercegovačke kustodije), te njegovu doprinosu uspostavi i sedamnaestogodišnjoj upravi apostolskim vikarijatom u Hercegovini. Uz gore navedene činjenice važno je spomenuti da se biskup Barišić, budući da je djelovao u vrijeme osmanlijske vlasti, neumorno radio na poboljšanje položaja katolika, što je osim traženja određenih prava,²⁰ podrazumijevalo, posebice za njegove uprave u Hercegovini, obnovu i organizaciju pastoralna, koja je značila ne samo odgoj redovnika, povećanje broja župa nego i izgradnju crkvenih objekata. U tom smislu svakako treba naglasiti njegovu ulogu u gradnji biskupske rezidencije s kapelicom u Vukodolu (pa je simbolično i ulica koja vodi prema staroj rezidenciji nazvana njegovim imenom), u kojoj je boravio od 1851. godine, kao i crkve i samostana u Širokom Brijegu, te pribavljanja fermana za podizanje crkve u središtu Mostara. Prema riječima Ratka

19 Opširnije o ovoj tematici: ILIJA KEČMANOVIĆ, *Barišićeva afera: prilog proučavanju istorije Bosne i Hercegovine u prvoj polovini XIX vijeka*, Sarajevo, 1954.; IVAN KRALJEVIĆ, „Fra Rafo Barišić (Poneki nadnevci iz života i rada)“, u: IVO ČOLAK (ur.), *Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu : 1905. – 2005.*, Široki Brijeg – Mostar, 2006., str. 134. – 137.; RATKO PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, Mostar, 2000., str. 40. – 41. O Rafi Barišiću više u studiji: PETAR VRANKIĆ, *La Chiesa cattolica nella Bosnia ed Erzegovina al tempo del vescovo fra Raffaele Barišić (1832 – 1863)*, Universit  Gregoriana Editrice, 1984. Osnovni podatci mogu se naći i u: ROBERT JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, Mostar, 2011., str. 54. – 56.; „Fra Rafo Barišić“, u: *Stopama otaca. Almanah hercegovačke franjevačke omladine 1934/35.*, Mostar, 1934., str. 149. – 154.

20 Zahvaljujući fra Rafinoj ustrajnosti, uz pomoć bečkog dvora, uspio je od sultana Abdul Medžida ishoditi ferman kojim se kadijama zabranjuje vršenje katoličkih vjenčanja, te se katolici stavljaju pod neposrednu zaštitu Austrije, a svećenicima i biskupima zagantirano je slobodno vršenje njihove službe. R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, str. 55; I. KRALJEVIĆ, „Fra Rafo Barišić (Poneki nadnevci iz života i rada)“, str. 135.

Perića fra Rafo „ostat će zapamćen kao hrabar, čestit, inteligentan i popularan biskup. Bio je nedostižna talenta i još nedostižnije energije. Punu 31 godinu upravljao je najprije Bosnom zatim Hercegovinom, kao jedini biskup na cijelom be-ha terenu“,²¹ pa stoga ne začuđuje činjenica da se njegovo ime, u razdoblju posljednjih burnih političkih previranja, našlo u mostarskoj uličnoj toponimiji.

U kolektivnom sjećanju Mostara, kao što je već istaknuto, našao se i Paškal Buconjić, prvi biskup uspostavljene Mostarsko-duvanjske biskupije, a od 1890. godine i upravitelj Trebinjsko-mrkanske biskupije. Rođen je 2. travnja 1834. u Drinovcima,²² a na krštenju je nazvan po svom ocu – Stjepan. Njegovo odrastanje i školovanje veže se uz hercegovačke franjevce, najprije na Čerigaju, a od 1849. godine na Širokom Brijegu. U franjevački red stupio je u studenom 1852., kada krsno ime Stjepan mijenja u fra Paškal. Školovanje nastavlja u Italiji (u gradu Ferrari), gdje je 21. prosinca 1856. zaređen za svećenika. Na zahtjev Generala reda nastavio je studije, pa 1859. godine polaže završni ispit iz filozofije te punih osam godina obavlja profesorsku službu na središnjem franjevačkom učilištu u Rimu.²³ Nakon upornog traženja, dopušten mu je povratak u Hercegovinu gdje je pet godina radio kao profesor bogoslovije u Širokom Brijegu. Od 1871. godine raspoređen je u rodnu župu Drinovce (tada započinje i proces osamostaljivanja ove župe – odvojena od župe Ružići) do 1874. godine, kada je izabran za kustosa i starješinu hercegovačkih franjevaca. Zbog iznimnih društveno-političkih prilika koje su uslijedile (Hercegovački ustanak i austrougarska okupacija BiH), njegova uprava Kustodijom potrajat će do 1879. godine, kada je nakon smrti biskupa Kraljevića, a na prijedlog subraće, odlukom pape Leona XIII., imenovan naslovnim magdskim biskupom i apostolskim namjesnikom u Hercegovini. Obnavljanjem redovite crkvene hijerarhije 1881. ukinuti su apostolski vikarijati i fra Paškal dobiva naslov biskupa Mostarsko-duvanjske biskupije.²⁴ Imajući u vidu turbulentno razdoblje u kojem

21 R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 42.

22 Neki autori navode da je rođen u Slivnu, ili pak kao datum navode 1. travanj 1834. Na ovu činjenicu ukazuje i Ratko Perić. Kada je riječ o mjestu rođenja, Marko Perić smatra da je rođen u Drinovcima, a kršten u Slivnu, jer župa Drinovci tada nije postojala. Usp. R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 48, bilj. 1; MARKO PERIĆ, „Život i rad mostarsko-duvanjskih i trebinjsko-mrkanskih biskupa u zadnjih 100 godina“, u: PETAR BABIĆ – MATO ZOVKIĆ (priř.), *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini u XIX i XX stoljeću. Povijesno-teološki simpozij prigodom stogodišnjice ponovne uspostave redovite hijerarhije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1. i 2. srpnja 1982.*, Sarajevo, 1986., str. 275. – 276.; R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, str. 80.; BAZILJE PANDŽIĆ, „Biskup fra Paškal Buconjić (Prigodom 150. godišnjice rođenja)“, u: *Kršni zavičaj*, 17, Drinovci, 1984., str. 40.

23 Za vrijeme njegove profesorske službe u Rimu, umire biskup Barišić (14. kolovoza 1863.). Velik broj fra Paškalove subraće upravo je njega smatrao dostojnim nasljednikom biskupa. Iako je, imajući u vidu svoju životnu dob, to odbijao, svojim utjecajem i pisanom zamolbom, koju je dostavio papi Piju IX., sugerirao je da se izborom novog biskupa očuva stečena hercegovačka crkvena neovisnost u odnosu na bosanske franjevce koji su i tada pokušavali ovo pitanje riješiti u svoju korist. M. PERIĆ, „Život i rad mostarsko-duvanjskih i trebinjsko-mrkanskih biskupa u zadnjih 100 godina“, str. 276. – 277.

24 Opširnije o životu i djelovanju biskupa Buconjića vidjeti: LEO PETROVIĆ, „Biskup fra Paškal Buconjić“, u: *Napredak, hrvatski narodni kalendar 1934.*, Sarajevo, 1933., str. 73. – 78.; LEO PETROVIĆ, „+ fra Paškal Buconjić“, u: *Kršćanska obitelj*, Mostar, 1/1911., str. 2. – 12.; B. PANDŽIĆ, „Biskup fra Paškal Buconjić (Prigodom 150. godišnjice rođenja)“, str. 40. – 42. (cijeli tekst str. 39. – 45.); M. PERIĆ, „Život i rad mostarsko-duvanjskih i trebinjsko-mrkanskih biskupa u zadnjih 100 godina“, str. 275. – 281.; R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, str. 80. – 82.; ANDRIJA NIKIĆ, „70 obljetnica smrti biskupa fra Paškala Buconjića“, u: *Naša ognjišta*, Duvno, 10/1980., str. 21.; R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 48. (cijeli osvrt: str. 48. – 49.).

je djelovao treba naglasiti njegovu višedimenzionalnu aktivnost koja je razumijevala ne samo crkvenu domenu,²⁵ nego i zalaganje za društvenu i kulturnu afirmaciju katolika Hercegovine. U tom kontekstu može se promatrati i njegov susret 1875. godine s carem i kraljem Franjom Josipom I. kada je molio za pomoć katolicima ovoga kraja, kao i brošura koju je po izbijanju ustanka u Hercegovini izdao na talijanskom jeziku te dostavio šestorici europskih konzula, a u kojoj je iznio svoje viđenje oslobođenja od turske vlasti i rješavanja pitanja budućnosti Bosne i Hercegovine. Poznati su i njegovi prosvjedi protiv raspodjele Bosne i Hercegovine između Srbije i Crne Gore (1876.), a svoj stav o budućnosti BiH jasno je iskazao u memorandumu koji je nakon austrougarske aneksije uputio caru Franji Josipu tražeći njezino sjedinjenje s hrvatskim zemljama.²⁶ Prepoznajući važnost školstva u očuvanju kako vjerskog tako i kulturnog života, a onda i buđenju nacionalne svijesti, podržavao je osnivanje katoličkih škola, prvenstveno za siromašnu djecu. Na njegovu inicijativu iz Maribora dolaze školske sestre franjevske kojima 1899. godine u Mostaru podiže sirotište sa školskim prostorijama, a kasnije s istim ciljem kupuje im zemljište na Bijelom Polju i Nevesinju. I sestrama sv. Vinka (milosrdnicama), koje su već djelovale na području Hercegovine, kupnjom kuće u Ljubuškom omogućio je otvaranje škole.²⁷ Biskup Buconjić bio je aktivan i u kulturnom životu potpomažući gotovo sve organizacije koje su u tom ključnom razdoblju doprinosile jačanju nacionalne svijesti.²⁸ Vjersko-nacionalne vrijednosti promicao je i kroz afirmiranje glagoljice i širenje ćirilo-metodske tradicije.²⁹ Iz svega iznesenoga može se zaključiti da je djelovanje

-
- 25 Osnivao je nove župe, biskupiju podijelio na pet dekanata, potpomagao izgradnju župnih stanova i crkava diljem Hercegovine (Bijelo Polje, Nevesinje, Drinovci, Posuški Gradac...). U njegovo vrijeme izgrađena je i samostanska crkva u Mostaru, te biskupska rezidencija. Vidjeti: BAZILJE S. PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci. Sedam stoljeća s narodom*, Mostar – Zagreb, 2001., str. 107. – 112., 114. – 130.; B. PANDŽIĆ, „Biskup fra Paškal Buconjić (Prigodom 150. godišnjice rođenja)“, str. 42. – 43.; A. NIKIĆ, „70 obljetnica smrti biskupa fra Paškala Buconjića“, str. 21.; ANDRIJA NIKIĆ, „Djelovanje biskupa Buconjića“, u: *Kršni zavičaj*, 17, Drinovci, 1984., str. 45. – 46. Za vrijeme njegova biskupskog djelovanja zaređeno je pet svjetovnih svećenika Mostarsko-duvanjske biskupije i sedamdeset četiri franjevca. R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 49.
- 26 M. PERIĆ, „Život i rad mostarsko-duvanjskih i trebinjsko-mrkanskih biskupa u zadnjih 100 godina“, str. 277. – 278.; B. PANDŽIĆ, „Biskup fra Paškal Buconjić (Prigodom 150. godišnjice rođenja)“, str. 41., 43.; A. NIKIĆ, „Djelovanje biskupa Buconjića“, str. 47.
- 27 B. S. PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci. Sedam stoljeća s narodom*, str. 140. – 141.; A. NIKIĆ, „70 obljetnica smrti biskupa fra Paškala Buconjića“, str. 21.; M. PERIĆ, „Život i rad mostarsko-duvanjskih i trebinjsko-mrkanskih biskupa u zadnjih 100 godina“, str. 280.
- 28 Sudjelovao je u pokretanju i pomagao izdavanje listova *Glas Hercegovca*, *Osvit* i *Kršćanska obitelj*. Doprinosi i osnivanju *Hrvatske dioničarske tiskare* u Mostaru, zatim *Narodnog glazbenoga pjevačkog društva* (kasnije preimenovano u *Hrvatsko pjevačko društvo Hrvoje*), pokrovitelj je i *Hrvatskog potpornog društva za potrebe đaka srednjih i visokih škola* (preteča Napretka) čija je uprava bila smještena u stanu biskupa Buconjića. A. NIKIĆ, „70 obljetnica smrti biskupa fra Paškala Buconjića“, str. 21.; B. PANDŽIĆ, „Biskup fra Paškal Buconjić (Prigodom 150. godišnjice rođenja)“, str. 43.; ANDRIJA NIKIĆ, „Utemeljenje hrvatskoga potpornoga društva (Napretka)“, u: *Croatica Christiana periodica*, 52, Zagreb, 2003., str. 137-153; <https://hkd-napredak-mostar.ba/o-nama/povijest/>, (23. 8. 2025.).
- 29 Marko Perić naglašava: „Biskup Buconjić se, u svoje doba, žarko zauzimao za glagoljicu. To treba spomenuti kao njegov put i želju za obnovom i proširenjem hrvatske svijesti u novim okolnostima u duhu ćirilo-metodske ideje koju je već prije njega zastupao nadbiskup Stadler“. M. PERIĆ, „Život i rad mostarsko-duvanjskih i trebinjsko-mrkanskih biskupa u zadnjih 100 godina“, str. 280. Vidjeti također: ANDRIJA NIKIĆ, „Ćirilometodska baština u fra Paškala Buconjića“, u: *Sveta baština*, Duvno, 5/1985., str. 13.

biskupa Buconjića itekako utjecalo na oblikovanje nacionalne svijesti katolika Hrvata u Hercegovini. Očito uzeto biskupsko geslo – *Sve za vjeru i domovinu* nije bio samo osobni slogan, već je postao smjernica za njegovo pastoralno, društveno i kulturno djelovanje što je stvorilo temelje za očuvanje i afirmaciju hrvatskog identiteta u Bosni i Hercegovini, a njegovo ime u mostarskoj hodonimiji simbolički je izraz svjedočanstva o trajnom utjecaju njegova djelovanja na nacionalnu i vjersku baštinu ne samo Mostara nego i hercegovačkog područja.³⁰

Rekli bismo – gotovo potpuno očekivano u javnom prostoru Mostara susrećemo ime i fra Didaka Buntića.³¹ Naime, riječ je o jednom od najekspoziranijih i najpopularnijih hercegovačkih franjevacu u prva dva desetljeća 20. stoljeća. Iako mu je život i rad ponajviše vezan za Široki Brijeg, ipak učinci njegova prosvjetiteljskog, socijalnog i političkog djelovanja itekako su se osjetili na cijelom hercegovačkom području. U kolektivnom sjećanju ostao je upamćen ne samo kao svećenik, graditelj i neumorni pobornik gospodarskog napretka Hercegovine, nego i kao vizionar, prosvjetitelj i humanitarac. Njegov program gospodarskog i kulturnog oporavka Hercegovine možemo reći sadržan je u memorandumu kojega je u studenom 1909. godine uputio ministru financija austro-ugarske vlade i zajedničkom upravitelju Bosne i Hercegovine Istvanu Buriánu u kojem govori o problematici uzgoja i otkupa duhana, isušivanju i navodnjanju zemljišta, stočarstvu, prometnoj i poštanskoj povezanosti, školstvu, ali i općenito o vrlo teškoj situaciji u ovom kraju.³² Svjestan visokog stupnja nepismenosti, posebice

Na kraju valja spomenuti da je njegovo ime već 1941. godine bilo ubilježeno u urbani prostor Mostara. Ulica u neposrednoj blizini ondašnjeg kolodvora koja je nosila naziv Tiršova, preimenovana je u Ulicu fra Paškala Buconjića, da bi nakon uspostave novoga državno-pravnog okvira 1945. godine došlo do ponovnog preimenovanja, pa je ta ulica nazvana po Moši Pijadi. Usp. *Ostavština Karla Drage Miletića*; AHNŽ/K, Topografske karte – razne geografske mape (nesređena građa), Plan grada Mostara 1942.

- 31 Rođen je u Paoči, 9. listopada 1871. Nakon pučke škole u Gradnićima, svoje školovanje nastavlja u širokobriješkoj gimnaziji u Humcu, gdje započinje studij filozofije i teologije koji završava u Innsbrucku. Ondje završava i klasičnu filologiju. Za svećenika je zaređen 29. srpnja 1894. u Innsbrucku. Završetkom studija (1895.) vraća se na Široki Brijeg i posvećuje se profesorskom i odgojiteljskom radu. U širokobriješkoj gimnaziji 25 godina predavao je grčki, latinski i hrvatski jezik, te vjeronauk. Uz profesorski rad vodio je izgradnju nove širokobriješke crkve (1905. – 1910.). Dužnost ravnatelja gimnazije obnašao je od 1911. do 1919., kada je izabran za provincijala Hercegovačke franjevačke provincije. R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, str. 86. Opširnije o životu i sveukupnu djelovanju fra Didaka Buntića vidjeti: OTON KNEZOVIĆ, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb, 1938.; DIDAK ČORIĆ (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, 1978.; ANDRIJA NIKIĆ, *Fra Didak Buntić. Hrvatski i crkveni velikan*, Mostar, 2004.; MARINKO ŠAKOTA, *Fra Didak Buntić prosvjetitelj hercegovačkoga puka*, Mostar, 2008.
- 32 „Memorandum fra Didaka Buntića austro-ugarskom ministru Burianu“, u: DIDAK ČORIĆ (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, 1978., str. 107-114. Uz poučavanje hercegovačkih poljodjelaca o uzgoju i načinu širenja kako novih tako i već poznatih kultura, borio se protiv neumjerene eksploatacije seljaka posebice kada je riječ o otkupu duhana. Detaljnije: MARINKO ŠAKOTA, „Duhan u djelima Didaka Buntića“, u: JURE BELJO (ur.), *Zbornik radova s međunarodnog znanstveno-stručnog skupa: Duhan u Bosni i Hercegovini – jučer, danas i sutra*, Mostar, 2017., str. 186-203; JURE BELJO – MARKO IVANKOVIĆ, „Doprinos franjevaca poljoprivredi, selu i seljaštvu“, u: IVAN ŠEVO (ur.), *Zbornik radova s međunarodnog znanstveno-stručnog skupa u povodu 100. obljetnice Franjevačke klasične gimnazije s pravom javnosti na Širokom Brijegu*, Široki Brijeg – Mostar, 2019., str. 255-272; JAKOV PEHAR, „Poljoprivreda Hercegovine u vrijeme fra Didaka Buntića“, u: STIPE TADIĆ – MARINKO ŠAKOTA (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i*

u seoskim sredinama,³³ ali i činjenice da bez prosvjećenog naroda nema napretka niti u gospodarskom, niti u političkom smislu, odlučno se uhvatio ukoštac s tim problemom. Njegova misija da narod odgoji kako bi bio „samosvjestan i upućen na samoga sebe“, podrazumijevala je „da se narod – masa mora što više privući i priučiti na što življe sudjelovanje i učešće u radu oko svoje vlastite prosvjete i napretka“, ne čekajući pomoć austro-ugarske vlade ili koje druge institucije. Stoga 1910. godine kreće njegov projekt osnivanja hrvatskih seljačkih škola za pobijanje narodne nepismenosti.³⁴ Unatoč silnim problemima na koje je nailazio počevši od nedostatka učiteljskog kadra, preko narodnih predrasuda o školama, posebice kada je riječ o opismenjavanju žena, na čemu je Didak inzistirao naglašavajući da je „mjerilo naobrazbe svakog pojedinog naroda naobrazba njegove žene i na kojem je stupnju naobraženosti njegova žena, na tom je i ostali narod“,³⁵ njegove metode rada temeljene na postavci „da je svak u stanju drugoga naučiti ono, što i sam zna“, rezultirale su osnivanjem ovih škola u gotovo svim franjevačkim župama u Hercegovini.³⁶ Prema dostupnim podacima, u razdoblju od 1910. do 1917. godine procjenjuje se da je u ovim školama izobrazbu steklo oko 16 000 osoba.³⁷

djelo, Zagreb, 2009., str. 119-124; ANDELKO VRŠALJKO, „Fra Didakovo poimanje ekološko-biološkog bogatstva Hercegovine: pjesma u prozi“, u: STIPE TADIĆ – MARINKO ŠAKOTA (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Zagreb, 2009., str. 127-144.

- 33 U to je vrijeme u Hercegovini na 112 000 stanovnika bilo samo deset škola koje su primale djecu od 7 do 12 godina, što znači da je većina stanovništva bila nepismena. Ovo potvrđuje i podatak da je u širokobriješkoj župi od 8000 župljana, njih svega 300 bilo pismenih. O. KNEZOVIĆ, *Život i rad fra Didaka Buntića*, str. 30.
- 34 MARINKO ŠAKOTA, „Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkog puka“, u: STIPE TADIĆ – MARINKO ŠAKOTA (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Zagreb, 2009., str. 309, 312-313. Ove škole često su u tisku nazivane tečajevima za opismenjavanje, zbog čega se fra Didak bunio naglašavajući kako ove škole za razliku od tečajeva koji su samo služili za opismenjavanje ljudi, imaju zadatak omogućiti „čvrstu osnovu općoj ljudskoj naobrazbi među seljačkim svijetom, a druga da seljaku pruže potrebno znanje u njegovu posebnom zvanju i zanimanju“. DOMINIK MANDIĆ, „Narav i svrha hrvatskih seljačkih škola“, u: *Kršćanska obitelj*, Mostar, 1-2/1917., str. 32. Rad ovih škola može se pratiti u *Kršćanskoj obitelji* koja je, 23. rujna 1916., „Okružnicom hercegovačkog provincijala o. fra Davida Nevistića o Hrvatskim seljačkim školama“, proglašena njihovim službenim glasnikom, tako da se u ovoj tiskovini u svim brojevima tijekom 1917. godine objavljuje posebna rubrika *Vjesnik Hrvatskih seljačkih škola*. Usp. „Okružnica hercegovačkog provincijala o. fra Davida Nevistića o Hrvatskim seljačkim školama“, u: *Kršćanska obitelj*, Mostar, 1-2/1917., str. 31. – 32.
- 35 M. ŠAKOTA, „Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkog puka“, str. 319. Kako bi dodatno potaknuo školovanje većeg broj ženske djece, Didak se pozivao i na odluku pape Pija X. – *Ne temere*, iz 1907. koja je predviđala da se prigodom zaruka i sklapanja braka zaručnici potpišu. ANDRIJA NIKIĆ, „Prosvjetni rad fra Didaka Buntića“, u: *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spašavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, 1978., str. 75.
- 36 M. ŠAKOTA, „Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkog puka“, str. 312, 326. Ovomu je svakako doprinijela već spomenuta okružnica provincijala fra Davida Nevistića u kojoj je dao jasnu preporuku svim hercegovačkim fratrima da se zauzmu za širenje hrvatskih seljačkih škola. „Okružnica hercegovačkog provincijala o. fra Davida Nevistića o Hrvatskim seljačkim školama“, str. 31. – 32.
- 37 M. ŠAKOTA, „Fra Didak Buntić – prosvjetitelj hercegovačkog puka“, str. 340. Iako Šakota navodi broj od 16 000, treba naglasiti da neki autori ukazuju da zbog nepotpunih podataka konačan broj varira od 14 do 16 tisuća. Usp. DRAŽENKO TOMIĆ, „Fra Didak Buntić – suvremenik 'Kršćanske obitelji'“, u: STIPE TADIĆ – MARINKO ŠAKOTA (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Zagreb, 2009., str. 284. – 285. Njegova odgojiteljska pažnja nije bila usmjerena samo na nepismene, nego se kao dugogodišnji profesor, a potom i ravnatelj širokobriješke gimnazije, zalagao za stručno usavršavanje profesora, ali i izgradnju nove zgrade konvikta i gimnazije kako bi se omogućilo daljnje školovanje većeg broja đaka. Za vrijeme njegova ravnateljskog službovanja ova gimnazija dobila je pravo javnosti (1918.).

Međutim, kada je ovaj pokret bio, možemo zaključiti, na vrhuncu, uslijed gladi koja je 1917. godine zbog vremenskih prilika, ali i ratnih zbivanja, zavlada u Hercegovini, fra Didak napušta svoju misiju prosvjećivanja i okreće se radu na spašavanju naroda, posebice djece, kao najugroženijeg, ali i najbitnijeg dijela populacije za održavanje vitalnosti naroda. Nakon niza pisama koje je upućivao mjerodavnim predstavnicima vlasti,³⁸ svjestan da službene institucije nisu u mogućnosti pružiti pomoć ugroženom stanovništvu, preko *Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika* (osnovan u Zagrebu 1914. godine), uspijeva organizirati u Slavoniji zbrinjavanje tisuće siromašne bosanskohercegovačke djece, ne obazirući se na vjersku i nacionalnu pripadnost.³⁹ Organizirani odlasci uglavnom su kretali iz franjevačkog samostana u Mostaru, uz pratnju hercegovačkih fratara, a besplatan prijevoz i prehranu na putu osiguravala je Zemaljska vlada. Zbog zaštite i sigurnosti, odnos udomitelja prema zbrinutoj djeci bio je definiran strogim pravilima kojih su se morali pridržavati, a početkom 1918. godine u Vukovar je upućen fra Vale Zovko čija je obveza bila, uz česte fra Didakove posjete, obilaziti smještenu djecu i brinuti o njihovom odgoju.⁴⁰ Didakovim zalaganjem, za udomljenu je muslimansku djecu u Vinkovcima otvoren internat gdje im je bila omogućena ishrana i školovanje prema njihovim vjerskim propisima. Podaci o broju zbrinute djece variraju od 12 270 (podatak Ljudevita Krajačića najvjerojatnije temeljen na statističkim podacima *Središnjeg odbora*) do 17 000, koliko spominju suvremenici fra Didaka Buntića. Ovo brojčano odstupanje ne začuđuje ako se ima u vidu

Budući da mu nije pošlo za rukom proširiti postojeći konvikt na Širokom Brijegu, 1919. godine otvorit će konvikt u Zagrebu. A. NIKIĆ, „Prosvjetni rad fra Didaka Buntića“, str. 82. – 83. Detaljnije o njegovu doprinosu kao profesora i ravnatelja gimnazije na Širokom Brijegu vidjeti: ANTE MARIĆ, „Fra Didak Buntić, učitelj, profesor i direktor velike franjevačke klasične gimnazije u Širokom Brijegu“, u: STIPE TADIĆ – MARINKO ŠAKOTA (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Zagreb, 2009., str. 451. – 496.

38 O pismima i molbama koje je fra Didak upućivao poglavaru Zemaljske vlade u Sarajevu i okružnom predstojniku u Mostaru vidjeti: ANDRIJA NIKIĆ, *Godine gladi. Povijesni prikaz spašavanja hercegovačke sirotinje (1916. – 1919.)*, Mostar – Veljaci, 1995., str. 38-45; „Odnos između fra Didaka Buntića i generala Sarkotića“, u: *Didak, 90. obljetnica spašavanja od gladi naroda u Hercegovini. Glasilo Dana fra Didaka Buntića*, 2, Gradnići, 2007., str. 30. –35.

39 Prema službenim podacima *Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika* koji potječu iz rujna 1918., bilo je udomljeno 7234 pravoslavne, 4905 katoličke djece i 131 dijete muslimanske vjeroispovijesti. Većina katoličke i muslimanske djece bila su s područja Hercegovine, dok su pravoslavna djeca uglavnom bila iz Bosne, a smještaj su nalazili u Srijemu, Banatu, Bačkoj i Baranji. HRVOJE MALČIĆ – MISLAV GABELICA, „Spašavanje gladne djece iz Bosne i Hercegovine u vrijeme Prvog svjetskog rata“, u: STIPE TADIĆ – MARINKO ŠAKOTA (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Zagreb, 2009., str. 264; VLADO PULJIZ, „Prilike u Hercegovini i spašavanje gladne djece u Prvom svjetskom ratu“, u: STIPE TADIĆ – MARINKO ŠAKOTA (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Zagreb, 2009., str. 200. – 201; „Neki podaci o nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti djece“, u: *Didak, 90. obljetnica spašavanja od gladi naroda u Hercegovini. Glasilo Dana fra Didaka Buntića*, 2, Gradnići, 2007., str. 71. – 73.

40 A. NIKIĆ, *Godine gladi*, str. 51. – 63., 68. – 69.; MARINKA BAKULA ANĐELIĆ – DRAŽEN KOVAČEVIĆ, „Živi smo“, u: STIPE TADIĆ – MARINKO ŠAKOTA (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Zagreb, 2009., str. 210. – 213. Vidjeti također: F. B. S., „Hercegovačka djeca u Slavoniji“, u: *Kršćanska obitelj*, Mostar, 9 – 10/1917., str. 194. – 196.; DOMINIK MANDIĆ, „Putovanje hercegovačke djece u Hrvatsku. Put druge skupine“, u: *Kršćanska obitelj*, Mostar, 11/1917., str. 223. – 226.; IVAN MARINČIĆ, „Putovanje hercegovačke djece u Hrvatsku. Put treće skupine“, u: *Kršćanska obitelj*, Mostar, 12/1917., str. 246. – 250.; JERKO BORAS, „Četvrto putovanje hercegovačke djece u Slavoniju i Hrvatsku“, u: *Kršćanska obitelj*, Mostar, 1/1918., str. 7-9; STIPE MARKOVIĆ, „Megju hercegovačkom djecom u Slavoniji“, u: *Kršćanska obitelj*, Mostar, 3/1918., str. 40. – 44.

činjenica da je znatan broj djece prebacivan u Slavoniju mimo organiziranih odlazaka.⁴¹ Fra Didakov pothvat na spašavanju cijele jedne generacije hercegovačke djece i njihovih obitelji razlog je da se uz njegovo ime veže i naziv *hercegovački Mojsije i spasitelj sirotinje*. Iako se istaknuo i kao graditelj (širokobriješka crkva), te kao profesor, ravnatelj, pa i narodni prosvjetitelj, ipak njegova misija zbrinjavanja gladne djece, sudeći prema javnom mišljenju, ostala je najupečatljivija u memoriji hercegovačkih Hrvata. Umro je u svom rodnom zavičaju 3. veljače 1922., u radnom okruženju, dok je na Čitlučkom polju pravio planove o melioraciji. Pokopan je dva dana kasnije (5. veljače) na groblju Podadvor, uz nazočnost preko pet tisuća osoba, među kojima su bili i oni iz crkvenog, ali i iz političkog i društvenog života.⁴² Iako je još na sprovodu zastupnik Hrvatske pučke stranke, Janko Šimrak (Didakov stranački kolega), predložio da se u spomen na fra Didaka podigne zavjetna crkva, što je kasnije prihvatio crkveni odbor iz Čitluka, ipak se to nije realiziralo, kao ni pokrenuti projekt izgradnje mauzoleja na groblju Podadvor. Zapravo, u rujnu 1934. godine, Provincija, na čelu s provincijalom Matom Čuturićem, donijela je odluku o prenošenju kostiju fra Didaka Buntića iz Čitluka u Široki Brijeg. I ovaj proces potrajao je pune četiri godine. Najprije je njegovo tijelo preneseno u Mostar gdje je počivalo četiri mjeseca u groblju Šoinovac, a potom je 9. listopada 1938. položeno u crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije na Širokom Brijegu, koju je Didak i gradio.⁴³ Prvo sjećanje na fra Didaka Buntića, kada je riječ o javnom prostoru, veže se uz mostarsku hodonimiju. Naime, prema dostupnim dokumentima i kartama grada, nekadašnja ulica Put za Bijeli brijeg već 1941. godine nosi njegovo ime. S promjenom sustava, odnosno dolaskom socijalističke Jugoslavije, Didakovo se ime briše iz mo-

-
- 41 Prema službenim podacima, kući se do 20. kolovoza 1918. vratilo 9451 dijete, što znači da ih je u Slavoniji ostalo 2819. Naravno, i ovaj broj treba uzeti s rezervom jer ako je broj smještene djece oko 17 000, onda je i broj onih koji su ostali tamo zasigurno znatno veći. M. BAKULA ANDELIĆ – D. KOVAČEVIĆ, „Živi smo“, str. 213. – 214.; A. NIKIĆ, *Godine gladi*, str. 86. – 88.
- 42 Ovdje treba spomenuti i fra Didakovu političku aktivnost. Bio je predsjednik odbora Hrvatske narodne zajednice (HNZ) za Široki Brijeg, član Središnjeg odbora HNZ-a, član Narodnog vijeća 1918. i Privremenog narodnog predstavništva Srba, Hrvata i Slovenaca, te član Ustavotvorne skupštine (Konstituante). U vrijeme austro-ugarske vlasti bio je odlučan zagovornik hrvatskog državnog prava na Bosnu i Hercegovinu, pa je u tom smislu s bosanskim franjevcima sastavio uputu hrvatskim zastupnicima da se ovo stajalište izričito naglasi bilo u saborskoj ili posebnoj adresi. Poznata je i njegova gotovo zavjetna izjava koju je dao, nakon prikupljanja pomoći po Zagrebu za gladni hercegovački narod, da nakon završetka rata neće u Bosni i Hercegovini priznati „ničiju vlast nego bana hrvatskoga“. DIDAK ČORIĆ, „Fra Didak Buntić – dobrotvor Hercegovine“, u: *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, 1978., str. 16. – 17.; O. KNEZVIĆ, *Život i rad fra Didaka Buntića*, str. 79. Međutim, slom Austro-Ugarske Monarhije doveo je i do podjela pa i sukoba unutar hrvatske političke scene u BiH, između Hrvatske pučke stranke (HPS) i Hrvatske težačke stranke (HTS). Fra Didak, koji je bio protivnik bilo kakvih „strančarenja“, radio je pomirenju, a kako do toga nije došlo, pod utjecajem mlađih franjevaca opredijelio se za HPS, čiji se program (zagovarali jugoslavenstvo) zapravo kosio s njegovim političkim uvjerenjem. Budući da je svoj izbor smatrao voljom naroda i u novoj državi brojnim prosvjedima borio se protiv svih vrsta nepravdi. D. ČORIĆ, „Fra Didak Buntić – dobrotvor Hercegovine“, str. 18; ZLATKO MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb, 1998., str. 107. – 118.; 116. – 117. O fra Didakovu političkom djelovanju vidjeti također: IVICA ŠARAC, „Političko djelovanje fra Didaka Buntića“, u: STIPE TADIĆ – MARINKO ŠAKOTA (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Zagreb, 2009., str. 361. – 392.
- 43 ROBERT JOLIĆ, „Fra Didak Buntić i Brotnjo“, u: STIPE TADIĆ – MARINKO ŠAKOTA (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Zagreb, 2009., str. 440. – 443.; „Zadnje trijumfalno putovanje blagopokojnoga fra Didaka Buntića iz Mostara na Široki Brijeg“, u: *Kršćanska obitelj*, Mostar, 11/1938., str. 347. – 348.

starske onomastike, a ta ulica stapa se s Ulicom Stjepana Radića.⁴⁴ Od tada pa sve do sredine devedesetih godina prošloga stoljeća, jedino simboličko obilježje o ovom znamenitom Hercegovcu bila je mala spomen-ploča postavljena na staroj župnoj kući u Gradničima, prigodom 100. obljetnice njegova rođenja i 50. obljetnice smrti.⁴⁵ Međutim, nastankom samostalne Bosne i Hercegovine i njezinom demokratizacijom, u javni se ambijent vraćaju simboli uglavnom vezani uz nacionalnu povijest, kao nositelji izgradnje kulture sjećanja, a onda i nacionalnog identiteta, pa je u tom razdoblju u Mostaru iznova oživljeno sjećanje i na fra Didaka Buntića. Naime, u mostarsku hodonimiju vraća se 1995. godine od kada njegovo ime nosi dio prijašnje Ulice Matije Gupca (od Trga Tihomira Mišića do Osnovne škole Antuna Branka Šimića),⁴⁶ dakle, ulice koja vodi prema samostanskoj crkvi sv. Petra i Pavla, što dakako upućuje i na određenu simboliku. Svoj doprinos memoriranju fra Didakova imena dala je i Hrvatska pošta Mostar filateljskom promocijom značajnih obljetnica vezanih uz njegov život. Naime, ova institucija u tri navrata izdala je poštansku marku s likom fra Didaka Buntića; prvi put 2002. godine u kategoriji *Znameniti Hrvati u BiH*, drugi put u rujnu 2017. povodom 100. obljetnice spašavanja hercegovačke djece, a treći put u veljači 2022. prigodom 100. obljetnice smrti fra Didaka Buntića.⁴⁷ Treba također naglasiti da se Mostar, sad već tradicionalno, uključuje kroz različite manifestacije, bilo da je riječ o kulturnim ili znanstvenim susretima, u obilježavanje *Didakovih dana*.⁴⁸ U konačnici, možemo zaključiti da fra Didak Buntić u

44 Usp. *Ostavština Karla Drage Miletića*; AHNŽ/K, Topografske karte – razne geografske mape (nesređena građa), Plan grada Mostara 1942.; Mostar karta iz 1960-ih; Mostar – karta iz 2006. godine.

45 R. JOLIĆ, „Fra Didak Buntić i Brotnjo“, str. 443.

46 *Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Mostar*, Mostar, 1–2/1995., str. 10. Iste godine u njegovu rodnom selu Paoči, zahvaljujući fra Šimunu Šiti Ćoriću, podignuta je spomen-ploča s Didakovim reljefnim poprsjem. Prvi njegov spomenik blagoslovljen je 15. kolovoza 1998., u Širokom Brijegu, u parku preko puta Gimnazije u kojoj je radio kao profesor i ravnatelj, a 2007. godine spomenik koji simbolizira fra Didakovo spašavanje djece od gladi (autor Petar Dolić), podignut je u župi Gradnici. R. JOLIĆ, „Fra Didak Buntić i Brotnjo“, str. 443; <https://www.sirokibrijeg.ba/index.php/onasem-gradu/spomen-obilježja/210-spomenik-fra-didaku-bunticu-siroki-brijeg>, (28. 9. 2025.). Uza spomeničku baštinu iz Gradnica je, pod vodstvom fra Marinka Šakote, 2004. godine pokrenuta i godišnja manifestacija – *Didakovi dani* – u čiji se program redovito uvrštava i obilježavanje važnih događaja iz njegova života. Detaljnije o ovoj manifestaciji vidjeti: <https://citluk.ba/didakovi-dani/>, (28. 9. 2025.). Fra Didakov životni put postao je inspiracija velika broja književnih, glazbenih i medijskih uradaka, odnosno popularne kulture, kao posebnoga načina oživljavanja i „modeliranja“ prošlosti za potrebe suvremene društvene zbilje. Bez propitivanja literarne i umjetničke vrijednost djela, ovdje navodimo neka od njih: Romani: MIRO GAVRAN, *Nekoliko ptica i jedno nebo*, (2016.); ANTE MARIĆ, *Plaću li jeleni?* (2017.); SANJELA MATKOVIĆ, *Tajna dvanaestog oraha* (2020.). Filmovi: ANTE MARIĆ, *Didak* (2008.) i PERO PETRUŠIĆ i dr., *Nada*, (2017.). Predstave – trilogija: ANTE MARIĆ, *U godinama gladi* (2011.), DRAGAN KOMADINA, *Učiteljica* (2015.); DRAGAN KOMADINA, *Smak svita* (2017.). Dokumentarno-glazbeni pastoral: ŠIMUN ŠITO ĆORIĆ, *Didak – svjetlost iz Hercegovine* (2019.).

47 <https://www.post.ba/filatelija/postanske-marke/detalji/znameniti-hrvati-u-bih-fra-didak-buntic>, (28. 9. 2025); <https://www.post.ba/filatelija/postanske-marke/detalji/100-obljetnica-spasavanja-hercegovačke-djece>, (28. 9. 2025.); <https://www.post.ba/filatelija/postanske-marke/detalji/100-obljetnica-smrti-fra-didaka-buntica>, (28. 9. 2025.).

48 U Mostaru je 2. i 3. listopada 2008. održan znanstveni skup u organizaciji Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar i Hercegovačke franjevačke provincije o temi – *Fra Didak Buntić - čovjek i djelo*, a rezultat ove znanstvene rasprave je istoimeni zbornik radova na koji se oslanjamo i u obradi ove tematike. STIPE TADIĆ – MARINKO ŠAKOTA (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Zagreb, 2009. Također, Filozofski fakultet u Mostaru bio je domaćin i suorganizator (uz HKUD *Didak* i Hrvatski institut za povijest iz Zagreba) znanstvenog skupa održanog u listopadu 2017., u povodu 100. obljetnice

kulturi sjećanja Mostara nije samo povijesna osoba, nego trajni simbol kulturne, vjerske i nacionalne samosvijesti kao važnih segmenata oblikovanja identiteta zajednice u suvremenom kontekstu.

Imajući u vidu korelaciju hodonimije i nacionalnog identiteta, komemoriranje sjećanja na Franu Milićevića⁴⁹ u uličnom nazivlju Mostara, mogli bismo reći, nameće se kao logičan slijed. Naime, riječ je osobi koja s pravom nosi epitete hrvatskog kulturnog preporoditelja u Hercegovini u drugoj polovini 19. stoljeća. Otvaranje i rad prve hrvatske tiskare pod nazivom *Tiskara katoličkog poslanstva u Hercegovini* (1873.), sa sjedištem u biskupskoj rezidenciji u Vukodolu, veže se upravo uz Franu Milićevića,⁵⁰ a prva izdanja vežu se uz kalendar *Mladi Hercegovac*, školske priručnike, vjerske knjižice, šematizam franjevačke provincije itd. Međutim uslijed ustanka protiv turske vlasti (1875.), opstanak tiskare dolazi u pitanje. Biskup Kraljević i franjevačka Kustodija, najvjerojatnije iz političkih razloga,⁵¹ povlače se iz tiskare. Iako Milićević nije imao namjeru odustati od ovoga prevažnoga projekta, našao se u procjepu jer kao redovnik nije mogao imati vlastitu imovinu pa je pokušao s upravom Reda iskomunicirati prelazak u jednu od susjednih

spašavanja gladne hercegovačke djece, a zbornik radova s ovoga skupa promoviran je na završetku 18. Didakovih dana 2021. godine. Vidjeti: MATE BUNTIĆ (ur.), *100. obljetnica od zbrinjavanja gladne djece u Hercegovini (1917. – 2017.)*, Mostar, 2020. Neke od kulturnih manifestacije u sklopu *Didakovih dana* u Mostaru mogu se vidjeti na: <https://www.hnkmostar.ba/category/didak/>, (28. 9. 2025.);

<https://radio-medjugorje.com/vijesti/za-kraj-didakovih-dana-u-mostaru-100-tamburasa-iz-hrvatske-i-bih>, (28. 9. 2025.); <https://artinfo.ba/index.php/kultura/49604-didakovi-dani-svecano-otvorenje-manifestacije-i-premijera-animiranog-filma-u-mostaru>, (28. 9. 2025.).

- 49 Iako je rad usmjeren na razmatranje baštine hercegovačkih franjevaca u mostarskoj hodonimiji, na samom početku treba naglasiti da je Milićević ovaj red napustio upravo kako bi spasio tiskaru i nastavio zacrtanu misiju širenja kulturne i nacionalne svijesti, a u radu ga spominjemo jer je mostarska ulica nazvana Ulica fra Franje Milićevića. Rođen je 10. listopada 1835. u Donjem Velikom Ograđeniku. Na krštenju dobiva ime Marijan. Kako se njegova obitelj 1842. godine preselila u Mostar, tu je završio osnovnu školu, a daljnje školovanje nastavlja kao sjemeništarac u Širokom Brijegu. U franjevački red stupio je 1855. godine kada uzima ime Frano. Studirao je filozofiju i bogosloviju u Italiji, a tijekom studija, 1860., zaređen je za svećenika. Studij završava godinu dana kasnije i vraća se u Hercegovinu. Imenovan je duhovnim pomoćnikom – prvo u Veljacima, a zatim u Gradničima. U Dalmaciju odlazi 1864. gdje, službujući u Zavojanama, Sumartinu i Igranama, gdje ostaje do 1871., kad se vraća u Mostar. Opširnije o njegovu životu i djelovanju vidjeti: ŠIMUN MUSA, *Franjo Milićević i hrvatski kulturni preporod u Hercegovini*, Mostar, 1992. (obratiti pozornost na *Autobiografiju* koju autor preuzima iz *Osvita*, str. 73. – 74.); IVAN ŠEVO (ur.), *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija Fra (don) Franjo Milićević hrvatski narodni preporoditelj (u povodu 180. obljetnice njegova rođenja)*, Mostar, 2016.
- 50 Naravno, otvaranje i rad tiskare odvijao se uza suglasnost Kustodije i samog biskupa Kraljevića, koji je imao ključnu ulogu i u rješavanju problema oko dopremanja tiskarskog postrojenja kojega su osmanlijske vlasti zaplijenile na carinskom prijelazu u Mostaru. Š. MUSA, *Franjo Milićević i hrvatski kulturni preporod u Hercegovini*, str. 37; LEO PETROVIĆ, „Prva hrvatska tiskara u Bosni i Hercegovini“, u: *Napredak, hrvatski narodni kalendar za 1938.*, 28, Sarajevo, 1937., str. 61. – 62; ANTE MARIĆ, „Tiskare i kulturno-izdavačka djelatnost hercegovačkih franjevaca“, u: ŠIMUN MUSA (ur.), *Vidici 2022/VI. Zbornik radova u povodu 150. obljetnice osnutka prve hrvatske tiskare u Mostaru i BiH*, Mostar, 2022., str. 64. – 65.
- 51 L. PETROVIĆ, „Prva hrvatska tiskara u Bosni i Hercegovini“, str. 68. – 69.; Š. MUSA, *Franjo Milićević i hrvatski kulturni preporod u Hercegovini*, str. 39. – 40. Neki autori navode nemogućnost uzdržavanja tiskare kao razlog Kraljevićeva povlačenja. B. S. PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci. Sedam stoljeća s narodom*, str. 135. Opširno razmatranje o ovom pitanju vidjeti: ŽARKO ILIĆ, „Franjo Milićević (Uoči sto i pedesete obljetnice rođenja)“, u: *Kršni zavičaj*, 17, Drinovci, 1984., str. 52. – 56.

provincija, ali kako nije naišao na razumijevanje ni dalmatinske ni bosanske provincije, jedini je izlaz bila sekularizacija. Dozvolu za prijelaz u biskupijske svećenike dobio je 25. rujna 1877., tako da don Frano odlazi za župnika u Primatovce kod Skradina (Šibenska biskupija) gdje ostaje do 1882. godine. Tiskaru, koja od 1878. godine nosi naziv *Tiskara don Frane Miličevića*, prepušta na upravu svome bratu Šimunu,⁵² ali samo do njegova povratka u Hercegovinu kada pokreće prvi književni list *Hercegovački bosiljak*, koji zbog zabrane vlasti od 1884. izlazi pod drugim imenom *Novi hercegovački bosiljak*, a već sljedeće godine (1885.) prerasta u prvi politički list *Glas Hercegovca*.⁵³ Posljednji udarac ovom listu i tiskari 1896. godine zadao je don Franjin bliski suradnik Nedjeljko Radačić, austrijski agent, kojemu je pošlo za rukom na prijearu preuzeti tiskaru i prodati je u Sarajevo. Iako je Radačić iste godine umro, don Frano nije uspio vratiti imovinu, nego je posljednje godine života proveo kao dijecezanski župnik u župi Blagaj, gdje ostaje do smrti, 8. veljače 1903.⁵⁴ Svakako se čini zanimljivim spomenuti da *Crkva na kamenu* u svom prvom broju (1/1980.) piše kako je don Frano u studenom te 1980. dobio svoju ulicu u Mostaru (*Ulica don Frane Miličevića*). Ovo potvrđuje i Tomo Vukšić u svom uratku naslova „Don Frane Miličević, začetnik radničkog pokreta u BiH“, objavljenu u *Crkvi na kamenu* desetljeće kasnije, istina bez precizne lokacijske odrednice, ali uz fotografiju ulične ploče.⁵⁵ Međutim, uvidom u dokumentaciju o ranijim nazivima

- 52 Treba napomenuti da je i kasnije tiskara mijenjala svoj naziv, prvo u *Brzotisak don Frane Miličevića*, a potom u *Tiskaru 'Glasa Hercegovca'*. Š. MUSA, *Franjo Miličević i hrvatski kulturni preporod u Hercegovini*, str. 41, 45; R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 173; B. S. PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci. Sedam stoljeća s narodom*, str. 135; A. MARIĆ, „Tiskare i kulturno-izdavačka djelatnost hercegovačkih franjevaca“, str. 69; „Don Frane Miličević“, u: *Crkva na kamenu*, Mostar, 1/1980., str. 14.
- 53 Analiza sadržaja ovih tiskovina (pa i u uvjetima stalne cenzure) jasno pokazuje političko sazrijevanje koje se sa svakim od ovih listova očitivalo u distanciranju od ilirske terminologije, sve otvorenije zagovarajući hrvatsku nacionalnu ideju, u duhu pravaške ideologije, polemizirajući s ostalim političkim listovima oko nacionalno-političkih tema. Dok u *Hercegovačkom bosiljku* nailazimo na sadržaje pisane ćirilicom i u duhu ilirske ideje, u *Novom hercegovačkom bosiljku* sve se otvorenije zagovara hrvatska nacionalna orijentacija, a *Glas Hercegovca*, posebice nakon 1897. kada se ukida zabrana nacionalnog predznaka, prerasta u hrvatsko-nacionalno i političko glasilo. Usp. *Hercegovački bosiljak. List za zabavu, pouku i književnost*, Mostar, 1883. – 1884.; *Novi hercegovački bosiljak. List za zabavu, pouku i književnost*, Mostar, 1884. – 1885.; *Glas Hercegovca. Političko-informativni list*, Mostar, 1885. – 1896. Vidjeti također: Š. MUSA, *Franjo Miličević i hrvatski kulturni preporod u Hercegovini*, str. 59-70.
- 54 R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 173. – 174.; „Don Frane Miličević“, str. 14; L. PETROVIĆ, „Prva hrvatska tiskara u Bosni i Hercegovini“, str. 72. Ovdje valja spomenuti i dokument iz 1888. godine, *Pravila za tiskaru Don Frane Miličevića u Mostaru*, kojim su definirani odnosi između vlasnika tiskare i radnika, odnosno prvi radnički pravilnik u Bosni i Hercegovini pa se zbog toga don Frano smatra i začetnikom radničkog pokreta u 19. stoljeću. TOMO VUKŠIĆ, „Don Frane Miličević, začetnik radničkog pokreta u BiH“, u: *Crkva na kamenu*, Mostar, 10/1991., str. 5; IVAN ŠEVO, „Fra (don) Franjo Miličević – utemeljitelj tiskarstva u Hercegovini“, u: IVAN ŠEVO (ur.), *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija Fra (don) Franjo Miličević hrvatski narodni preporoditelj (u povodu 180. obljetnice njegova rođenja)*, Mostar, 2016., str. 136. – 137.
- 55 U ovom članku Vukšić poziva Uredništvo *Crkve na kamenu*, ali i druge crkvene tiskovine u Hercegovini, da se angažiraju na prikupljanju sredstava kako bi se uradila obnova don Franjina nadgrobnoga spomenika, te izradila brončana bista koja bi bila postavljena u katedralnom dvorištu. Vukšić se također obratio i mostarskim vlastima predlažući „da jedna od mostarskih tiskara ili neka druga kulturna ustanova u ovom gradu konačno ponese ime don Franje Miličevića, što nikomu ne bi smjelo smetati jer je don Franjo, već onda, kao čovjek široka i snošljiva duha, na svojim strojevima tiskao i tekstove nekatoličkih autora što je u ono vrijeme bio zaista rijedak primjer i u

mostarskih ulica na temelju koje je Komisija za izmjenu naziva ulica i trgova u Mostaru donijela odluke o preimenovanju nazivlja,⁵⁶ nigdje nije zabilježena gore spomenuta *Ulica don Frane Milićevića*. Naravno sve ovo otvara niz pitanja – je li pravna procedura imenovanja 1980-ih godina provedena do kraja? Kako je naziv ulice nestao tijekom vremena? Je li imenovana Komisija raspolagala potpunom dokumentacijom ili je zanemaren podatak o postojanju ove ulice – jer preimenovanjem iz veljače 1995. godine dio prijašnje Ulice Petra Drapšina (kroz naselje DUM) nosi naziv *Ulica fra Franje Milićevića*.⁵⁷ Na ovu odluku Općinskoga vijeća Mostara reagirao je u pisanoj formi i Biskupski ordinarijat navodeći kako smatraju „posve netočnim, zbunjujućim, nedobronamjernim i nedopustivim da se redovničkim dodatkom Franje Milićevića imenuje spomenuta ulica. Vjerujemo da se ni Franjevačka provincija ne slaže s takvom odlukom. Ako se već želi označiti Milićevićeva crkvena pripadnost nekoj određenoj zajednici, onda ga treba kao biskupijskog svećenika oslovljavati onako kako se i on sam potpisivao od 1877. do smrti: don Frano Milićević“.⁵⁸ Unatoč svim ovim zavrzlamama, možemo reći tipičnim za Hercegovinu, u konačnici možemo zaključiti kako je opravdano bilo očekivati da se *čelik karakter apostol hrvatstva*, kako to uklesa Đuro Džamonja na don Franjinu spomen-ploči,⁵⁹ barem kroz uličnu toponimiju sačuva u kolektivnom sjećanju Mostara, tim više što mu je tu čast iskazala 1980. godine ondašnja komunistička vlast, blago rečeno, nesklona Crkvi i hrvatskoj ideji.

Iako ni do danas nije napisan objedinjeni prikaz koji detaljnije razrađuje životni put i djelovanje fra Ambre Miletića, ipak komemoriranje njegova imena u mostarskoj hodonimiji upućuje na zaključak da je fra Ambrin, rekli bismo, samozatajni svećenički rad i kulturni doprinos ostao zapažen među hercegovačkim katolicima, napose Hrvatima. Zapravo najveći dio svoga svećeničkoga života proveo je upravo u Mostaru obavljajući razne odgovorne dužnosti: tajnik biskupa Buconjića (1892. – 1898.), prefekt bogoslova u Mostaru (1898. – 1901.), mostarski gvardijan (1901. – 1906.), definitor Provincije (1898. – 1904.), te kustod (1910. – 1913.). Službu provincijala hercegovačkih franjevaca obnašao je od

Europi a što je rječit primjer i za naše doba“. T. VUKŠIĆ, „Don Frane Milićević, začetnik radničkog pokreta u BiH“, str. 5.

- 56 *Ostavština Karla Drage Miletića; Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Mostar*, Mostar, 1–2/1995., str. 10; *Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Mostar*, Mostar, 5/1995., str. 16; *Službeno glasilo općina Zapad, Jugozapad i Jug Mostar*, Mostar, 3/1998., str. 11; *Službeno glasilo gradske općine Mostar Jugozapad*, Mostar, 3/2003., str. 1; AHNŽ/K, Topografske karte – razne geografske mape (nesređena građa), Mostar karta iz 1960-ih; Mostar – karta iz 2006. godine.
- 57 *Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Mostar*, Mostar, 1–2/1995., str. 10; D. KORAČ – M. BEUS, *Prošlost u sadašnjosti. Primjeri selektivnoga sjećanja u hodonimima Hercegovine*, str. 46.
- 58 R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 176 (cijeli tekst pisma na str. 175. – 176.). Uz pismo su dostavljeni povijesni podaci kojim potkrjepljuju, u crkveno-pravnom i povijesnom smislu, neispravnost redovničkog dodatka uz Milićevićovo ime. Kao jedno od obrazloženja da don Franu Hercegovačka franjevačka provincija nije smatrala svojim članom nakon što je dobio dispensu i prešao u dijecezanske svećenike, navodi se i *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije* iz 1977. godine. Ovdje treba spomenuti da se ime Frane Milićevića ne nalazi ni u *Leksikonu hercegovačkih franjevaca* iz 2011. godine, što jasno upućuje na zaključak da je Ordinarijat bio u pravu kada je riječ o stavu Hercegovačke franjevačke provincije u slučaju don Franjina prijelaza u dijecezanske svećenike. Usp. *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije*, Mostar, 1977.; R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*.
- 59 T. VUKŠIĆ, „Don Frane Milićević, začetnik radničkog pokreta u BiH“, str. 5; Š. MUSA, *Franjo Milićević i hrvatski kulturni preporod u Hercegovini*, str. 30.

1907. do 1910. godine.⁶⁰ Radio je na gospodarskom i prosvjetnom podizanju hrvatskog naroda u Hercegovini. Bio je idejni pokretač i zapaženi suradnik *Kršćanske obitelji – Poučni i zabavni list za hrvatski katolički puk*. Pisao je i za *Hercegovački bosiljak, Osvit te Hrvatsku slogu*. Veliku pozornost posvećivao je odgoju mladih kako u vjerskom⁶¹ tako i u nacionalnom duhu. Kao tajnik biskupa Bućonjića zalagao se za otvaranje ženskog sirotišta, a nakon što je projekt realiziran, bio je njegov dugogodišnji nadstojnik.⁶² S fra Anđelom Nuićem i fra Božom Ostojićem 1873. godine inicirao je osnivanje *Crkvenog pjevačkog društva Kosača*, koje turske vlasti nisu odobrile, ali je društvo nastavilo svoje djelovanje ilegalno, u okrilju crkve (preimenovano u Crkveni zbor) njegujući ne samo duhovnu nego i rodoljubnu glazbu. Dolaskom austrougarske uprave, na uporne zahtjeve mostarskih Hrvata, 1888. godine oformljeno je *Narodno pjevačko društvo* (1888.), a prvi zborovođa muškog zbora koji je djelovao kao glazbena sekcija Društva, bio je upravo fra Ambro Miletić. Nakon što je austrougarska vlast dopustila korištenje nacionalnog predznaka, ovo društvo konačno je, 1897. godine, preimenovano u *Hrvatsko pjevačko društvo 'Hrvoje'*.⁶³ Fra Ambrine zasluge za osnivanje i rad toga društva, ali i njegovu ulogu u buđenju nacionalne svijesti, pokazuje i atmosfera koju su mu večer uoči obilježavanja 25. obljetnice svećenstva priredili građanstvo i članovi *Hrvoja*, uz bakljadu i pjesme *Bog i Hrvati* i *Oj sinci Zvonimira*. U čestitarskom govoru predsjednika Petra Ančića, održanom tom prigodom, možda se najjasnije iščitava obrazloženje čuvanja uspomene na fra Ambru Miletića, pa ga stoga donosimo u cijelosti: „Mnogopoštovani nadžupniče! Hrvatski 'Hrvoje', Vaše miljenče, kojem ste Vi začetnik još pred 17 godina, okupljajuć mladež u svoju skromnu ćeliju, bodrec i učeć ju rodoljubne pjesme, znali ste u nami probuditi uspavanu hrvatsku sviest, te danas s ponosom možete gledati plod Vašeg rada u ovim hrvatskim krajevima. Ovom sgodom u oči Vašeg 25-godišnjeg misnikovanja društvo 'Hrvoje', videći u Vama pobornika za Hrvatstvo ove naše uže domovine, a cieneći rad i ostale častne braće franjevac, ne može drugo, nego da Vam klikne: Živio naš fra Ambro na diku i ponos svog reda i hrvatskog naroda!”⁶⁴

60 Rođen je 18. srpnja 1857., u Dobrom Selu, nekada župa Brotnjo, a danas Gradnići. Osnovnu naobrazbu stekao je kod franjevaca u Širokom Brijegu, gdje je 1872. godine stupio u franjevački red. Filozofsko-teološki studij završio je u Italiji, gdje je 1880. godine i zaređen za svećenika. Duhovno je djelovao u više župa: Humcu, Mostaru, Gabeli, Klobuku, Gradničima, te kao ispovjednik u samostanu časnih sestara u Bijelom Polju. Bio je vjeroučitelj u više hercegovačkih župa. Iznenadna smrt zadesila ga je u župi Nevesinje, 26. srpnja 1923. R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, str. 265. –266.; GRGO LONČAR, „Fra Ambro Miletić (1857. – 1923.)“, u *Kršni zavičaj*, 6, Drinovci, 1973., str. 47.

61 Objavio je 1901. godine dva molitvenika za mladež: *Put kršćanskog mladića* i *Put kršćanske kćerke*, odnosno, kako Lončar navodi, *Rajski put kršćanskog mladića* i *Rajski put kršćanske kćerke*. U gospodarskom smislu zagovarao je osnivanje seljačkih zadruga, a osnivač je i Vinarske udruge u Mostaru. R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, str. 266; G. LONČAR, „Fra Ambro Miletić (1857. – 1923.)“, str. 48.

62 R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, str. 266; G. LONČAR, „Fra Ambro Miletić (1857. – 1923.)“, str. 48; „Fra Ambro Miletić“, u: *Napredak hrvatski narodni kalendar*, (preuzeto: <https://www.infobiro.ba/article/858349/fra-ambro-miletic-autor-nije-naveden>, (27. 8. 2025.); „25-godišnjica svećenstva vič. o. fra Ambre Miletića“, u: *Kršćanska sadašnjost*, Mostar, 3/1905., str. 48.

63 EDIN ČELEBIĆ, „Hrvatsko pjevačko društvo Hrvoje (1888. – 1914.)“, u: *Hercegovina*, 6, Mostar, 1987., str. 153. – 160.; LIDIJA VLADIĆ MANDARIĆ – IVANA TOMIĆ FERIĆ, „Glazbeni život Mostara u prvoj polovici XX. stoljeća“, u: *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, 6, Mostar, 2010., str. 315.

64 Govor prenosimo u gramatičkom i pravopisnom smislu upravo onako kako ga bilježi ondašnja *Kršćanska sadašnjost*. „Bakljada u čast fra Ambre Miletića“, u: *Kršćanska sadašnjost*, Mostar, 3/1905., str. 48. – 49.

U urbanom narativu Mostara zapisana su imena i dvojice franjevac koji su se 1945. godine našli na udaru Brozova režima: fra Lucijana Kordića⁶⁵ i fra Lea Petrovića. Fra Lucijan se, za razliku od fra Lea, uspio spasiti, kako sam navodi, „iz te povorke smrti bijegom, preplivavši Savu“. Naime, njegov izbjeglički put započinje 15. veljače 1945.,⁶⁶ dakle nakon stradanja širokobrijeških franjevaca, napuštajući Posuški Gradac (gdje je bio kapelan) i odlazeći prvo u Zagreb, a onda prema Austriji. Na Bleiburgu je zarobljen, pa kao sudionik križnog puta spas je pronašao bijegom iz kolone, preko Save, Ljubljane i Trsta, do Rima. Zahvaljujući katoličkoj organizaciji *Pax romana*, u Rimu studira slavistiku, ali zbog zdravstvenih razloga prekida studij i odlazi u Švicarsku, gdje je proveo punih 40 godina. Na Sveučilištu u Fribourgu od 1951. godine pohađa predavanja iz francuske književnosti, no akademske krugove napušta zbog duhovne skrbi o hrvatskim iseljenicima u Švicarskoj, naravno, pod stalnom prismotrom jugoslavenskih obavještajnih službi.⁶⁷ Bavio se vjerskim, kulturnim i socijalnim radom, pružajući pomoć ne samo Hrvatima nego i drugima koji su bili potrebni njegove pažnje. Kao emigrant, snagom riječi borio se za prava hrvatskoga naroda pa je svoje članstvo u švicarskom P.E.N. klubu i Međunarodnom društvu za ljudska prava koristio da bi svjetsku javnost upoznao sa situacijom u Hrvatskoj, ukazujući na komunističke progone koje su trpjeli njegova subraća i sunarodnjaci u domovini.⁶⁸ Jedan je od glavnih predstavnika hrvatske poratne emigrantske književnost. Izdao je brojne zbirke pjesama, a njegovi stihovi prevedeni su na više svjetskih jezika.⁶⁹ U suradnji s fra Dionizijem Lasićem i fra Bazilijem Pandžićem utemeljio je izdavačku kuću ZIRAL, u kojoj je 1988. objavio djelo *Mučeniš-*

65 Rođen je 9. lipnja 1914., u Grljevićima, krsnim imenom Ante. U franjevački red stupio je 1933. godine. Nakon završene gimnazije na Širokom Brijegu, upisuje filozofsko-teološki studij u Mostaru, koji završava 1943. godine. Za svećenika je zaređen 1939. Prve tri godine svećeništva proveo na liječenju, a od 1942. godine raspoređen je kao kapelan u župi Posuški Gradac, koju uslijed partizanskoga nadiranja napušta 1945. godine, a nakon zarobljavanja na Bleiburgu i križnog puta, svoje djelovanje nastavlja u emigraciji do 1990., kad se vraća u Hercegovinu (Široki Brijeg). R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, str. 192. – 193; ŽARKO ILIĆ, „Fra Lucijan Kordić (1914. – 1993.)“, u: *Kršni zavičaj*, 26, Humac, 1993., str. 53. – 55; „Kroz pohod smrti u slobodu“, u: *Naša ognjišta*, Tomislavgrad, 1–2/1991., str. 5.

66 Neki autori navode da je župu napustio u siječnju 1945., međutim fra Lucijan u intervju koji je dao *Našim ognjištima* 1991. godine, kaže da je iz Posuškog Graca pobjegao „pred nasiljem jugoslavenskih komunista 15. veljače 1945.“. Usp. R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, str. 192; Ž. ILIĆ, „Fra Lucijan Kordić (1914. – 1993.)“, str. 54; „Kroz pohod smrti u slobodu“, str. 5.

67 „Bile su cijele skupine sa strane inozemne i tuzemne tajne policije zadužene da me prate i polažu račune naredbodavcima. ... Tijekom vremena te su stvari išle tako daleko da su se vjernici bojali dolaziti na misu i sa mnom imati vezu, da ne bi – kad se vrate u domovinu – imali neprilike.“ „Kroz pohod smrti u slobodu“, str. 5; R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, str. 193; Ž. ILIĆ, „Fra Lucijan Kordić (1914. – 1993.)“, str. 54.

68 <https://www.hrvati.ch/fra-lucijan-kordic/>, TIHOMIR NUIĆ, *Fra Lucijan Kordić*, (11. 9. 2025.).

69 Autor je i širokobriješke himne *Blagoslovi sive krše*. Njegov pjesnički opus odiše motivima bleiburške tragedije, prognaničkog iskustva, izgubljene domovine, nostalgичnim slikama djetinjstva i rodnoga kraja. Ž. ILIĆ, „Fra Lucijan Kordić (1914. – 1993.)“, str. 55. Opširnije o njegovu književnom stvaralaštvu vidjeti: MARINA KLJAJO-RADIĆ, *Pjesništvo Lucijana Kordića*, Mostar, 2017.; STJEPAN ŠEŠELJ (ur.), *Osmi neretvanski književni i kulturni susret. Fra Lucijan Kordić, svećenik, emigrant. Zbornik radova izlaganih dne 27., 28. i 29. rujna 2012. u Neumu, Metkoviću, Pločama, Opuzenu i Čitluku*, Opuzen – Čitluk – Zagreb, 2013. Posebno priznanje fra Lucijanovu stvaralaštvu dalo je Društvo hrvatskih književnika koje je 1993. godine ustanovilo književnu nagradu *Fra Lucijan Kordić* (dodjeljuje se svake četiri godine), za djela koja tematski obrađuju život Hrvata izvan domovine. <https://dhk.hr/nagrada-fra-lucijan-kordic/>, (11. 9. 2025.).

tvo Crkve Hrvatske. Bio je član Hrvatskog društva (djelovalo od 1960. do 1973.), potom i Hrvatske kulturne zajednice (od 1973.), a po povratku u Hercegovinu (1990.), primljen je u počasno članstvo ove institucije. Stradao je u prometnoj nesreći u blizini Čitluka, 16. lipnja 1993., a pokopan je na groblju Mekovac – Široki Brijeg.⁷⁰ Sjećanje na ovoga svećenika, misionara i književnika, u Zürichu čuva spomen-ploča koju su hercegovački fratri postavili na zid samostana u kojem je proveo posljednjih desetak godina svoga emigrantskoga života.⁷¹ Spomenimo i da je 2014. godine Hrvatska pošta Mostar, u povodu *Međunarodnoga dana materinskog jezika*, izdala prigodnu poštansku marku s likom fra Lucijana Kordića, autorice Lane Šator.⁷² U konačnici, ime fra Lucijana Kordića u urbanoj mostarskoj toponimiji potvrđuje opredijeljenost za vrijednosti koje je živio – vjera, kultura, nacionalni identitet i domovina.

Uhićenje i ubojstvo fra Lea Petrovića⁷³ (i ostale stradale subraće, odnosno crkvenih osoba u Hercegovini) predstavlja paradigmatičan primjer odnosa jugoslavenskih partizanskih pripadnika prema svima čiji je svjetonazor odstupao od komunističkih ideoloških postavki. Nakon ubojstva širokobrijeških franjevaca, obračun s Katoličkom Crkvom nastavljen je 14. veljače 1945. u Mostaru, kada se na udaru našla uprava Hercegovačke franjevačke provincije, predvođena provincijalom fra Leom Petrovićem. Naime, toga dana pripadnici jugoslavenske vojske ušli su u samostan, napravili popis nazočnih svećenika, a potom otišli na „konzultiranje“ s vojnim zapovjedništvom. Nakon povratka, u večernjim satima, uslijedila je prozivka tijekom koje su odvojeni: fra Leo Petrović – provincijal, fra Grgo Vasilj – gvardijan, fra Jozo Bencun, fra Rafo Prusina, fra Bernardin Smoljan, fra Kažimir Bebek, fra Nenad Pehar, fra Darinko Brkić i fra Zlatko Sivrić. Budući da su fra Darinko Brkić i fra Zlatko Sivrić imali propusnicu OZNA-e za kretanje na prostoru pod kontrolom partizanskih snaga, izdvojeni su iz prozvine grupe, a fra Leo i ostala šestorica njegove subraće odvedeni iz samostana, te su, prema dostupnim informacijama, pogubljeni i bačeni u Neretvu.⁷⁴ U kontekstu propusnice koja je omogućila spaša-

70 R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, str. 193; <https://www.hrvati.ch/fra-lucijan-kordic/>, TIHOMIR NUIĆ, *Fra Lucijan Kordić*, (11. 9. 2025.). O oproštaju od pokojnog fra Lucijana Kordića vidjeti: Ž. ILIĆ, „Fra Lucijan Kordić (1914. – 1993.)“, str. 56. – 58.; J. B. „Fra Lucijan Kordić“, u: *Naša ognjišta*, Tomislavgrad, 7–8/1993., str. 17.

71 „U Zürichu postavljena spomen-ploča fra Lucijanu Kordiću“, u: *Naša ognjišta*, Tomislavgrad, 1–2/1995., str. 8.

72 <https://www.post.ba/filatelija/postanske-marke/detalji/medunarodni-dan-materinskog-jezika-2014-fra-lucijan-kordic>, (11. 9. 2025.).

73 Rođen je 28. veljače 1883. u Klobuku. Osnovnu školu pohađao je u Veljacima, gimnaziju na Širokom Brijegu, a filozofsko-teološki studij u Mostaru i Fribourgu, gdje je 1908. godine i doktorirao s tezom o staroslavenskom bogoslužju te postao prvi doktor znanosti u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji. U Fribourgu je 1905. godine zaređen za svećenika. Pastoralno je djelovao u Mostaru i Klobuku, a potom u Biskupskom ordinarijatu u Mostaru, najprije kao bilježnik, a potom i kao generalni vikar biskupa Mišića. Obavljao je i niz drugih dužnosti: profesor teologije, predsjednik mostarskog Napretka, tajnik Provincije, definator, a 1943. godine izabran je za provincijala hercegovačkih franjevaca. Ubijen je sredinom veljače 1945. Svoje priloge objavljivao je u gotovo svim ondašnjim crkvenim tiskovinama. ANTE MARIĆ, „Dr. fra Leo Petrović“, u: *Stopama pobijenih, glasilo Vicepostulature postupka mučeništva 'Fra Leo Petrović i 65 subraće'*, 22, Široki Brijeg, 2019., str. 26. – 30.; ANTO BAKOVIĆ, *Hrvatski martologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007., str. 522.– 523. Detaljan životopis, stvaralački opus kao i prevedenu disertaciju vidjeti u: ANTE MARIĆ (ur.), *Leo Petrović, prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, Mostar, 2008.

74 PAVAO KNEZOVIĆ, „Leo Petrović“, u: ANTE MARIĆ (ur.), *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, Mostar, 2008., str. 102. – 108.; HRVOJE MANDIĆ, *Hercegovačka franjevačka provincija u*

vanje fra Zlatka Sivrića i fra Darinka Brkića, valja spomenuti i pismo preporuke potpredsjednika Oblasnog odbora Cvitana Spuževića, namijenjeno mostarskim franjevcima. Prema svjedočanstvima, provincijalov tajnik fra Bonifacije Rupčić, vjerojatno zbog straha i okolnosti, nije uspio pronaći navedeno pismo. U tom smislu postavlja se pitanje je li ta „izgubljena preporuka“ mogla imati presudan utjecaj na sudbinu fra Lea Petrovića te kolika je uopće bila stvarna moć i utjecaj Spuževića u tom razdoblju, ako se ima u vidu činjenica da nije mogao ništa saznati o ubojstvu provincijala, a kamoli dobiti njegove posmrtnne ostatke koje je tražio od Čede Kapora, kao svoga nadređenoga. Uostalom, fra Lea nije spasilo ni poznanstvo s ondašnjim visokopozicioniranim partijskim dužnosnicima Avdom Humom i Vasom Miskinom Crnim, koji su bili zainteresirani za njegovu sigurnost,⁷⁵ kao ni činjenica da je tijekom rata od ustaškog progona spašavao ne samo pristaše HSS-a, mostarske pravoslavce i Židove, nego i komunističke ilegalce poput Olge Humo i njezine kćeri.⁷⁶ Očito, o njegovu životu odlučivalo se na višim instancama koje su mu, kao nositelju institucije koja je predstavljala smetnju uspostavi komunističkog poretka u Hercegovini, zapečatile sudbinu. Motiv za ubojstvo ostalih izdvojenih franjevaca, prema Šarčevoj prosudbi, bio je bijeg pred partizanskim snagama, što se kažnjavalo smrću.⁷⁷ Dakle, iako je fra Leo Petrović bio protivnik ondašnjeg ustaškog režima, treba imati u vidu da je, kao i većina svećenika Provincije, zagovarao hrvatsku državotvornost, zbog čega je, osobno, ali i kao nositelj institucije kojom je ravnao, svrstan u neprijateljsku kategoriju jugo-komunističkoga projekta. Ovdje također valja naglasiti da se, zbog nedostatka izvora, ne može točno utvrditi kako su mostarski fratri ubijeni, niti tko je bio nalogodavac i izvršitelj ovoga zločina, jer prema iskazima očevidaca „vi jest o ubojstvu fratara nitko izravno nije potvrdio. Nije nitko ni vidio niti čuo“.⁷⁸ Međutim, nekoliko dana nakon njihova nestanka, u samostan su stigle informacije kako je Nere-tva izbacila tijelo jednog fratara, ali iz straha za vlastitu sudbinu, nitko se nije usudio otići identificirati ga.⁷⁹ Iako su se ova ubojstva odvijala daleko od očiju javnosti, ipak, prema nekim saznanjima, egzekucija sedmorice fratara pripisuje se mostarskom kovaču Muji

Drugom svjetskom ratu i poraču, Zagreb, 2021., str. 370. – 372.; ANTE MARIĆ, „Dr. fra Leo Petrović“, u: *Stopama pobijenih, glasilo Vicepostulature postupka mučeništva 'Fra Leo Petrović i 65 subrača'*, 22, Široki Brijeg, 2019., str. 30. – 36.

- 75 Vaso Miskin Crni nekoliko je puta od 1943. do 1945. godine slao svoje ljude kako bi izvukli provincijala iz franjevačkog samostana u Mostaru. I obitelj Marinka Knezovića, pristaše partizanskoga pokreta koji je radio na održavanju samostana, upozoravala je fra Lea na opasnost, ali on se nije želio odvajati od ostale subrača. H. MANDIĆ, *Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraču*, str. 375; A. MARIĆ, „Dr. fra Leo Petrović“, str. 31.
- 76 Detaljnije: HRVOJE MANDIĆ, „Hercegovački franjevci i spašavanje žrtava ustaških progona u Mostaru 1941. – 1943.“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 3/2016., str. 709. – 726.; IVICA ŠARAC, „Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva u korespondenciji fra Dominika Mandića“, u: ROBERT JOLIĆ, *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.). Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u prigodi 40. obljetnice njegove smrti (Mostar – Široki Brijeg, 24. i 25. listopada 2013.)*, Mostar – Zagreb, 2014., str. 406 (obratiti pozornost i na bilj. 60). Iako Olga Humo u svojim iskazima nije priznala ulogu mostarskih svećenika u njezinu spašavanju, niz dokumenata u prethodno spomenutim bibliografskim jedinicama to nepobitno potvrđuju. Usp. OLGA HUMO, „Uspomene iz okupiranog Mostara“, u: REFIK HAMZIĆ (ur.), *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, I., Mostar, 1991., str. 17.
- 77 IVICA ŠARAC, *Metastaza jedne revolucije. Uspostava komunističko-partizanske vlasti u zapadnim dijelovima Hercegovine (listopad 1944. – ožujak 1945.)*, Mostar, 2019., str. 327. – 328.
- 78 P. KNEZOVIĆ, „Leo Petrović“, str. 108. – 109; A. MARIĆ, „Dr. fra Leo Petrović“, str. 31. – 32.
- 79 P. KNEZOVIĆ, „Leo Petrović“, str. 110.

Dikiću, kojega pojedini povjesničari smatraju pripadnikom Mladih muslimana, organizacije koja je bila smještena u Donjoj mahali, a čije je članove partizanska vojska znala angažirati za izvršavanje posebnih zadataka.⁸⁰ Svjesni da će ova počinjena ubojstva itekako ostati u memoriji hercegovačkih Hrvata, nalogodavci su svoj zločin pokušali opravdati pod krinkom vođenja sudskoga postupka protiv fra Lea Petrovića. Međutim u Okružnom sudu u Mostaru osim njegova imena u *Upisniku* (Ko: 56/45), koje je očito zabilježeno retroaktivno, nakon Provincijalova ubojstva, nije moguće pronaći nikakvu drugu dokumentaciju.⁸¹ Unatoč svim ovim makinacijama i desetljećima usutkivanja ondašnje vlasti, stradanje fra Lea Petrovića postalo je simbol svećeničkog mučeništva i trajno je uvršteno u kolektivno sjećanje, ne samo Mostara nego i cijele Hercegovine, koje se i kroz javni prostor prenosi generacijski kao temeljna odrednica kulturnog, vjerskog i nacionalnog identiteta. Osim kroz već spominjani gradski tekst, kolektivno sjećanje na fra Lea Petrovića čuva i promovira Hrvatska pošta Mostar koja je 2008. godine izdala prigodnu poštansku marku i omotnicu s portretom fra Lea Petrovića te žig s njegovim potpisom (autorsko-dizajnerski uradak fra Mirka Čosića i Marina Muse).⁸² Ovdje treba spomenuti i prije dvije godine objavljeni roman Dragana Markovine naslova *14. februar 1945.*, u kojem se autor, kako navodi, na temelju „fakcije i fikcije“ usmjerava na, blago rečeno, dekonstrukciju ovakvoga institucionalno-posredovanoga sjećanja kada je u pitanju fra Leo Petrović. Ovaj postupak izazvao je oštre reakcije crkvenih struktura koje su roman, kao i pokušaj njegove kazališne adaptacije, protumačile povredom dostojanstva i povijesne istine o životu i djelu ovoga svećenika. Naravno, ove tenzije treba promatrati u širem kontekstu koji, kada je riječ o postkonfliktnom razdoblju Mostara, poprima i jasno prepoznatljive identitetske, ali i kulturno-političke dimenzije.⁸³

Ime fra Kreše Jukića⁸⁴ očito u kolektivnom sjećanju Gorančana zauzima posebno

80 Prema Knezoviću, papirić koji je pronađen u Franjevačkoj knjižnici u Mostaru na kojem je zapisano: *Natalis Barbarić die 28. Maii 1981 sua sponte dixit mihi: Muja Dikić, faber de Mostar occidit nostros fratres in Mostar di 14 Febr. 1945.*, namjerno iskrivljenim rukopisom, djelomično otkriva tajnu ubojstva fratara. P. KNEZOVIĆ, „Leo Petrović“, str. 110. I u ostavštini Dominika Mandića spominje se informacija da su mostarske fratre ubili komunisti muslimani. H. MANDIĆ, *Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraću*, str. 372. – 373.

81 <https://www.cnak.ba/kolumne/uciteljica-zivota/sudski-spisi-crkvenih-osoba-nakon-drugoga-svjetskog-rata-prvi-dio/>, *Sudski spisi crkvenih osoba nakon Drugoga svjetskog rata (Prvi dio)*, (12. 9. 2025.).

82 <https://www.post.ba/filatelija/postanske-marke/detalji/fra-leo-petrovic/>, (12. 9. 2025.).

83 Opširnije o sadržaju i polemici vidjeti: DRAGAN MARKOVINA, *14. februar 1945.*, Sarajevo, 2023.; <https://www.jabuka.tv/fra-jozo-grbes-o-romanu-markovine-ispisano-je-toliko-mrznje-prema-fra-leu-petrovicu/>, (15. 9. 2025.);

<https://www.ljportal.com/okvir-za-mrznju-osvrt-na-knjigu-dragana-markovine-14-februar-1945-84963/>, (15. 9. 2025.);

<https://hkm.hr/zivot/je-li-fra-leo-petrovic-bio-jedan-od-ustaskih-glavesina-2/>, (15. 9. 2025.);

<https://radiosarajevo.ba/metromahala/ja-mislim/oglasio-se-dragan-markovina-oko-incidenta-u-mostaru-nije-cenzura-nego-kic/532478/>, (15. 9. 2025.).

84 Don Krešimir (Krešo) Jukić rođen je u Osoju pokraj Posušja. Nakon završene osnovne škole u svom rodnom mjestu, pohađao je gimnaziju na Širokom Brijegu. Filozofsko-teološki studij započeo na Humcu, uslijed ratnih zbivanja koja su obilježila ovo njegovo životno razdoblje, završava u Sarajevu i Zagrebu. Za svećenika je zaređen 22. kolovoza 1943., a nakon završene teologije i odsluženoga, onda obveznog, vojnog roka, svećeničko poslanje ostvarivao je u više hercegovačkih župa (Mostar, Posušje, Humac, Kočerin, Grude, Široki Brijeg, Goranci). Preminuo je u mostarskom samostanu 5. ožujka 1971., a pokopan je na groblju Šoinovac. R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, str. 174.

mjesto, tako da im je pošlo za rukom, unatoč činjenici da njihova mjesna zajednica nema imenovanih ulica (osim Puta spasa koji vodi do Goranaca), jednu ulicu u susjednom cimskom naselju (prostire se od Perića strane do križanja s Crkvenom ulicom) nazvati po svom nekadašnjem župniku.⁸⁵ Uz spomenutu hodonimiju, na fra Krešu podsjeća i spomen-ploča postavljena 1972. godine u župnoj crkvi, smještenoj u zaseoku Staro selo, odnosno u narodu poznatoj *Pod jelom*, koju je od temelja obnovio.⁸⁶ U vrijeme njegova župnikovanja podignut je i betonski zvonik, na kojeg je, uz novo zvono, postavljeno i ono koje je još 1866. godine nabavio ondašnji župnik fra Jakov Kraljević.⁸⁷ Uz pomoć svojih župljana don Krešo je sagradio i područnu crkvu u Bogodolu, čiji je zaštitnik sv. Ante.⁸⁸ Iz svega navedenog može se zaključiti da je njegovo djelovanje karakterizirala pastoralna bliskost s vjernicima i nastojanje da se u okolnostima društvenih ograničenja pod komunističkom vlašću čiju je surovost i osobno osjetio,⁸⁹ očuva i ojača kako vjerska tako i kulturna baština jedne lokalne zajednice, pa je stoga, u kontekstu obnove povijesne memorije nakon 1990-ih, njegovo ime sačuvano i u javnom prostoru Mostara.

U posljednjem zahvatu kada je riječ o izmjeni nazivlja ulica u Mostaru svoje mjesto našao je još jedan franjevac, možemo reći naš suvremenik, fra Ljudevit Lasta.⁹⁰ Naime, s ciljem distanciranja od hodonima vezanih za Nezavisnu Državu Hrvatsku (riječ je o ulicama nazvanim po dr. Mili Budaku, Vokiću i Lorkoviću, Juri Francetiću, Rafaelu Boba-

85 *Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Mostar*, Mostar, 5/1995., str. 16.

86 Na ploči je i natpis: „Ovu crkvu obnoviše i zvonik sagradiše vjernici župe Goranci pod vodstvom župnika, pok. Fra Kreše Jukića 1965. – 1970. Spomen ploču podižu župljani godom (sic!) – 100 – obljetnici župe – 1972.“ DRAGAN VIDOVIĆ – MARKO JURIC, *Župa Goranci kod Mostara*, Mostar, 2012., dopunjeno izdanje, str. 110.

87 ROBERT JOLIĆ (prir.), *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije 2012.*, Mostar, 2012., str. 115-116; D. VIDOVIĆ – M. JURIC, *Župa Goranci kod Mostara*, str. 106, 108.

88 Crkva sv. Ante u Bogodolu zidana je kamenom i pokrivena ciglom, a iznad apside je zvonik sa zvonom iz 1938. godine. R. JOLIĆ (prir.), *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije 2012.*, str. 116; „Dovršene crkve u Gorancima i u Bogodolu“, u: *Kršni zavičaj*, 12, Drinovci, 1979., str. 143.

89 Prema podacima koje je prikupio Žarko Ilić, don Krešo je bio pod istragom u Mariboru i Zagrebu od 8. svibnja do 5. srpnja 1945. ŽARKO ILIĆ, „Kratka povijest provincije – U komunističkim zatvorima“, u: *Kršni zavičaj*, 31, Humac, 1998., str.135. – 143; <https://franjevci.info/povijest-kategorije/ukomunisti%C4%8Dkim-zatvorima>, ŽARKO ILIĆ, *Kratka povijest provincije – U komunističkim zatvorima*, (14. 9. 2025.). S druge strane, u tabličnom popisu uznika Hercegovačke franjevačke provincije koji je napravio Andrija Nikić, pod rednim brojem 30 nalazi se ime Kreše Jukića za kojega je navedeno da je osuđen i odslužio 4 mjeseca i 7 dana zatvorske kazne. Usp. <https://www.pobijeni.info/userfiles/Patnje-Hercegovackih-franjevacu-1945-1990.pdf>, ANDRIJA NIKIĆ, *Patnje hercegovačkih franjevaca 1945. – 1990.*, (14. 9. 2025.).

90 Fra Ljudevit (Miljenko) Lasta rođen je 25. kolovoza 1947. u Cimu, tada općina Mostar. Osnovnu i srednju medicinsku školu završava u svom rodnom gradu, dok je studij teologije pohađao u Sarajevu, Trentu i Rimu, gdje je diplomirao 1974. godine. U franjevački red stupio je 1967. godine a za svećenika je zaređen 2. prosinca 1973. Pastoralno je djelovao u mnogim hercegovačkim župama: Humcu, Ružićima, Seonici, Širokom Brijegu, Mostaru, Kočerinu i Šuici. Dužnost gvardijana i župnika u Slanom preuzima 2010. godine (1985. godine bio je samostanski vikar u Slanom), a iste godine imenovan je i za župnog upravitelja župe Presvetoga Trojstva u Majkovima. Od svibnja do kolovoza 2012. bio je i privremeni župni upravitelj u Banićima i Liscu. Umro je u 13. prosinca 2015. u Sveučilišnoj kliničkoj bolnici u Mostaru, a pokopan je na mjesnom groblju Šoinovac. <https://www.redovnistvo.ba/hr/page.php?id=1439>, (24. 9. 2025.); <https://ika.hkm.hr/novosti/preminuo-fra-ljudevit-lasta/>, (24. 9. 2025.).

nu, Đuri Spuževiću i taborniku Ivi Zeleniki, prema izmjenama naziva iz 1995. godine),⁹¹ gradske su vlasti u više navrata pokušavale revidirati sporne nazive,⁹² što jasno pokazuje da je onodobno imenovanje navedenih ulica, u najmanju ruku, bilo politički neoportuno, a s vremenom je postalo teško breme ne samo hrvatskim političkim elitama, nego i građanima Mostara. Očito se, zbog pritiska međunarodne zajednice, ova tema našla ponovno na dnevnom redu Gradskog vijeća u srpnju 2022., kada je, unatoč žustroj raspravi, usvojena *Odluka o izmjeni naziva ulica na području Grada Mostara*, prema kojoj je Ulica Rafaela Bobana preimenovana u Ulicu fra Ljudevita Laste.⁹³ Upravo ovo imenovanje izazvalo je oprečne reakcije političkih aktera, ali i medijske javnosti. Dok su jedni isticali fra Lastin društveni doprinos i humanitarno djelovanje tijekom rata i u poratnom razdoblju, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost,⁹⁴ dotle su pojedine oporbene stranke u Vijeću (SDP i Naša stranka) naglašavale njegovo javno djelovanje

91 *Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Mostar*, Mostar, 1-2/1995., str. 10; *Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Mostar*, Mostar, 5/1995., str. 5.

92 Gradsko vijeće Grada Mostara 2005. godine imenovalo je nacionalno mješovitu Radnu grupu za reviziju naziva ulica, trgova i javnih objekata (vidjeti: *Službeni glasnik Grada Mostara*, Mostar, 1/2005., str. 25) koja se trebala pozabaviti ovom problematikom. S obzirom na to da nije došlo do konsenzusa, bivši gradonačelnik Ljubo Bešlić također je pokušao u dva navrata izravno Gradskom vijeću predložiti izmjene naziva spornih ulica, ali ni ti pokušaji nisu dobili podršku dovoljnog broja vijećnika. Vidjeti: Zapisnik 13. sjednice Gradskog vijeća grada Mostara iz 2005. godine i Zapisnik 20. sjednice Gradskog vijeća grada Mostara iz 2006. godine; <https://www.hercegbosna.org/vijesti/bih/gradonacelnik-mostara-otvoreno-o-politici-sda-nazivima-ulica-velezu-raspodjeli-novca-20164.html>, (24. 9. 2025.); <https://net.hr/danas/svijet/pet-ulica-u-mostaru-nose-imenam-ustaskih-glavesinaitko-se-ne-usudi-maknuti-budaka-francetica-vokica-62cc2660-b1c9-11eb-a81b-0242ac14003a>, (24. 9. 2025.); <https://republikainfo.com/susnjar-i-bacanovic-traze-ukidanje-imenam-mostarskih-ustaskih-ulica/> (24. 9. 2025.); <https://www.dnevnik.ba/teme/tko-ne-zeli-promjenu-imenam-ustaskih-naziva-ulica-u-mostaru>, (24. 9. 2025.); <https://hms.ba/beslic-bosnjacki-predstavnicibili-protiv-promjene-naziva-pojedinih-mostarskih-ulica/>, (24. 9. 2025.).

93 Utvrđivanjem prijedloga za preimenovanje spornih ulica bavila se privremena peteročlana *Komisija za promjenu naziva ulica na području Grada Mostara* (članovi: gradonačelnik Grada Mostara – Mario Kordić; predsjednik Gradskog vijeća Grada Mostara – Salem Marić; predsjednik Kluba Bošnjaka u Gradskom vijeću Mostara – Zlatko Guzina; predsjednik Kluba Hrvata u Gradskom vijeću Grada Mostara – Vlatko Marinović i predsjednik Kluba Srba u Gradskom vijeću Grada Mostara – Velibor Milivojević), imenovana 28. lipnja 2022. *Službeni glasnik Grada Mostara*, Mostar, 15/2022., str. 29. – 30; *Službeni glasnik Grada Mostara*, Mostar, 16/2022., str. 5. Detaljnije o kriterijima kojim se Komisija rukovodila u svom radu, te o raspravi koja je uslijedila nakon uvodnoga izlaganja gradonačelnika Kordića vidjeti: *Stenogram 24. (redovne) sjednice Gradskog vijeća Grada Mostara održane 14. 7. 2022. godine*, str. 15. – 41.

94 Zanimljivim se čini spomenuti kako su predsjednik Gradskog vijeća Grada Mostara, Salem Marić, kao i predsjednik Kluba srpskog naroda Velibor Milivojević, iznijeli pozitivna iskustva Bošnjaka, odnosno Srba, vezana uz djelovanje fra Ljudevita Laste tijekom ratnih zbivanja 1990-ih u Mostaru. U svom istupu Milivojević je naglasio kako se „raspitao o Srbima koji su u ovom proteklom ratu bili u gradu Mostaru i niko od njih mi nije mogao reći ništa loše o tom čovjeku, nego naprotiv da je činio dobra, ne gledajući, ne birajući vjeru, naciju ili nešto drugo“. Milivojević se osvrnuo i na fra Lastin „sporni pozdrav“ koji se pojavljuje u plasiranom videouratku, naglašavajući kako ne želi komentirati autentičnost određenih videomaterijala. „ali bi isto tako podsjetio da iz jedne slične kuhinje, ne tako davno, prije samo nekoliko mjeseci, imali smo video snimak u kojem se obrazlaže da su Srbi sami zapalili i rušili pravoslavni hram Svete Trojice u Mostaru i to je jedna ista kuhinja. Samim tim takvi videi i takve stvari od takvih ljudi mislim da ne bi trebali da se uzimaju u obzir, ali ja pozivam javnost da se stvarno konačno vidi ko su ti ljudi koji su kompetentni da nama ovdje kreiraju javnost“. *Stenogram 24. (redovne) sjednice Gradskog vijeća Grada Mostara održane 14. 07. 2022. godine*, str. 21, 24.

opterećeno ideološkim spornim elementima.⁹⁵ Budući da je na sjednici Gradskog vijeća gradonačelnik Mostara Mario Kordić iznio i opširno obrazloženje memoriranja imena fra Ljudevita Laste u mostarskoj hodonimiji, što je vrlo rijedak primjer u dosadašnjoj praksi imenovanja ulične toponimije ovoga grada, donosimo najbitnije dijelove. Naime, svjestan kako je ovaj prijedlog izazvao određene polemike javnosti nekoliko dana prije sjednice Vijeća, Kordić je svoje izlaganje započeo tvrdnjom da su određeni medijski napisi koji se vežu uz fra Lastino ime „opet samo iz jednog jedinoga razloga, da se unese nemir ovdje“, jer, kako je istaknuo, „svi dobronamjerni i Bošnjaci i Hrvati i Srbi i svi oni koji su nažalost bili u tim ratnim dešavanjima znaju tko je fra Ljudevit Lasta, znaju da je to jedna plemenita osoba, da je čovjek koji u tom periodu kad su se svi mjerili po nacionalnim pripadnostima, bio čovjek koji je svima izlazio u susret, koji je nerijetko riskirao i svoj život kako bi završio ili ukopao dostojanstveno ljude koji su nažalost stradali u ratu, ne gledajući pri tome tko je Hrvat, tko je Bošnjak, tko je Srbin ili tko je katolik, tko musliman, tko pravoslavac, itd., i mislim da je to osoba koja definitivno zaslužuje poštovanje svih nas koji danas živimo ovdje u Mostaru jer je on upravo poslao u tom najtežem periodu poruku jednu da moramo bit jedni za druge tu, pogotovo jedni za druge kad je nekom najteže. Izvući nekakav video i plasirat ga i pokušati diskreditirat takvu jednu osobu, je nevjerojatno bezobrazno... Tako da apsolutno odbacujem i takve insinacije i rukovodim se onom Božjom da prvi baci kamen koji nema ni jednoga grijeha. Naime, kad bi po ovom bilo, opet se vraćam na ono, niko ne bi dobio ulicu jer svi mi imamo nekakve svoje periode u životu kad smo možda nešto napravili iz kojekakvih situacija, danas se i kajemo zbog toga, ali djela i imena ovih ljudi kad gledate u cjelovitosti njihov život i doprinos za ovu zajednicu, bi trebala bit mjerilo i pokazivat više kakvi oni jesu, a ne šta se desilo u jednom danu, u jednoj minuti, i sad ćemo ga diskvalificirat zbog toga“.⁹⁶ Unatoč očiglednim podjelama javnog diskursa između humanosti i kritičkog osporavanja kada je u pitanju fra Ljudevit Lasta, treba svakako naglasiti da je njegovo duhovno i humano djelovanje prepoznato ne samo među katoličkim Hrvatima Mostara, nego i šire. Naime, uz plaketu počasnog građanina grada Mostara, posthumno je, u svibnju 2016., proglašen i počasnim građaninom Općine Dubrovačko primorje „za neprocjenjiv doprinos u obnovi i očuvanju kulturne i sakralne baštine“ na području te općine gdje je, kako je već navedeno, duhovno djelovao posljednjih godina.⁹⁷ Naravno i njegovi su mu sumještani, na crkvi sv. Ante u Cimu, mjestu njegova rođenja, 2017. godine podignuli spomen ploču.⁹⁸ Iako je, u konačnici, ime fra Ljudevita Lasta ugrađeno u mostarsku hodonimiju, rasprava oko imenovanja ove ulice jasno pokazuje kako

95 *Stenogram 24. (redovne) sjednice Gradskog vijeća Grada Mostara održane 14. 07. 2022. godine*, str. 25. – 26., 33., 39. – 40.; <https://bosnainfo.ba/politika/nasa-stranka-fra-ljudevit-lasta-je-jos-jedan-dokaz-ortakluka-sda-i-hdz-za-mostar-su-jednako-stetni/>, (24. 9. 2025.); <https://www.nasastranka.ba/bs/irdin-bajrovic-fra-ljudevit-lasta-je-jos-jedan-dokaz-da-su-sda-i-hdz-jednako-stetni-za-mostar>, (24. 9. 2025.); <https://www.dnevnik.ba teme/slucuj-mostarskih-ulica-smetaju-tin-ujevic-je-je-pisao-za-ustaske-medije-i-fra-ljudevit-lasta-2637905/>, (24. 9. 2025.).

96 *Stenogram 24. (redovne) sjednice Gradskog vijeća Grada Mostara održane 14. 7. 2022. godine*, str. 18.

97 „Pok. fra Ljudevit Lasta posthumno proglašen počasnim građaninom Općine Dubrovačko primorje“, u: *Mir i dobro*, XLVIII, Mostar, 2016., str. 57. – 58.; <https://www.redovnistvo.ba/hr/page.php?id=1439>, (24. 9. 2025.).

98 <https://www.hercegovina.info/hercegovina/mostar-hercegovina/mostar-blagoslovljena-spomen-ploca-fra-ljudevitu-lasti-119069/119069/>, (24. 9. 2025.).

simbolički prostori, poput ulica i trgova, u postkonfliktnim društvima ne predstavljaju neutralne prostore, već su duboko ukorijenjeni u političke, ideološke i identitetske sukobe, te funkcioniraju kao važni segmenti kolektivnog sjećanja i političkog nadmetanja.

Zaključna razmatranja

Analizom zastupljenosti hercegovačkih franjevaca u mostarskoj hodonimiji može se zaključiti da proces oblikovanja kulture sjećanja u gradu Mostaru odražava višeslojnu dinamiku odnosa između religijskog nasljeđa, kolektivne memorije i nacionalnog identiteta. Izborom komemoriranih franjevaca: biskupa Rafe Barišića, biskupa Paškala Bucunjića, fra Didaka Buntića, fra Ambre Miletića i fra Frane Milićević, kao nositelja crkvenog, prosvjetnog i kulturnog djelovanja, očito se željelo utjecati na dojam kontinuiteta, odnosno ukazati na povijesnu ulogu i povezanost franjevačke zajednice s procesima oblikovanja hrvatskog nacionalnog identiteta. S druge pak strane, oživljavanje sjećanja na fra Lucijana Kordića i fra Lea Petrovića kao žrtava progona komunističkog režima, u nacionalnom smislu predstavlja reafirmiranje memorijalnih narativa povezanih s traumatičnim razdobljem komunističke vlasti, ali i nedvojbeno distanciranje ne samo od prošlog sustava, nego i od konkurentnih etno-političkih skupina koje se, u bilo kojem obliku (pa i kroz gradsku onomastiku), solidariziraju s tim poretkom. Na kraju, dvojica franjevaca – fra Krešo Jukić i fra Ljudevit Lasta, u hodonimiji su prepoznati kao predstavnici duhovnog i pastoralnog djelovanja koje nadilazi bilo kakve podjele, a njihovim se imenovanjem želio potvrditi do današnjeg vremena franjevački doprinos u vjerskom i nacionalnom smislu ovoj lokalnoj zajednici. S obzirom na prostornu distribuciju treba naglasiti da je veći broj ovih hodonima vezan uz dijelove grada koji su orijentirani prema franjevačkom samostanu i crkvi sv. Petra i Pavla. Ulica biskupa Barišića, kako je i navedeno, simbolično vodi prema staroj biskupijskoj rezidenciji Vukodol, dok se ulice fra Kreše Jukića i fra Ljudevita Laste nalaze u mostarskom naselju Cim, kojemu su za života i gravitirali. U cjelini, ovi primjeri pokazuju kako gradska hodonimija Mostara funkcionira kao prostor u kojem se isprepliću različiti slojevi pamćenja oblikujući i na taj način model kolektivnog sjećanja karakteristična za postkonfliktna društva.

dr. sc. Marina KLJAJO-RADIĆ

UDK: 821.163.42.09-141 (082) Paljetak L.

Pregledni znanstveni članak

Od zemnosti do vječnosti

Sažetak

Rad naslovljen *Od zemnosti do vječnosti* obuhvaća duhovnu poeziju Luka Paljetka koja je sabrana u knjizi *Nebeski parketar*, a priredio ju je Božidar Petrač. Konkretno, rad je usredotočen na sedam pjesama iz knjige *Sedam posljednjih riječi Kristovih* koju je objavio u zajedničkoj mapi sa slikarom Josipom Zankijem. Religioznu je poeziju Paljetak počeo objavljivati prilično rano, 1968., u zbirci *Nečastivi iz ruže*, da bi svoj zamah dobila u zbirkama *Bdijenje* (1994.) i *Sacra* (2004.). Između tih dviju knjiga kršćanske motivike i nadahnuća, Paljetak objavljuje *Sedam posljednjih riječi Kristovih*. U tim pjesmama, koje se mogu nazvati razmatranjima ili molitvama, autor pravi odmak od svoje lirske poetike pa u ogoljelim stihovima lišenim humora i metrike, ali stišano stilski obojenim, suosjeća s Kristom onom ozbiljnošću koja potvrđuje Isusovu ljudsku narav i sudbinu. Takvim čistim, poniznim pristupom Luko uspijeva poistovjetiti se s Isusovom patnjom i mukom te na koncu pronaći spas u nemjerljivoj ljubavi koja nadilazi zemnost, a u mističnoj auri transcendirira smrt u vječnost. Prezentna je Lukina osobna refleksija o čovjekovu iskupljenju po muci, smrti i Kristovu uskrснуću kao pokaznica za spas ljudske opstojnosti.

U nepreglednome moru književnoga stvaralaštva Luka Paljetka evidentan je njegov pokretački stimul – LJUBAV, u svojoj emotivnoj, komunikativnoj, spoznajnoj i kozmičkoj naravi. Ljubav kao trajno nadahnuće, životni imperativ i pjesnikov osobni *credo*, u svojim mijenama kako je prepoznaje Mihalić: „ljubav što giba sunce i sve zvijezde“, „koja sve prožima i koja sve objašnjava“, „koja je bitni dio svake stvari, njezino opravdanje i harmonija“¹ i koja postupno dobiva ontološku dimenziju i sjedinjenje s Božjom ljubavi. U svojoj univerzalnoj auri koja se prezentno nameće i kao intelektualna i književna varijabla razuđena brojnim temama i motivima, implementirana je i pjesnikova plemenita nakana za „sveopćom poetizacijom svijeta“ kako je je to izrekao Paljetkov sustavni pratitelj, tumač i kritik, Tonko Maroević. Ljubav Paljetak orječuje u brojnim poetskim varijacijama, različitim oblicima, nastojeći ući u njezin bitak i fenomenologiju: *Stablo sam, dođi, ako nisi ptica / postani*. Uz poeziju koja ima primat u stvaralaštvu Luka Paljetka u svim njezinim oblicima – od hipermodernoga izričaja do tradicijskih oblika

1 PETRAČ, Božidar, Predgovor u: PALJETAK, Luko, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2023., str. 177.

inovativno transformiranih poetološkom imaginacijom, također se uspješno ostvaruje i u drugim književnim vrstama, posebice prevedenim djelima.

Lukina Riječ zarana je postala simbolom modernoga pjesništva u svome najvišem doseg stoga što ju je inicirala pjesnikova talentiranost i plemenita nakana da ostihovljuje sve što se ticalo njegova bića pa tematski i motivski zahvaća široko u sve sfere čovjekova života, ali i svega stvorenoga. Kao tvorac riječi ili njezin zidar, on implicitno dolazi i do Tvorca svega stvorenoga. Njegovo duhovno, katoličko ili kristijanizirano pjesništvo tek zbirkom *Sacra* inicira veću kritičku percepciju i recepciju čitatelja. Religioznu je poeziju Paljetak počeo objavljivati prilično rano – 1968. u zbirci *Nečastivi iz ruže*, da bi svoj zamah dobila u zbirkama *Bdijenje* (1994.) i *Sacra* (2004.). Između tih dviju knjiga kršćanske motivike i nadahnuća, Paljetak objavljuje *Sedam posljednjih riječi Kristovih* u zajedničkoj pjesničko-grafičkoj mapi sa slikarom Josipom Zankijem. Već 1968. u pjesmi *List iz Svete knjige* na slamnigovski način poetizira *Bijeg u Egipat*. Potom slijedi *Sinopsis za prizor rođenja Kristova u saljskom masliniku na Dugom otoku* kojom također aktualizira neponovljive kanonske, svete trenutke u naše vrijeme. Vrhunac duhovnoga uzleta i uzdizaja duše poetski je recentan u knjizi *Sedam posljednjih riječi Kristovih*. Te riječi – rečenice – oporuke aksiološki su semantemi životnih leksema kršćanske provenijencije: oprost, grijeh, majka, bezizlaz, žeđ, agonija, duh. Hrvatska je tradicija posebice vezana za te biblijske posljednje riječi preslikane na ljudski smrtni odlazak; izgovorene u predsmrtnom trenutku poštuju se do svetosti i u obiteljskoj baštini zorno svjedoče pokojnikov prošli život.

U toj zbirci Paljetak je poetizirao sedam Isusovih posljednjih riječi u kojima je zapravo sabrana sva filozofija života u teološkome i kristijaniziranome promišljanju. Poetski postupak je originalan, paljetovski; meditativnost i refleksije su posadašnjene svjedočeći Isusovu trajnu nazočnost na zemlji u kojoj je dominantna Božja savršenost ljubavi po kojoj jesmo i po kojoj živimo i koju trebamo slijediti. Dramatiku Isusove smrtno agonije Paljetak suživljeno subjektivizira molitvenim tonom u sabranosti i miru svoje duhovne katarze inicirajući ona pitanja koja aktualiziraju čovjekoljubivost i očuvanje etičkih ljudskih vrijednosti. Strukturalno i stilski pjesme su zgrušane kaplje Riječi i stihova, kompaktne i snažne u suglasju s Otkupiteljskim kapljama krvi Kristove. Od ljudske zemnosti pa do vječnosti spasonosni put je u transcendiranju života s Isusovim posljednjim riječima. To su stajališta životnoga puta po kojima je duhovni obzor ovoga pjesnika duboko sjedinjen s njegovim životnim poslanjem i kao takav trajno vremenit.

Ako pratimo te riječi u meditativnoj i molitvenoj auri Luka Paljetka, ostajemo začudni pred njegovim filozofičnim poetskim refleksijama koje uzdižu ljudski život iz sfere zemnosti u sferu transcendentnoga, nadnaravnoga bivstvovanja. „No te Paljetkove molitve, te njegove refleksije o Kristovoj patnji i smrti, riječima nadilaze ono što su zabilježili evanđelisti Matej, Luka i Ivan. Pjesnik u svojim molitvenim refleksijama progovara o vlastitoj boli i nadi, pronalazeći u ljubavi odgovor kojim transcendirava Isusovo umiranje i Isusovu smrt.“² Iako te pjesme molitvenoga tona na prvi pogled izgledaju lišene stilske arbitra, to je samo privid bezstrofičnoga, narativnoga poetskog izričaja. One su stišano stilske obilježene i refleksivno svezvremene.

2 PETRAČ, Božidar, Predgovor u: PALJETAK, Luko, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2023., str. 203.

U prvoj pjesmi (*Oče, oprosti im jer ne znaju što čine.*) koja završava točkom u naslovu, evidentan je grafostilemski primjer završenoga kazivanja. Intenzivira se važnost iskaza i njegova refleksivna nespoznatljivost u ljudskom poimanju osude, kao i ljudska neshvatljivost zatraženoga oprosta u trenutku najveće smrtne agonije i muke. Paljetak preslikava misao u zemaljskome metaforičnom iskazu koji opravdava uzrok grijeha: *ne zna svaka potkova / koju će travku skršiti* i imperativno zatražuje Njegovo učinkovito mistično svojstvo kada: *šiba neka procvjeta, / u ružu neka pretvori se mač, / bič neka postane gudalo violine!* Veličajnost oprosta, nerazumljiva u ljudskoj percepciji, tom pjesmom emanira u one sfere čovjekova bića koje mogu zahvatiti i nespoznatljivi dijel nutarnje skrušenosti, biblijskoga „umiranja sebi“ i zagledanost u transcendentni dragulj oprosta anulirajući pitanje: Zašto Isus oprašta svojim egzektoria?

U drugoj pjesmi *Zaista, kažem ti, danas ćeš sa mnom biti u raju.*, koja je također naslovno zatvorena točkom, Paljetak vodi monolog duboko posvješćujući sve kazne koje je primio, zbog njih priznajući da je samo Kristov zakon savršen, da ga on razumije i nijednoga trena ne zaboravlja. Siguran je da će, po ljubavi koju je svjedočio životom, hodati uz Krista „u zemlji vječno živih“. Dirljivo je to emotivno-ispovjednim tonom poetizirano uvjerenje koje se dalje obrazlaže u ritmičnomu nezaboravu polisindetskim „ni“: *ni u trenu trena života mojega / ni grlicu ni srdelicu, / ni klas u polju ni oblak na nebu.* To-lika je pjesnikova vjera u Njegovu nazočnost u njegovu životu da ga alternira tvrdnjom s Božjim nezaboravom: *nijedno zrnce pijeska pustinjskoga i morskog.*

Treća pjesma *Ženo, evo ti sina! Evo ti majke!*, u dvostruko uskličnoj naslovnoj interpunkciji, u svojoj aksiološkoj stilističnosti postaje ontološki smisao života u bezmjerju nesebične, božanske ljubavi prema čovjeku kojemu je darovao svoju majku za zagovornicu: *za majku si nam svoju majku dao, / sinovi smo onoj kojoj si Ti sin, / braća smo Tvoja po milosrđu Tvome.* Priznaje pjesnik razmetnost ljudsku, istodobno moleći da nam Krist ne skrije lice, jer iz skuta majčinih obraćamo se njemu: *Sve nas ujedno sãbra ljubav Tvoja.* Paljetak izriče i svoju nutarnju povezanost s Bogom u mističnome sjedinjenju: *ja s tobom sam i ù tebi / i oduvijek i zauvijek.* „...žeda za apsolutnim, koju mistično iskustvo pretpostavlja, ukorjenjuje se uvijek u ljubav: bilo u izričitu ljubav prema nekom Drugom za čijim ujedinjenjem teži, bilo u bitnu ljubav, maglovitu, neminovnu, ‘ontološku ljubav’ koja teži da dostigne same izvore bitka.“³

Sljedeća pjesma uskličnoga i upitnoga vapaja: *Bože moj, Bože moj! Zašto si me ostavio?*, samom je interpunkcijom stilski intenzifikator Isusove predsmrtne muke i krvi. Upit zašto je ostavljen, Paljetak poetski razmatra u dijaloškome monologu o ostavljenosti Božje i naše, o našoj zapostavljenosti Boga, koji, unatoč tomu, nikada nas ne ostavlja. Ova pjesma od Njega molitveno traži blagoslov plodonosnoga rada: *obrađuj nas za ljeta kada smo stradali, / daj da nam uspije djelo naših ruku, / djelo ruku naših neka uspije!* Uzlazna intonacija u uskličnoj imperativnosti implicira životodarni put križa.

Peta pjesma *Isus reče: Žedan sam!* meditativno objektivizira zbiljsku predsmrtnu Isusovu žeđ u antitezi duha za Božjom nazočnošću u nama jer, kako pjesnik spoznaje, s Bogom je sve slatko: *Naše su gozbe obilne i kada su siromašne / jer to su gozbe s Tobom;*. U toj oksimoronskoj svezi izrečena je nadnaravna moć Božja po kojoj nije sre-

3 GARDET, Louis, *Mistika*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1983., str. 9.

tan onaj tko bogato blaguje, nego onaj tko blaguje s Njim, darujući u trenutku agonije ljudskome rodu svoje tijelo i svoju krv u otajstvu kruha i vina.

U šestoj pjesmi *Svršeno je.*, s točkom se završava sve, da bi u razmatranju svojega poslanja pjesnik ustvrdio objavu Uskrsnuća u novom životu – predati svoj duh nije kraj već početak. I posljednja, sedma pjesma – *Oče, u ruke tvoje predajem duh svoj!* opet je usklik povjerenja uz duboku povezanost duha s božanskom naravi *vječnoj Alfi*.

Tu povezanost Luko fungira sinkretizmom umjetnosti poetsko-slikarske, gdje se grafikama Josipa Zankija, uzvišenom stilizacijom, oblikuje nanovo poetski glas gotovo narativne naravi.

Taj ciklus pjesama epiloški ekspandira pjesmom *Potres* koja se ne odnosi na Kristove posljednje riječi, nego tematizira potres koji se javlja u trenucima Isusove smrti, šireći strah i paniku. Kontrastnim slikama Paljetak uspjele preobražava čovjekov strah u ljubav. Strah uzmiče pred Božjom Ljubavi jer *Nismo znali što smo činili / a sada to znamo u vijeke vjekóva*. U nestrofičnim pjesmama, kompaktnim kao jantar, usidreno je sedam posljednjih riječi Kristovih, metaforičnih slika postaja ljudskoga života. Putujući iz jedne prema drugoj veže ih sidro ljubavi koja iz zemaljske nesavršenosti prelazi u uzvišenost bezuvjetne Božje ljubavi po kojoj jesmo svjedoci riječi. Paljetak je kroz nestalna vremena paljetkovao najsočnije plodove riječi, emotivno ubrane i proživljene, čvrsto vjerujući u njihovu karizmatičnu snagu koja je kadra nositi ljudski duh – od zemnosti do vječnosti. Kao *nebeski parketar* riječi, ljubeći čovjeka i Boga, Luko Paljetak može mirno čekati ove svoje poetsko kristijanizirane riječi: *Dobro si poso obavio meštre, odsad ćeš biti pjesnik u raju!*

LITERATURA

1. GARDET, Louis, *Mistika*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1983.
2. OPAČIĆ, Petar, „Od minucioznog cizeliranja do rasapa u bjelinu“, *Motrišta*, br. 38, Matica hrvatska Mostar, 2007.
3. PALJETAK, Anamarija, *Studije i ogledi*, priredio Luko Paljetak, Društvo dubrovačkih pisaca, Dubrovnik, 2020.
4. PALJETAK, Luko – ZANKI, Josip, *Sedam posljednjih riječi Kristovih*, Razmišljanja sastavio Luko Paljetak, Predgovor Tonko Maroević, Zbirka Biškupić, Zagreb, 2002.
5. PALJETAK, Luko, *Nebeski parketar*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2023.
6. PALJETAK, Luko, *Pjesni na dubrovačku*, Matica hrvatska Dubrovnik, Dubrovnik, 1997.
7. PETRAČ, Božidar, Predgovor u: PALJETAK, Luko, *Nebeski parketar*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2023.
8. ŠOP, Nikola, *Pjesme, drame*, priredio Branimir Donat, Matica hrvatska u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006.

Lutka kao beskrajna igra

Osvrt na knjigu Vahida Durakovića „Dramaturgija europskog lutkarstva (fragmenti)“

Knjiga „Dramaturgija europskog lutkarstva (fragmenti)“, autora Vahida Durakovića, objavljena u izdanju Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti, zaslužuje osobitu pozornost, ne samo zbog činjenice da je proglašena najboljom knjigom iz područja znanosti na 36. Međunarodnom sarajevskom sajmu knjiga i učila, nego i zato što je nedostatak teatrološke literature, one koja tematizira lutkarstvo (a osobito one koja se bavi (i) domaćim kontekstom) kronična pojava bosanskohercegovačke teatrologije. Još se osamdesetih godina prošloga stoljeća, dok je sastavljao „Savremenu dramu i pozorište u Bosni i Hercegovini“, Josip Lešić požalio kako je naišao na nepremostive prepreke pri pokušaju sinteze suvremenog domaćeg dramskog i izvedbenog iskustva, ponajviše zato što mu je nedostajalo „sintetske literature“, dakle, one na koju bi se mogao osloniti, koja nudi barem prijedlog povijesne periodizacije ili sustavan opis pojedinih estetika. Nešto više od četiri desetljeća kasnije, Vahid Duraković našao se pred istim izazovom, s kojim se uspješno suočio, ponajprije promišljenim odabirom strukture same knjige te odlukom da sistematizira *fragmente* dramaturgije europskog lutkarstva. Naime, odrednicom „fragmenti“ iz naslova, autor upozorava da njegova namjera nije bila napisati izuzetno ambicioznu, sveobuhvatnu povijest (dramaturgije) lutkarstva od pamtivijeka do danas, nego ponuditi sustavan, jasan i teorijski čvrst *pregled* povijesnoga razvoja lutke i lutkarstva, s osobitim naglaskom na ključne osobine, pojave, promjene, najutjecajnije ličnosti i njihove estetike u europskome, ali i domaćem kontekstu. Kao takva, ova studija predstavlja, kako je istaknuto i u obrazloženju nagrade, udžbenik za studente koji Bosna i Hercegovina do sada nije imala.

Ovakve se knjige, s punim se pouzdanjem može potvrditi, najteže pišu: naime, radi se o literaturi koja će ponajprije izvrsno poslužiti kao „odskočna daska“, kao temelj za sva druga istraživanja o ovoj temi. Autor je takoreći „skratio put“ svima onima koji će se baviti temom (dramaturgije) lutkarstva, pregledavši i odabравši sav relevantni materijal raštrkan po arhivama, knjižnicama, kulturnim ustanovama, sadržan uglavnom u biltenima, transkriptima festivalskih okruglih stolova, pronašavši teško dostupne izvore (tekstove, kritike, fotografije), a zatim je pak autor sistematizirao sav taj materijal u jednu preglednu i smislenu cjelinu u kojoj su jasno odijeljena pojedina stilska razdoblja, ali i analiziran njihov značaj u europskome kontekstu.

Durakovićev bi se projekt mogao, u određenome smislu, smatrati pionirskim. Naime, recenzent ove knjige, dr. sc. Igor Tretinjak, napominje da se često, gotovo po navici, tvrdi da je svaka knjiga o lutkarstvu „kap vode u pustinji.“ Podsjeća, međutim, da nije problem u kvantitativnoj zastupljenosti ove teme, nego u činjenici da se o lutkarstvu uglavnom uvijek govori iz iste perspektive. Upravo je lutkarska *dramaturgija*, može se reći, tzv. „siva zona“, što Durakovićevoj knjizi daje dodatnu težinu i važnost.

Autoru je ponajprije jasno da samoj temi ne može pristupiti *in medias res*, odnosno povijest dramaturgije izolirati od povijesnoga razvoja lutke. Zato je prvi dio knjige posvećen upravo tome, „metamorfozi lutke kroz dva milenija“, kako se u podnaslovu donosi: autor se vraća korijenima, počecima, mjestu i funkciji lutke u ritualima te upućuje na različite pristupe lutki od ritualnih ceremonija sve do mima. Osobit će naglasak, nadalje, staviti na komediju *dell'arte* te na prostore Italije, Francuske, Engleske, Njemačke, Češke..., dajući kratak, ali sasvim dostatan i jasan uvid u razvoj ideje i razumijevanja lutke, ponegdje podsjećajući i na pokoji zaboravljenu ili manje poznatu zanimljivost (primjerice, da su dramaturški koncept i karakteri karađoza bili podloga za prvu TV seriju Televizije Sarajevo). Upravo to Durakovićevu knjigu čini pristupačnom i zanimljivom i svima onima koji nisu u profesionalnom, praktičnom ili znanstvenom dodiru s temom lutkarstva, jer autor, između ostalog, preko teme lutke otvara i brojne druge kulturološke perspektive.

Ovaj je povijesni pregled autoru poslužio i kao platforma na kojoj će početi tražiti začetak problema unutar onoga što se može podrazumijevati kao *suvremeno lutkarstvo*: on detektira XIX. stoljeće kao fazu u kojoj naturalizacija lutke, kao pokušaj što vjernije imitacije stvarnosti, dokazuje kako „savršenstvo može postati ogroman nedostatak“. Duraković će se referirati na niz kritičara koji su prepoznali problem lutke „kojoj se možeš diviti, ali te neće zapanjiti“ te se upravo u ovome potpoglavlju, naslovljenom „Lutka u kabareu“, jasno pokazuje i jedna od najvećih vrijednosti ove knjige: autor, uočiti će čitatelji, ne pribjegava pukom kronološkom nabranjanju i popisivanju estetika, nego ih dovodi u suodnos, sučeljava ih i kritički promišlja. Pritom je bitno istaknuti da Durakovićev pristup omogućuje čitatelju stvoriti jasniju sliku o tome kako se o lutkarstvu *promišljalo* odnosno o cjelokupnosti iskustva fenomena *lutkarskog*: iznenađujuće je, primjerice, da je lutka prisutna još od rituala i grčkoga mima, a da je morala čekati nekoliko stoljeća kako bi zadobila pozornost u znanstveno-povijesnim odnosno teatrološkim krugovima, a manje će upućenim čitateljima biti zanimljivo da je lutkarsko kazalište zaintrigiralo i velika književna imena poput Diderota, Von Kleista, Hoffmana, Goethea itd.

Dvadeseto je stoljeće, prepoznaje Duraković, važno kao razdoblje u kojemu lutkarstvo dobiva svoju sveobuhvatnu institucionalnu afirmaciju te upravo ovdje otvara prostor za detaljniju analizu različitih pristupa lutkarstvu (fenomenologija, semiologija itd.) Drugim riječima, donosi povijest *misli, promišljanja*, lutkarske estetike, ističući i stručno analizirajući estetike pojedinaca koji su pomicali granice lutkarskoga teatarskog izričaja.

Središnji, naslovni dio svoje knjige, autor započinje pitanjima koja se često i bezrazložno zaobilaze u suvremenoj teatrološkoj literaturi i u pristupu teatrološkim temama uopće, a zapravo se radi o ključnim i temeljnim pitanjima. Što se uopće podrazumijeva pod „lutkarskim tekstom“, „lutkarskom dramaturgijom“? Je li lutkarski tekst dio „opće dramske književnosti“ ili je zaseban fenomen? Autor, ne pronalazeći pojašnjenja ni u suvremenijim pojmovnicima teatra, inzistira na tomu da se lutkarski tekst istraži i kao

osobit dramski tekst, naglašavajući da je i sama lutka (pre)dugo bila tretirana kao dio marginalne umjetnosti. Stoga, Durakovićeви fragmenti dramaturgije europskog lutkarstva mogu se čitati kao svojevrsna apologija i lutke i lutkarskog teksta i dramaturgije kao zasebnih fenomena, ističući i analizirajući ona razdoblja u povijesti i one autore, teoretičare i pisce koji svojim stvaralaštvom to isto potvrđuju. Valja napomenuti da se pod odrednicom „fragmenti“ podrazumijeva upravo autorov izbor pisaca, pojava, kulturnih sredina koje su najvažnije u kontekstu lutkarskoga teksta i dramaturgije, a pored Rusije i Češke, autor osobitu pozornost posvećuje bugojanskoj lutkarskoj sceni, odnosno bugojanskom Bijenalu jugoslavenskog lutkarstva. S posebnim je, naime, marom i angažmanom Duraković pristupio temi domaćeg lutkarskog okruženja, podcrtavajući bitnu činjenicu: upravo domaćom produkcijom, domaćim (dramskim, lutkarskim) tekstom svaki teatar, svaka kulturna sredina, gradi vlastiti autentični potpis. Upravo zato i Duraković nudi analitičan uvid u stvaralaštvo domaćih autora, navodeći i kritičke odjeke sadržaja prikazanih na bijenalu, koji se uglavnom mogu pronaći u starijim brošurama, transkriptima razgovora s okruglih stolova, a što su pak zaista vrijedni (ustvari, ključni) materijali za razumijevanje pojedinih razdoblja bosanskohercegovačke i regionalne teatrološke povijesti.

O razvoju lutkarske dramaturgije nakon II. svjetskog rata autor piše oslanjajući se na periodizaciju kakva je i do sada predlagana u recentnijoj literaturi, posebno se osvrćući na one dramske stvaratelje koji su, u određenoj učmalosti tradicionalnog neinventivnog pristupa lutki, uspjeli lutkarstvo približiti suvremenosti, europskim trendovima, viziji lutkarstva kao vizualne forme (a što je pak uvjetovalo i promjenu samih tekstova koji postaju sve fragmentarniji i time traže drugačije razumijevanje odnosa glumca i lutke).

Treći dio knjige zauzima temeljna tema, a to je lutkarska dramaturgija XX. i XXI. stoljeća, gdje autor istražuje mjesto lutkarstva u avangardnim pokretima i općoj deliterarizaciji teatra, opet podcrtavajući ona značajna imena koja su utjecala na promjenu perspektive i unosila svježestetske zamahe, a oslanjajući se na radove F. Dupont, P. Pavis, J. P. Sarrazaca... Autor, naravno, zaključuje da ni u lutkarstvu, kao ni u umjetnosti općenito, u XXI. stoljeću ne može biti riječi o nečemu što je „estetika epohe“: lutka je beskrajna igra, stalna transformacija, pa tako i lutkarstvo doživljava vjerojatno najveći razvojni skok u odnosu na druge oblike izvedbenosti. U ovome je kontekstu izazovno i potpoglavlje naslovljeno „Postmodernizam ubija bajku“, u kojemu se uvodi tema poticajna za daljnje rasprave: je li opća relativizacija znanja i umjetnosti poljuljala bajku kao srž lutkarskog kazališta?

Osobito je nadahnjujući dio u kojemu se propituje i redefinira lutka kao sami izvor specifičnosti lutkarske dramaturgije: u osnovi aliterarna, funkcionira kao simbol, kao metafora, kao znak, a opet, igrajući za glumca, postaje prikazivanje prikazivanja: drugim riječima, o lutkarstvu se može govoriti kao o *teatralizaciji teatra*. Lutka je, da se zaključiti iz Durakovićeve osvrta, nepresušan izvor nužnog eksperimenta, čime se potvrđuje i autorova misao da fenomen lutke, osobito u suvremenom kontekstu, treba biti važan dio znanstvenog interesa i istraživanja. Pri tome se autor veže uz velika imena poput Obrascova, Čečuka, Majarona i dr., ali će vrlo nadahnuto i analitički raspoloženo pisati o stvaranju Ljubice Ostojić, Igora Bojovića, Tamare Kučinović...

Uloga dramaturga općenito jedna je od „najtiših“ i „najnevidljivijih“ funkcija u teatru, no upravo su propusti dramaturškog zadatka u predstavi, kao u „konačnom proizvo-

du“, najuočljiviji. Stoga je doprinos četvrtoga dijela Durakovićeve knjige dragocjen jer istražuje što uopće znači baviti se *praktično* dramaturgijom u lutkarskom kazalištu, za što je dramaturg sve odgovoran, što opseg njegova posla podrazumijeva i sl.

Zaključno, Durakovićeve *fragmenti* zapravo su iznimno važna *sinteza* različitih lutkarskih tema i promišljanja o fenomenu lutkarstva uopće, vrijedan „pomoćni alat“ za daljnja istraživanja, koristan priručnik, studentski udžbenik te je stoga ova knjiga neizostavna u daljnjim teatrološkim istraživanjima lutkarske umjetnosti uopće.

Cjelovitost Šopova pjesništva

Ogled o pjesništvu Nikole Šopa

Ako želimo jasnije i konkretnije razumjeti Šopovo pjesništvo, moramo si kao njegovi čitatelji posvijestiti kako se radi o jednom organski cjelovitu opusu. Proučavatelj Šopova pjesništva zato nužno mora analizirati njegova pojedina djela iz konteksta sveukupnog opusa. On mora biti svjestan kako postoji kontinuitet u tematici i motivima te kako je Šopov odnos prema tim motivima bio odnos stalne nadogradnje i produblivanja, a ne prekida i promjene kursa. Ovo je prilično težak zahtjev za suvremene istraživače Šopova pjesništva jer mnogi Šopovi tekstovi leže raspršeni po knjižnicama, što traži upornost i napor za njihovo skupljanje i iščitavanje. Jednak je slučaj i s literaturom koja se bavi Šopom. Osim što je raštrkana u nizu monografija i časopisa, trenutno ne postoji sveobuhvatna sinteza svih postojećih zaključaka. Iako su ovo sve značajni izazovi, oni nam trebaju biti i poticaj na sveobuhvatniji pristup Nikoli Šopu i podizanje svijesti o njegovoj kvaliteti i značaju. Jedan od preduvjeta za to je osvještavanje kako ne možemo ništa previše značajno govoriti o Šopu ako ne uzmemo cjelinu njegova opusa. Izostavimo li ijedno djelo, te preglasimo li jednu fazu Šopova stvaralaštva nauštrb druge, zama-gluje nam se pogled na Šopovo stvarno djelo.

Prva odlika cjelovitosti Šopova opusa jest ponavljanje određenih motiva, tema i načela. Temeljno načelo koje prožima svaki njegov tekst jest napetost između vječnoga i vremenitoga. Ta napetost se u ranijoj bukoliko-pastoralnoj fazi odlikuje, prije svega, napetošću između idiličnog sela i industrijaliziranog grada koji pretvara nekoć autentični svijet u objekt koji se izrabljuje. Socijalnu tematiku toga razdoblja također treba čitati u tom svjetlu, jer zadovoljstvo koje Šop izražava nije klasnoga karaktera, nego duboko egzistencijalnog. Kozmička faza Šopova pjesništva promatra sraz između vremenitog i vječnog kroz apstrahirane, ali opet konkretne koncepte, poput težine i bestežinstva, stvari i predmeta, uzleta i pada, svojine i nesvojine i tako dalje. U toj dinamici vremenitog i vječnog, nijedna pojavnost nije uzeta zdravo za gotovo. Njegovim opusom dominira načelo jednakopravnosti i *bratstva* svih stvari, koje započinje kao priprosto franjevačko načelo u zbirci *Pjesme siromašnog sina* (1926.) i prerasta u temeljno ontološko načelo koje biva zaključeno u zbirci *Propast rubova* (1981.). Sukladno s dosad opisanim načelima, u Šopovu se opusu odigrava i sraz između putenosti i čistoće, dviju oprečnih vrijednosti, između kojih pjesnik nikada neće moći otkriti točku pomirenja. Šop sve ove složene dinamike izražava kroz jednostavne i pristupačne motive. U međuratnom razdoblju njegova stvaralaštva (do 1941. godine) dominiraju motivi iz njegova

svakodnevnog seoskog i urbanog života koji, u određenoj mjeri, opstaju i u njegovoj poslijeratnoj astralnoj poeziji. Dok su ti motivi u ranijoj fazi predstavljali autentične i neoskrvnute pojavnosti svijeta u kojem nevinost bića umire, oni su u njegovoj kozmičkoj fazi apsolutizirani u arhetipe koji ukazuju na istinske kvalitete bitka. Neki od ovih motiva zastupljeni su podjednako u svakom razdoblju, dok neki dominiraju određenim fazama. To sve upućuje na Šopovo trajno promišljanje o materiji koju tematizira, i na temelju koje gradi svoj pjesnički svijet.

Dosad razjašnjene dinamike upravo upućuju na postojanje konkretnog pjesničkog svijeta i one su pokazatelji njegove unutarnje koherentnosti, kontinuiteta te osnovne dosljednosti. To je svijet koji postoji bez konkretnog dodira sa suvremenim trenutkom u kojemu nastaje. Iako su teme kojima se Šop bavio nužno proizašle iz konteksta u kojemu je stvarao, njegov konačni produkt nije bio njime pozitivistički određen. Drugim riječima, Šopove pjesme nisu bile isključivo proizvod vremena u kojem su nastale. Dapače, Šop se svojim stvaralaštvom ogradio od njemu suvremenih pokreta, birajući put zasebnosti i osebnosti. Bitna odlika te osebnosti jest mitopejstvo njegova jezika. Ton i registar koji iščitavamo u Šopovim pjesmama nalazimo u bajkama i legendama, ali njihov značaj moramo promatrati u kontekstu tolkienijanskog poimanja bajki i legendi. Prema Tolkienu, bajke i svijet u kojima se odvijaju, predstavljaju posebnu domenu u kojoj se stvarnost svakodnevice otkupljuje i uzdiže. Fantastični elementi kakve nalazimo u bajkama i legendama sekundarni su u odnosu dublje poimanje stvarnosti koje nam ti tekstovi nude. Šop na jednak način pokušava otkupiti stvarnost oko sebe, pa tako svaka pojavnost u njegovoj poeziji ima svoje posebno dostojanstvo i diše zasebnim životom. Koncepti i motivi koji obilježavaju njegovu ranu pjesničku fazu postupno se apstrahiraju, ali mitopejska narav Šopova stvaranja time nije zakinuta. Mi zapravo u ovoj fazi otkrivamo sve veće njegovo naslanjanje na antičku mitologiju i klasičnu filozofiju koje kroz svoju poeziju reinterpretera. Ne možemo tvrditi da je Šop, poput Tolkiena, pokušavao ostvariti definiran legendarij, ali sasvim nam je jasno kako je njegovo pisanje predstavljalo trajnu mitopejsku djelatnost iz kojeg se postupno oblikovao autonoman pjesnički svijet. Autonomnost toga svijeta ogleđa se kroz plastičnost i živopisnost svih njegovih pojavnosti. Teško ćemo u Šopovim pjesmama pronaći ikakav oblik čiste metaforike ili alegoričnosti. Čak i kad čitamo njegove kozmičke poeme poput *Svemirski pohodi* (1957.) i *Kućice u svemiru* (1957.), ne možemo govoriti o metaforičkim sublimacijama emocija ili alegoriji nekog putovanja. Tu mogu postojati implikacije o primarnom svijetu, ali sve pojavnosti upravo su to što predstavljaju i ne mogu se svesti na sublimante ili pokazatelje. Za primjer uzet ću prva tri stiha iz Eliotove *Ljubavne pjesme J. Alfreda Prufrocka*:

*Let us go then, you and I,
When the evening is spread out against the sky
Like a patient etherized upon a table*

Naravno da pri čitanju ove pjesme nećemo zamišljati večer kao pacijenta koji se pod anestezijom širi na krevetu. Sama je usporedba nepojmljiva ako se iz kontesta izbaci postojeća spona bolesti i smućenosti nadolazeće večeri. Ovdje slika eteriziranog pacijenta predstavlja isključivu emocionalnu sublimaciju i ne odvija se njezina konkretna manifestacija. Sada uzmimo odlomak iz Šopove poeme *Svemirski pohodi*:

Čudo, čudo.
Nagnuti mi gledamo
na izvrmutu noć.
Što prije bje nad nama, u beskrajnom
svodu, u visini,
sada duboko pod nama se vije,
giba, njiše.
Nad nama ničega više nema.
Zaboravimo već na oblake, bure, kiše.
Izvrnutih prostora ovdje je vrh.
Zar nismo samima sebi –
sami sebi dah.

Ovi stihovi predstavljaju uvertiru u putovanje u svemir u kojem se čovjek oslobađa težine. Stihovi nisu znanstveno-fantastičnog karaktera, nego mitopoetskog, i prostor u kojem nas Šop vodi nije tek emotivna sublimacija, nego konkretan i opipljiv svijet. Iako taj sekundarni svijet ima implikacije na naš primarni, on nije primarno njima određen niti je tek alegorijski pokazatelj koji ovisi o onome koga pokazuje. On je jasno definiran entitet koji živi zasebnim životom. Poput bića i predmeta koje nalazimo u mitologiji, Šopova bića i predmeti postoje definirani po normi svijeta kojem pripadaju i autonomni od primarnog svijeta iz kojeg ga promatramo. Drugim riječima, oni su složeni arhetipi i simboli koji se ne daju svesti na alegorijske označitelje. U tom aspektu Šop se razilazio praktički sa svim svojim suvremenicima.

Postavivši osnovne odrednice Šopova pjesništva, možemo sada napraviti njegov dijakronijski pregled. Pokojna talijanska slavistica Fedora Ferluga Petronio jedna je od najpouzdanijih autoriteta kada su u pitanju Šopova djela, pa će se ovaj pregled primarno oslanjati na njezine istraživačke zaključke. Prva Šopova zbirka naslovljena *Pjesme siromašnog sina* (1926.) najavljuje bukoliko-pastoralni ugođaj koji će biti ključno obilježje njegove međuratne poezije. Velik dio te zbirke, s dobrim dijelom sljedeće zbirke *Nocturno* (1928.), ulazi u sastav zbirke *Isus i moja sjena* (1934.), koja predstavlja prvo Šopovo kapitalno djelo, kao i vrhunac njegova međuratnog stvaralaštva. U toj zbirci Šop je objedinio pjesme objavljene po raznim časopisima (*Vijenac* te *Srpski književni glasnik*), donoseći pritom i originalni materijal. Bukoliko-pastoralni ugođaj biva prožet socijalnom osjetljivošću koja se izdiže na razinu egzistencijalne brige za svijet koji propada pred dehumanizirajućim modernitetom. Središnji je ciklus ove zbirke – *Sa mojim Isusom*, u kojem pratimo Isusovo putovanje kroz svijet lišen dostojanstva i svoje iskonske nevinosti. Konkretna osoba Isusa Krista središnja je figura ove faze Šopova stvaralaštva, a u ovom ciklusu najkonkretnije je ostvarena. Ovaj ciklus, kao i svi ciklusi zbirke, prožeti su trajnim osjećajem boli i sjete, te sviješću o trajnoj patnji svijeta koji vapi za otkupljenjem. Jednak ton nalazimo u zbirkama *Od ranih do kasnih pijetlova* (1939.) i *Za kasnim stolom* (1943.), ali u slabijem intenzitetu jer se ne odmiče previše od zaključaka do kojih prethodne zbirke dolaze. Iznimke predstavljaju dramska poema *Noć posljednjih zanatlija*, poeme *Balada o polju repe* i *Čarobni put vječnom djetetu* te ciklus *Tatov dnevnik*, koje, uz to što ukazuju na Šopovu kreativnu snagu, predstavljaju i jasne sponne između bukoliko-pastoralne faze i kozmičke faze koja će uslijediti.

Iza Drugoga svjetskog rata Šopova poezija doživljava preobrazbu u kojoj ne staje bukoliko-pastoralna idila i nastupa putovanje u beztežinska prostranstva. Prvi su značajni vrhunci tog novog razdoblja poeme *Svemirski pohodi* (1957.) i *Kućice u svemiru* (1957.) te zbirka *Astralije* (1961.) u kojima Šop postiže otkupljenje koje se tek slutilo u ranijim uradcima. Ako je prethodno razdoblje obilježavala trajna melankolija, ovo je razdoblje obilježeno trajnim optimizmom jer Šop uspijeva stvoriti pjesničku sintezu koja oslobađa biće od ovozemne navezanosti. Svemirski i zvjezdani prostor u koji Šop smješta zbivanja svoje poezije, nije stvar znanstvene fantastike, nego novog ontološkog promišljanja. Šop nalazi način izdizanja iz ovozemnih navezanosti i težine te ukazuje na stanje u kojoj sve pojavnosti prestaju biti objekti i postaju subjekti. Šopov se pogled potpuno usmjerava na transcendentno i on (barem na trenutak) nalazi način za to izdizanje bića, te pomirenje vremenitog i vječnog. No početni je optimizam zamijenio kasniji pesimizam zbirke *Dok svemiri venu* (1975.) i *Tremenda* (postumno sastavljena i objavljena 1988.), kada nastupa sumnja u cijeli pothvat. Klice te sumnje nalazile su se u pojedinim poemama poput *Sanjača* (objavljena u zbirci *Pohodi* 1972.), gdje se očituje jaz između tijela i duha, a time onoga vremenitog i vječnog. Dok su prethodno spomenuta djela nudila sintezu u kojoj se postiže ekstaza i transcendencija bez gubitka bića, kasniji uradci upućuju na uzaludnost i besmislenost pothvata. Ogroman raskorak između tjelesnog i duhovnog, putenog i čistog, postaje nepremostiv, što dovodi samog Šopa na rub nihilizma i egzistencijalne tjeskobe. Posljednje zbirke očituju prihvaćanje nepomirljivosti dviju egzistencijalnih oprečnosti, te primat daju vječnome koje čovjek nikada neće moći dokučiti. To su zbirke *Nedohod* (1979.), *Osvajanje kocke* (skupljene poeme koje su postumno objavljene 1987.) i *Propast rubova* (1981.). Pothvat premošćivanja dualizma vječnog i vremenitog završava pobjedom vječnoga i porazom vremenitog. To se u *Nedohodu* očituje pri srazu između Nedohoda i Zemnika, kada Nedohod, žrtvujući sebe, poražava i proždire Zemnika – pothvat koji uzrokuje poremećaj u cijelom svemiru. U *Osvajanju kocke* to se očituje u nemogućnost penjača da obuhvati kocku i kuglu koju neumorno istražuje. *Propast rubova*, riječima Fedore Ferluge Petronio, predstavlja Šopovu oporuku kroz koju se rastaje s vremenitim, te se, tražeći svoj odraz, utapa u vječnost.

Izneseni pregled upućuje na dinamičan i osebusan pjesnički svijet. U njemu pratimo ispreplitanje niza utjecaja koji uključuju franjevaštvo, klasično kršćanstvo, antičku mitologiju i filozofiju, kao i suvremeni egzistencijalni senzibilitet. U njemu također pratimo skokove i skretanja u razvoju motiva i tematike, i njegov je ugođaj obilježen jednako i toplom sjetom, kao i jezivom tjeskobom. Sve te različitosti i oprečnosti Šop uspijeva sastaviti u koherentan i dosljedan legendarij kroz koji se ispoljavaju njegova promišljanja o čovjeku i svijetu u kojem se nalazi. Zbog toga ne možemo čitati njegovu poeziju kao izolirane jedinice, nego ih moramo promatrati u njihovoj sveukupnosti. Svako pojedino djelo nužno je osvjetljeno svim ostalim, što ukazuje na sofisticiranost i umijeće skrovitoga metafizičkog pjesnika, kojeg nam upravo stoga valja izvući iz skrovitosti koja mu je nametnuta.

Ivan SIVRIĆ

U nevinosti negdašnje svagdašnjosti

Horvat, Jasna, *Ahorion*
(roman orionskog sazviježđa i roman rudnik),
Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb 2025.

„Moguće je da onda jednoga dana moradnemo zajedno izići
iz naše svagdašnjosti i podvrgnuti se moći pjesništva,
da se više nikada ne vratimo u svagdašnjost
onakvu kakvu smo je napustili.“

Heidegger, Martin
(Hölderinove Himne „Germanija“ i „Rajna“)

Jasna Horvat hrvatska je književnica, teoretičarka kulture i znanstvenica, poznata kao dobitnica mnogih priznanja i nagrada, ali i po pristalom imenu Horvatiana, katkada Alemperka, možda Perunika, a moglo bi se dodati još pokoje ime koje bi pristajalo osebujnoj književnici i znanstvenici iz Osijeka. Novi roman *Ahorion* pridodaje se bogatu nizu naslova koje nam Jasna Horvat zavještava otvarajući prostranstva svoga književnog i znanstvenoga interesa. Ovdje bismo trebali govoriti o njezinu književnom opusu, budući da je riječ o romanu, shodno kompetenciji (nadati se) autora ovih redaka, zapravo o romanu neobične tematike, motiviranu originalnom imaginacijom i izvedenu primjerenom fikcijom. Ali nam ne bi trebalo izmaknuti pozornosti da njezinoj književnoj agendi prethodi ozbiljna priprema, često posezanje u znanstvena područja, nekada povijest, nekada arheologiju, a nije joj strana ni mitologija, nematerijalna baština ili narodna predaja. Ovdje pak riječ je o maštovitom i višeslojnom štivu koje plijeni čitatelja kao bajka, koje je utemeljeno na pouzdanim nalazima u nacionalnoj baštini, pomno istraživanoj i znanstveno verificiranoj. Ukratko, u štivu je puno izmišljeno i sve je istina.

Kako je moguć taj spoj? Je li uopće moguće izmišljati istinu? Može li istina (izmišljena) imati umjetnički, ovdje književni, karakter? Ovdje pred sobom imamo knjigu u kojoj

se ne dvoji o tome. Pisac ovih redaka drži da istina jest jedna, ali da puteva do nje može biti više i da joj se može prići s više strana. Čini se kako autorica poznaje i pokazuje taj put, mogla ga je pronaći, budući da je pred sobom imala jasan cilj.

Zapravo, morat ćemo računati na najmanje tri stvari da bismo se uopće približili ili razumjeli te zatim pratili tijek autoričina kazivanja, već poznate po neobičnu pristupu u njezinu književnom postupku. Dakle, treba prihvatiti značaj razumijevanja sadržaja, kakva će biti interpretacija (tumačenje) djela te kako govoriti o romanu.

Koja vrsta razumijevanja *Ahoriona*? Možemo li romanu prići kao poruci kojom se nešto poručuje čitatelju preko ideje i teme knjige, i potiče ga da bi bio obogaćen novim sadržajem i znanjem o nečemu što je bilo zapretano u spoznajnim ili povijesnim bespućima? S obzirom na to da je riječ o dalekom vremenu u dubokoj povijesti, o ipak izvjesnom začetku i početku koji se znanstveno prosuđuju i kulturalno verificiraju, što je tema romana, onda bismo mogli lagano pristati na neku kategorizaciju, da je riječ o, recimo, povijesnom romanu. No odustanimo nakratko od brzog zaključka. Jer, tko bude čitao vidjet će, pa prema tome i razumjet će, da štivo priliči više bajkama poput *Priča iz davnine* (I. B. Mažuranić), nego nekom dinamičnom štivu s vrlo razvijenom fabulom, kakvih imamo u posljednje vrijeme podosta. Ako je čitatelj imalo upoznat s nizom njezinih romana, onda će priznati kako su joj bliske povijesne teme, odnosno znamenite osobe iz nacionalne i svjetske povijesti, o kojima uglavnom znamo površno ili nedovoljno. U ponuđenim romansiranim biografijama i događajima otkriveno je, predstavljano i stavljeno u odgovarajući kontekst, niz važnih povijesnih osoba koje su važne ne samo za hrvatski nacionalni i naravno, kulturni identitet (Konstantin Filozof, Vasco de Gama, Jaša Dubrovčanin, Marko Polo, Eugen Savojski...). Ne bismo smjeli prešutjeti ni aksiomatsku književnost (riječ je o jedinstvenom opusu koji postulira kompozicijsku, ali i sadržajnu aksiomatizaciju književnog teksta, I. Buljubašić i A. Kos-Lajtmán) što dodatno obogaćuje njezin književni pogon. Ako smo se, nadam se, o tome složili, onda približimo se načas motivaciji koja vodi Jasnu Horvat i opredjeljuje je na istraživanje, reći ćemo odmah, kulturne i civilizacijske baštine. Ne treba dvojiti da ime Horvatiana bar dijelom odgovara na postavljeno pitanje. Jer, njezino prezime, čini se, izvire iz imena domovine, nekad zabranjene, u aktualitetu uskraćene te u žurbi svakidašnjice i galami prezaposlenosti, bitno zanemarene. Ovo što je ponuđeno romanom nije (i ne smije biti) nešto zgodno namijenjeno za dnevne potrebe, i s nakanom osvajanja neke jeftine pozornosti. Ne, nipošto; ovo napominjemo samo kao upozorenje mogućem nemarnom čitatelju koji u knjizi čita samo dvije ili tri prve stranice. Dakako, sadržaj romana o vučedolskoj kulturi prema autoričinu kazivanju pokazuje pokoje odjeke i u današnjem vremenu. To se u romanu implicira, ne samo preko zajedničkog prostora u kojemu se događaju nekadašnje i današnje pojave i zakonitosti, nego se nenametljivo i sugestivno upućuje čitatelja na takav zaključak. Jasna Horvat hoće, i čini se da u tome uspijeva, privesti čitatelja pod mjeru romana i ostati s njime do kraja. Kad se to dogodi, čitatelj će lako ploviti štivom i uživati u njegovim plodovima.

Značaj govora o djelu Jasne Horvat? Ako se govori o djelima autora koji su rado viđeni i pozivani na predavanja, književne susrete (Atlanta, Beč, Budimpešta, Chengdu, Ljubljana, Novi Sad, Mostar, Peking, Podgorica, Zagreb ...), onda treba oprezno pristupiti u svrhu eliminacije razvodnjavanja i misaonog rastakanja takva rada, što može biti privid, ali i stvarna opasnost koja nad svakim pristupom visi kao Damoklov mač. Mi znamo

kako književni izraz Jasne Horvat „odlikuje *oulipovsko* propitivanje književnih potencijala“, nadahnutost hrvatskom baštinom o kojoj ipak nedovoljno znamo. Prihvaćamo da su sadržaji i nesvakidašnja imaginacija u književnim djelima Jasne Horvat, nastavnom građom na fakultetima u Republici Hrvatskoj i predmetom znanstvenih studija. Također, da književna kritika Jasnu Horvat označuje terminom *Ars Horvatiana* kao uspješni spoj znanosti i umjetnosti u znaku *oulipovske* prakse, odnosno *Lux ex Oriente Croatiae* – svjetlom iz istočne Hrvatske. Sve su to ulazni elementi koje treba respektirati, ali se u ovom pristupu nećemo time smesti, nego ćemo hrabro pokušati prihvatiti njezino djelo kao *rudnik*, u kojemu se nalaze dragocjeni nalazi koji će biti dostupni i pristupačni ne samo uskom krugu odabranih, nego svim lijepim dušama da bi bile oplemenjene samopouzdanjem o vlastitoj mogućoj ulozi u stvaranju boljšeg života. Govor o *Ahorionu* može biti „buđenje i sabiranje najvlastitije biti pojedinca“ (Heidegger), ne neko „igroliko opuštanje koje vodi samozaboravu“. Nećemo se uzdati u hitru oštroumnost niti preopterećenu dubokoumnost, nego želimo pokušati slijediti jasnu ozbiljnost koja može dugo odolijevati veličini prihvaćene zadaće.

Kritičarskim pristupom ovdje nećemo pristajati uz uobičajeno shvaćanja kritike, kao ocjene ili prosudbe o predmetu našega bavljenja, nego ćemo slijediti nizove motiva, ideja i tema o kojima je u knjizi riječ. Zapravo je riječ o razumijevanju nakane autorice koja želi osvojiti pozornost čitatelja, eda bi ga uvela u svoj svijet, kako je već napomenuto. Djelo pred nama je vrlo složeno i ima dovoljne razloge za tu složenost.

Književni postupak koji autorica primjenjuje jest neobičan, nestandardan i tajnovit. Zato, sam izgled knjige, njezin raspored, fabula i sam sadržaj, imaju osobite nazive. Odmah na početku, umjesto Kazala ili Sadržaja, susrećemo *Sazviježđe*.

Uz „Proslov“ i programsku pjesmu „Lovac“, slijedimo akrostih: **A** – JESEN (lijevo rame); **H** – ZIMA (desno rame); na što slijedi, ©©© otvoreni P O J A S ©©©; **O** – DO-LAZAK, **R** – ŽRTVA; **I** – KOLIJEVKA ©©© zatvoreni P O J A S ©©©; **O** – PROLJEĆE lijevo stopalo; **N** – LJETO desno stopalo. Zatim slijedi „Lovina“, „Orionogram“, RUDNIK sa slijedom naslova („Crtanje u pepelu“, podnaslova, Prvih dvanaest dijelova Alefove duše, Drugih deset dijelova Alefove duše, Ahorionovo ime protumačeno Alefovima znakovima, Ahorionovo ime napisano glagoljicom te „Ruda“); na kraju „Literatura“ i tzv. tehnički podaci.

Roman bismo mogli prihvatiti kao pripovjedni solilokvij koji se prikazuje u više dimenzija. „Glavni junak“, ako ga tako možemo nazvati, pripovijeda o sebi kao lovcu, pjesniku izabraniku, svome plemenu, o vlastitoj ulozi, o načinu života, shvaćanja i vjerovanja, o ljubavi i proizvodnjini te svemu što označava onodobno vrijeme i živote ljude.¹

Dakle, roman ima najmanje dvije dimenzije: sazviježđe, kao slika prvaka zimskog neba Oriona i izvor znanja (rudnik) o prapovijesnom narodu i njegovoj kulturi koji je živio na području današnjeg Vučedola. Autorica izvanrednom vještinom u prozni tekst inkorporira dojmrljive pjesme, QR kodove, kalendare, ukrase istraživane i prikazivane kulture (vučedolske), slike sazviježđa, pronađene artefakte, tlocrte naselja te pozivne

1 „Starci su nas zadirkivali da će se kuće ponašati kao i mi. Branili su nam stoga jadikovke i zopomaganja, a poticali nas junačiti se i natjecati u izdržljivosti. Kada bi me Starješina ugledao dok s drugom djecom omazujem kuću blatom, pozvao bi me na stranu i upozoravao da je zabavljača u plemenu dovoljno. Govorio je da moja uloga nije pjevanjem zabavljati, nego uzdizati i svojim pjesmama prenositi znanja koja sam primio rođenjem.“ Str. 25.

bilješke na kraju romana. Zapravo, slijed radnje jest putovanje na koje je Ahorion odaslán sa zadaćom pronalaska bakrene rude koja znači život i opstanak plemena.

Je li Ahorion slika suvremenog čovjeka u njegovo pradavno doba, vidjet će se na temelju iskustva koje glavni lik romana proživljava i, naravno, koristi u svrhu obavljanja dodijeljene zadaće.² Vrijeme je radnje svijet prve europske civilizacije u kojemu se događa putovanje, vrijeme nastanka piramida, pismenosti, znanosti...

Složenost ponuđenoga djela zahtijevala je brojne dodatke te je autorica morala pri-mijeniti svoj obrazovni potencijal i raskoš mašte da bi ispunila sliku koju je željela pred-staviti. Čini se kako je tome morala prethoditi njezina snažna identifikacija s likovima romana, koje ipak nećemo nazvati glavnim ili epizodnim junacima. U tom dijelu, kako pisac ovih redaka želi interpretirati roman, važno je prihvatiti autoričino opredjeljenje za služenje izvorima. Naime autorica, kao sastavni dio romana uvrštava, uz ostalo i opsežene citate iz znanstvenih djela koja su tematski vezana za roman³ i takva implan-tacija uopće ne smeta, naprotiv. Ona, dakako sav tijekom romana ne „ispreda iz svoje maštovite svijesti“, nego se oslanja na rezultate pomnih istraživanja poznatih arheologa i znanstvenika (A. Durman, D. Danijela Roksandić-Vukadin, I. Drmić Hofman, I. Čirić, spomenimo i R. R. Schmidta...) koji su se bavili vučedolskom kulturom i vremenom od prije pet tisuća godina. Kako je već poznato, na prostoru današnje Slavonije i Srijema postojala je i razvijala se kultura koja je dala najstariji kalendar, prvo slikovno pismo, prva proizvodila bronzu i uvela serijsku proizvodnju predmeta za svakidašnju uporabu te niz drugih vrlo važnih dostignuća.

Ovdje malo zastanimo te se prisjetimo kako su mnogi veliki pisci posezali za doku-mentima ili predajom (izvorima) da bi stvorili nezaboravna djela (kod nas, među ostali-ma: I. Andrić, I. Aralica ...). Jasna Horvat konzultira tridesetak relevantnih djela, koristi terenske uvide, posjećuje muzeje i knjižnice u kojima se može steći spoznaja o zadanoj temi. Ta (meni poznata) njezina predanost predmetu bavljenja, međutim, omogućuje joj dodatnu identifikaciju sa sadržajima koji moraju pristajati uz odgovarajuću formu

2 „Ne gledaj u ljudima prijetnju, strah potisni, budi bezbrižan i time ćeš svakoga nadjačati. Strah i oprez na koncu naštete onomu tko ih uzgaja. Bijes i ljutnja jednako tako. Posustaneš li, posegni za biljkom života kojom smo te snabdijeli. Ne rabi ju uzalud i ne uzimaj bez potrebe. Smrtnost i be-smrtnost nisu nam dane da bismo se njima poigrali. Bile su to Starješinine riječi duboko upijene u moje biće.“ Str. 53.

„Van der Waerden, u knjizi *Geometry and Algebra in Ancient Civilization* početke matematičke znanosti smješta u središnju Europu u vrijeme između 3000. i 2500. godine prije Krista. Waerden navodi da je već tada spoznat račun koji je kasnije definiran kao Pitagorin poučak, jer je bilo pozna-to kako nacrtati geometrijske crteže kojih se duljine stranica odnose kao cijeli brojevi. Ove spoznaje su se iz središnje Europe proširile do Engleske i Škotske na zapad, te do Bliskog istoka, Indije i Kine na istok. U vrijeme u kojem Waerden drži da su spoznata navedena matematička znanja u srednjoj Europi, na prostoru između Jadranskog mora, Karpata i Alpa razvila se vučedolska kultura koja je trajala od 3000. do 2200. god. prije Krista. Istraživanja su dala rezultate na temelju kojih je bilo moguće zaključiti da su prva poljoprivredna naselja podignuli doseljenici čije je podrijetlo iz Palestine i Male Azije te da su s početkom uporabe drveta kao građevnog materijala morali dolaziti do matematičkih spoznaja koje nisu bile potrebne kada se gradilo u kamenu. U vučedolskom društvu onoga vremena postoje obredi vezani uz astronomske događaje, a svetišta se grade po određenim matematičkim pravilima. Geometrijski crtež na kojemu su sve stranice četverokuta, trokuta, dijagonale četverokuta i visine trokuta cijeli brojevi postaje simbolom koji se na prostoru Hrvatske održao 3000 godina. Izneseno omogućava zaključak da su njegovi crtači spoznali račun Pitagorina poučka, što, uz ostalo, potvrđuje stajališta B. L. van der Waerdena o vremenu i mjestu početaka, te pravcima širenja matematičke znanosti. (Jurić i suradnici 2000: 347.)“ Str. 46.

kao i svjetonazoru i intimi likova u knjizi. I forma postignuta romanom bez nepotrebne je napetosti i suvišnih dodataka. Naravno, čitatelj sam mora imati dovoljna znanja o „zvjezdanom nebu“, o sazviježđima, zvijezdama i planetima, kao i bar elementarno o ovozemnim oblicima života u prahistorijsko vrijeme. U tom pogledu roman će svakako imati dijelom i edukativni karakter, ali osnovna njegova svrha, umjetnička dimenzija, neće biti zapostavljena.

Ono što romanu daje impresivan karakter, jest dojam koji ostaje nakon pročitane knjige. Jasna Horvat ima „laku ruku“, njezina kazivanja odišu mirnoćom, koja je primjerena piscu oplemenjenu talentom i opredijeljenu prema kreativnu pristupu. Stoga se autoru ovih redaka čini da izostanak agresivna stila upravo pridonosi tečnosti pisanja, odnosno čitanja teksta i pregledavanja „dodataka“ koji informiraju i ujedno simboliziraju značenja o kojima je riječ. Jer, autorica jest svjesna da se „konvencionalnim“ romanom neće moći puno reći (što bi se željelo) te će svome pristupu uz tematsku pridodati (primjenom Manifesta aksiomatske književnosti) simboličku, strukturnu i ikoničku razinu. Inače, čini se kako uz njezin stil lijepo pristaju pohvale.

No da ne bismo se utopili u pretjeranim pohvalama, dodajmo kako autorica svoje kreativno nastojanje upućuje iz „provincije“ koja to doduše, nije, ali to znatno obilježava i najbolje učinke. Mi znamo da „sve velike rijeke izvire u provincijama“ i svoj tok ne formiraju u centrima kakvi god da su, pa ipak tečemo prema ušćima u kojima se bacakaju i male i velike ribe, ravnopravno, ali one manje obično završe kao hrana velikima. Autorica se hrabro i svjesno prihvaća svoje uloge te se pametno služi suvremenim sredstvima koja su danas široko dostupna i nesebično nudi na svome umjetničkom pladnju.

Trebali bismo prihvatiti da se važnom spoznajom, pa i umjetničkom naracijom, ne završava „priča“ o nekoj temi. Čini se kako je Jasna Horvat takav stav usvojila i svoju priču impregnira brojnim asocijacijama, na osnove današnjega doba. Nažalost, to doba polagano zaboravlja svoje korijene te vlastiti identitet često određuje prema nekoj ne-definiranoj i neizvjesnoj perspektivi. A zapravo bi se moglo zagrebat i ne baš duboko po ostacima neistraženih iskopina te pronaći u njima poveznicu s nama samima, kao individuama i kao skupinama (kakve god one bile). Hoće li Jasna Horvat ovome romanu dodati znanstveni prilog, ostaje nam vidjeti. Možda bi to moglo pridonijeti životu objavljene knjige, a sigurno bi poboljšalo recepciju nacionalne baštine koja vapi za prihvaćanjem onih kojima je ona dio identiteta.

dr. sc. Marina KLJAJO-RADIĆ

Čudesna pjesnička pojava u hercegovačkim propuntama

O pjesništvu Mile Luburića

Ime Mile Luburića zasigurno bi bilo jedno od najimpozantnijih pjesničkih imena moderne hrvatske književnosti da se za njega znalo u književnoj javnosti, tj. da je u nju bilo involvirano. Mladić koji je još kao dječak pisao stihove zrelog čovjeka, mislioca i poete, u književnoj je povijesti pravo poetsko čudo, usporedivo s Mozartovim ranim glazbenim stvaranjem. Mile svojim djelom potvrđuje tezu da se pjesnikom ne postaje, već se pjesnikom rađa. Ono što najviše fascinira jednog kritičara jest činjenica da je Mile već kao dječak stvarao stihove poput zrelog pjesnika pa otuda upit: „Kako je to moguće?“ Ta genijalnost mladog čovjeka upravo čini Milinu poeziju još značajnijom. Ne samo da je to poezija koja nadilazi godine, nego i poezija koja ima snagu i moć najčišćeg oblika djela trajne vrijednosti.

Uz 50. godišnjicu smrti Mile Luburića, uz zauzetost onih koji su odmah prepoznali njegovu genijalnost, zbirka pjesama *Večer* postumno tiskana, doživjela je svoje drugo prošireno izdanje *Večer II*. Osim poezije, zbirka sadrži i Milinu enigmatsku uspješnost, kao i iskaze članova uže obitelji, njemu bliskih osoba iz javnoga života, uz brojne faktografske podatke i fotografije, što u odmaku od pola stoljeća dodatno potvrđuje Milino autorstvo. Naslovljenost zbirke i svojevrstni je ključ Miline osebuje ličnosti: nema proljeća ni jutra, samo večer i jesen života. Pišući o večeri života, on zapravo kontrastno upozorava na svoju mladalačku zrelost i spoznajni usud kao i sukus osobne tragike. Dječak je to koji je vrlo rano osjetio svu bol i strahote koje je proživljavao hercegovački čovjek, trajno obilježen stalnim političkim progonom. Atavizmom duše slikovito simbolizira opstanak predaka kroz krvave bure i znoj iz kojih se rađa pjesma, ne ona obična, već iskonski pretočeni krik otpora, očuvanja povijesti i tradicije, ali i prezir spram nje (*ganga luda*):

*Zamire tihi bat krvave bure.
To slijepci koračaju u znoju
a pjesma im oblijeva usne,
u gangu ludu pretočena.*

(*Djedovi*)

Za mladu, senzibilnu dušu, širokih nazora te intelektualno radoznanu bio je to olovni teret koji je mutio i zasjenjivao vedrinu hercegovačkog neba, ali i sjaj krupnih dječaćkih očiju. Izlijevao je svoju bol na papir u raznim prigodama, potaknut teškim životom, svjedočeci svojim perom hercegovački krajolik u crnom plaštu neimaštine, težački znoj i prazne čatrnje te društvenu nepravdu koja se sručila na cio kraj, a rezultirala progonom i odlaskom u iseljništvo, ali i s brojnim tragičnim sudbinama njegovih sumještana. Milina je poezija – poezija boli i krika koji se uspinje do neba, tražeći riječima i emocijama milost s neba.

U književno-teorijskom razmatranju autorova poetika ima sve odlike modernog stiha u sljedbi slobodnog stiha A. B. Šimića u „uvođenju hrvatskog jezika u poeziju“, potom dizdarevskom igrom riječi (pjesma napisana u slogovima), i motivom, odnosno varijacijom pjesme *Modra rijeka*. Pjesnik ispisuje i pjesme u prozi, znalački se igra riječima: *nemir tvoj nepomir moj*, te obogaćuje hrvatski leksik neologizmima (nepomir, nekame-na, ponikotinjene, opoj...) te poetizira u ozračju najuglednijih imena europske moderne poezije Rimbauda, Rilkea, Baudelairea...

Knjiga sadrži 48 pjesama raspoređenih u četiri ciklusa; sve su, bez iznimke, umjetnički oblikovane i spoznajno obogaćene. Broj 48 ne umanjuje poetsku gromadu ako znamo da je Šimić napisao 48 pjesama, a Vladimir Vidrić 42. Potom svjedočimo o Šimićevom trajnom uzletu u kontekstu europske književnosti, dok je i Vidrić povijesno i poetski integriran u hrvatsku književnost. Zato ostaje žal, ostaje gorčina, jer je Mile pjesnik „večeri Hercegovine“. Teško je izdvojiti najuspješnije ostvaraje jer su sve pjesme u svojoj estetici manje-više jednako vrijedne. Naravno da neke jače diraju čitatelja, ovisno o tematskom i motivskom izboru.

Možemo ustvrditi da je Mile ispisao povijest svoje rodne Hercegovine u poraću II. svjetskoga rata i političkog gaženja i progona hercegovačkog čovjeka. Kako se ta kolektivna strahota reflektirala na žitelje, ali i na samoga autora, zorno otkriva skoro svaka Milina pjesma. Zbirku otvara pjesma u prozi *Jesenje jutro*. Izostaje jutarnja svjetlost i radost, sjeta i melankolija prirode u korelaciji su s pjesnikovim unutarnjim duhom koji je patnički bolno zabriđen vremenom. Pogled bježi u vrh planine, ali se brzo sklanja na ogoljeli orah niz čiju koru klize krivudavi potočići. I druga pjesma *Jesen* još zgusnutije, skoro zastrašujuće, oslikava umiranje prirode u kraju u kojem se silom gasi život: *Visoko u močvarnom nebu / dave se ždralovi, a krvavo / opalo lišće zadnjem se odaje snu...*

Razvidno je da je pejzaž slika života koji mladu dušu sputava i lomi, ona bi u svjetlo i životni san zakoračila smjelo, ali: *zanesen buljim u mrtve stijene (Putujem mislima); Noć, tiha i tamna / obavija mrakom žedni kamen, / Što stoji mrtav iznad bezdana // Kiša već pada... munja... plamen./ (Žedni kamen)*. Ovdje pjesnik antigramatski lomi stih interpunkcijskim trotočjem ostavlja čitatelju prostor iščitavanja prepun tuge i boli. Ti se stihovi i drugačije čitaju – nedorečene misli zornije govore od neispisane istine. Tolika je težina života da pjesnik suosjeća sa svojim mještanima i ispisuje socijalne pjesme *Težaci*, *Čatrnja* i pjesma bez naslova (***):

*I motike otežale. Opoj crvenice dišu
i šire mrljave grudi.
Od jutra!*

*I opet sutra!
Ljudi smo, i mi smo ljudi!
Nitko ni riječi. Nabrekle zemljave žile lupaju tjelesima.
(Težaci)*

Ova pjesma nije samo opis siromaštva, ona je protest protiv neljudskog odnosa spram ljudskih bića koja u očaju viču: „Ljudi smo!“, ali ih nitko ne čuje.

*Kamen se zabijeli na dnu...
Nema više...
Tužno zablejaše ovce u prisoju
Ko lelek odjeknu sivi horizont...
„Vode, vode, vode!“ - sve slabije.
Prestade prasak vrelog kamenja.
Nebo od sunca pocrni.
Netko očajno zaplaka nad praznom čatrnjom.*

(Čatrnja)

I u ovoj pjesmi sugestivna je pjesnička moć izražavanja ljudske nemoći spram žeđi, beznađem koje donosi pomor stoke, a potom i ljudi, glad i smrt. Netko zaplaka očajno nad raznom čatrnjom. Možemo biti sigurni da je to plakao pjesnik Mile, jer su djeca najčešće vodila stada na pojilo.

Opreka u prvom stihu – bijeli kamen na crnom dnu – aluzija je na borbu svjetla i tame koja je ovoga puta avetinjski prevladala.

Dvije pjesme intimističke tematike posvećene majci (*Mater, Majko*) duboko reflektiraju crne zabrađene figure, njihovu duhovnu majestetičnost, svetačku aureolu koja je isijavala svjetlost: *Bio je to svijetli aureol siromaštva, ta prava prosuta / pregršt svjetlosti što je bljesnula u mom vidokrugu.* Slika je to što emanira veličinu hercegovačkih majki i žena, heroína, koje su nadljudskim naporima čuvale i očuvale neugaslu luč života. Vidio je to pjesnik, dječak Mile, u svojoj bolnoj istini i zbiljskoj raspetosti svoje majke: *u zaboravu sreće oćutjeh hladnoću nećijih usana (Mater).* Ljubav koju su davale iz svog mučeničkog bića, najuzvišeniji je zalog njihova poslanja koju pjesnik i leksemom *mater* potvrđuje. U njemu je očuvana njihova gordost i plemenita im mudrost: *jedino je ona vidjela u meni čovjeka, sina, a ne dijete.*

Vidimo i mi, a i budući čitatelji, u Mili Luburiću, mladiću, čovjeka čiji je život oplemenio sve one koji su ga poznavali, ali i one koji će ga tek upoznati kroz njegove stihove. Hrvatska književnost otkriva još jednog velikana hrvatskog pjesništva stasala u nesklonim večerima, koji svojom intelektualnom i umjetničkom aurom zauvijek svijetli na nebu Hercegovine kao čudesna pjesnička pojavnost u hercegovačkim propuntama.

Dubravka ORAIĆ TOLIĆ

Romanima protiv zaborava

Uz dokumentarni roman Anite Martinac *Iličke priče*, 2025.

Književnica Anita Martinac nagrađivana je pjesnikinja, braniteljica u Domovinske ratu, aktivna članica humanitarnih udruga za istraživanje posljedica totalitarnih režima u BiH, sudionica projekta *Groblje mira* na Bilima iznad Mostara, ali, prije svega, autohtona pripovjedačica koja je u hrvatsku književnost unijela novi tip romana. To je zavičajni identitetski roman s temom stradanja hrvatskoga naroda u Hercegovini tijekom 20. stoljeća.

U svojoj poetici, koju bismo mogli nazvati *romanima protiv zaborava*, Anita Martinac spojila je pjesničku vokaciju s konkretnim istraživanjima ratnih i poratnih žrtava u jedinstveni amalgam u suvremenoj hrvatskoj književnosti: dokumentarne romane o stradanjima Hrvata u Hercegovini u obama svjetskim ratovima, komunističkoj Jugoslaviji i Domovinske ratu. Do sada ih je objavila šest. Kritika je dobro uočila da prva tri romana – *Medaljon* (2015.), s temom škripara, ustaških vojnika koji su se nastavili boriti nakon sloma NDH do početka 1950-ih, *Posljednji* (2016.), s temom Bleiburga i Križnoga puta i *Od Franje do Franje* (2017.), s temom hrvatske povijesti tijekom 20. stoljeća od Franje Josipa do Franje Tuđmana, čine jedinstvenu trilogiju u hrvatskoj romanesknoj prozi. Romani *Grad bez ptica*, o počecima Domovinskoga rata i obrani Mostara (2019.) te *Kreni!*, o vojno-redarstvenoj operaciji *Lipanjske zore* 1992., pripadaju istomu tipu romansirane povijesti, no tvore zaseban tematski korpus.

Novi roman Anite Martinac – *Iličke priče* ponovno se vraća temi Drugoga svjetskog rata, ali sada na drugi način. U središtu je povijest i tragična sudbina jednoga mjesta i njegovih stanovnika – naselja Iličići u zapadnome dijelu Mostara, s većinskim hrvatskim stanovništvom (više od 90 posto). Naselje je poznato po ljepoti krajolika s rijekom Radoboljom, brojnim mlinicama i vrelom Babun, zbog čega je i bilo u intervalima mira izletištem Mostaraca. Autoričin romaneskni dokumentarizam, izbrušen u prethodnim romanima, našao je novi poticaj: idilični krajolik naselja Iličići uz koji je autorica vezana rođenjem i djetinjstvom. Tako je malo prigradsko mjesto naseljeno Hrvatima postalo literarno *ljupko mjesto* (*locus amoenus*) koje se tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća pretvorilo u *strašno mjesto* (*locus terribilis*).

Roman ima prstenastu strukturu. Počinje zazivom anonimne žene da se oda spomen žrtvama četničkoga napada na Iliće između 13. i 15. travnja 1941., a završava ispunjenjem zaziva: podizanjem spomen-ploče nakon više od pedeset godina i autoričinom pjesmom u slavu ljepote mjesta i počast iličkim ljudima, njihovu karakteru, običajima i patnjama. U taj prstenasti okvir ugrađena je dokumentarno-lirska epopeja s nizom zasebnih priča kao pisani trag o događajima koji su malo hercegovačko mjesto pretvorili u mjesto velikih ljudskih stradanja. Priče su ulančene u tri tematske cjeline: prva – Ilići 1930-ih uoči Drugoga svjetskog rata, druga – Ilići u Drugome svjetskom ratu i treća – Ilići u komunističkoj Jugoslaviji sve do Domovinskoga rata.

U prvoj tematskoj cjelini Ilići su ljupko mjesto na zapadnome rubu Mostara s ljepotama prirode, gospodarskim napretkom i razvijenom kulturom. Postojao je privatni hotel, žene su nosile čipkaste haljine i šešire, njegovao se kult obrazovanja, u mjesto je stigao prvi rendgenski aparat, a uz rječicu Radobolju mogli su se vidjeti prvi znakovi turizma, šatori i kamperi. Ilići su u prvoj polovini 20. stoljeća bili ne samo gospodarski napredno mjesto i izletišta Mostaraca nego i mjesto kulture. Kao znak kulturnoga identiteta mjesta autorica otkriva iličkoga pjesnika Miljenka Mihića i pjesnika šimićevske vokacije iz 1920-ih Stanka Kljaju, a predstavlja i kulturne djelatnike iz Mostara, primjerice, esperantista, leksikografa, prevoditelja, pjesnika i putopisca Nikolu Bubala, s kraja 19. i početka 20. stoljeća.

Središnji dio knjige donosi tematski obrat. Ilići postaju strašno mjesto zločina, mjesto u kojemu su pale prve civilne žrtve u Hercegovini u Drugome svjetskom ratu. Nakon proglašenja NDH 10. travnja 1941., kraljevsku vojsku u rasulu preuzimaju četnici i napadaju Iliće, događaj u puku zapamćen kao Krvavi Uskrs. U isto vrijeme napadnute su Struge pokraj Čapljine. U Ilićima je ubijeno sedam civila, u Strugama dvadeset šest, a spaljeno je 138 kuća.

Ono što je Zrin u romanu *Nadohvat* Ene Katarine Haler, to su Ilići u romanu Anite Martinac – prešućeno mjesto zločina nad Hrvatima o kojemu dvije autorice, svaka na svoj način, progovaraju prvi put. Slijede godine stradanja iličkih Hrvata tijekom Drugoga svjetskog rata te nove patnje u doba poraća i komunističke Jugoslavije: ubojstva, zarobljenštva, nestanci, sudski procesi, zatvori, deportacije, izbjeglištva. Povijest stradanja ponovila se i u Domovinskome ratu. U posljednjim dionicama trećega dijela autorica se vraća idiličnomu krajoliku i slavi Ilićane kao ljude duboko ukorijenjene u zavičaj, kojima je Hrvatska ugravirana u srce, kao radišne, ustrajne čuvarke obitelji i domovine, ponosne do boli i uvijek spremne na žrtvu za dom i domovinu.

Veliku temu prešućenoga zločina nad Hrvatima autorica je uspjela izraziti bez patetike i politike. Učinila je to isprepletanjem više stilskih registara i više jezičnih slojeva. U romanu istodobno supostoje, miješaju se, smjenjuju ili kontrastiraju dokumentaristički i lirski pasaži, ljepote krajolika i tragične sudbine ljudi, prirodna idila i društveno zlo, ukorijenjenost Hrvata u hercegovačko tlo i izbjeglištvo, standardni jezik i lokalni govor, sveznajući pripovjedač i esejističke dionice u prvome licu jednine.

Osnovni je tekst pisan standardnim hrvatskim jezikom s natruhama lokalnih riječi (*mesliđan* – bosiljak, *bašća* – vrt, *behar* – cvijet voćaka, *ukrkiti* – staviti na leđa, *šporet* – štednjak), jakim metaforama (jablani i košćeke *kleče* na napuštenim imanjima), kontrastima („Cvjetovi su se budili, dok su se mnogi životi gasili“), metaforičkim oksimoronima („U Ilićima procvjetala bol“) i neologizmima (*zarafalati*). U dijalozima pak nalazimo

novoštokavsku hercegovačku ikavicu i pučke jezične oblike (*čovik, lipo, pisa, sidi, niđe, okle, ođe*). Književna je vrijednost takvih lokalizama u autentičnosti i dinamici prikaza, a kulturna vrijednost u čuvanju govora koji, kao i staroštokavski govor Šokaca u Slavoniji, nestaje pred standardizacijom jezika i promjenama u načinu života.

Najjače su mjesto dokumentarizma bilješke pod tekstom pisane hladnim administrativnim stilom. U njima se taksativno navode osnovni podatci o ubijenim i nestalim Hrvatima, po uzoru na rodne i smrtne listove: ime, prezime, ime oca i majke, godina rođenja i godina stradanja. Tragične sudbine muških likova reprezentiraju oblici glagola *ubiti*: glagolski pridjev trpni *ubijen* u dokumentarističkim bilješkama („ubijen 13. IX. 1946. pred obiteljskom kućom“) i svršeno prošlo vrijeme, aorist *ubiše*, u dijalogima („Eno, ubiše ga prid kućom“). Nasuprot povijesnomu zlu kroz cijeli se roman nižu, a u završnici romana i prevladavaju idilične slike krajolika: rijeka, trave, cvijeće i ptice.

Posebno su zanimljivi likovi žena. Muškarci su tragični likovi, neposredne žrtve povijesnoga zla; žene su posredne žrtve kojima je uskraćen normalan građanski život. Autorica razbija stereotip o Hercegovini kao krutoj patrijarhalnoj sredini. Djevojke su se prije Drugoga svjetskog rata u Iličima školovale kao i mladići, pratile modu, često su se u teškim životnim prilikama dale *ukrasti* bez svadbenih obreda i svečanosti, a kao osebjnost iličkih žena autorica ističe otpornost na bol i kraljevski ponos.

Roman je gotovo u cjelini pisan iz vizure sveznajućega pripovjedača, no u završnim odlomcima probija se autorski glas pripovjedačice koja esejistički oblikuje svoje misli i nadvladava povijesne strahote vizijom o pripadnosti i ukorijenjenosti: „Ono što je važno zapisati o Iličima i njegovu pučanstvu jest činjenica da njeguju svoja korijenja, tradiciju i običaje, čuvaju starine i uspomene.“ No ni esejistički glas nije autorici bio dovoljan pa knjigu poantira vlastitom pjesmom *Ostaju pjesme*, iz koje su dva stiha citirana na spomen-ploči iz 2024. podignutoj u počast iličkim žrtvama. U tako snažnoj, esejističkoj i pjesničkoj završnici autorica razotkriva svoju vlastitu poetiku i spisateljski ideal. To je pisanje zavičajne identitetske proze kao oblik povijesnoga pamćenja i borbe protiv zaborava.

Spoj idile i tragične sudbine mjesta učinio je ovaj dokumentarno-lirski povijesni roman književnim svjedočanstvom koje literarnu snagu crpi iz kontrasta prirode i povijesti, emocija i činjenica, krajolika i politike, ptica i metaka, ljudskih sudbina i povijesnoga zla. Svi tematski, stilski i jezični elementi umotani su u auru sućuti prema žrtvama. Autorica ne piše iz ideološke vizure, ne istražuje razloge zla, ne traži osvetu, a ne zanimaju je ni počinitelji zločina. Ona svojim romansiranjem povijesnih činjenica želi spasiti ljudske sudbine od zaborava i ugraditi ih u temelje nacionalnoga identiteta Hrvata u Bosni i Hercegovini. Svakim svojim romanom, a osobito ovim, Anita Martinac ide putem od zla prema dobru, od žrtve prema pijetetu, od epike do lirike, od politike do etike.

Kao prisno *ljupko mjesto* i kao povijesno *strašno mjesto*, Ilići su u romanu Anite Martinac metonimija sudbine hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini. To je spomenik *duhu mjesta (genius loci)*, iličkim muškarcima i ženama, iličkomu kraju i hercegovačkomu zavičaju. Ali i nešto drugo: potresno dokumentarno, emocionalno snažno i umjetnički živo književno štivo.

Mato NEDIĆ

Srodnik riječi

Tomislav Domović, SLAVA, Vjetrokaz, Zagreb, 2024.

Danas se i u poeziji, kao i u drugim ljudskim djelatnostima, uočava određeno pomodarstvo. Kao da je u ovome našem dobu, u kojemu se osjeća devalvacija i moralnih i društvenih vrijednosti, poezija postala oazom u kojoj je nepresušni izvor ljepote, mnogi bi se htjeli napojiti na tome izvoru, ali ne samo kao čitatelji, nego i kao stvaratelji. No nije svakome dano stvarati, osobito nije svakome dano stvoriti ljepotu. Da bi nastala vrijedna poezija, pjesnik mora osjećati bilo svijeta, njega se moraju dotaknuti patnje drugih ljudi, on mora poznavati život. Uzaludno je napinjati se kako bi se iznjedrila pjesnička riječ, kako bi se stvorila pjesma. Pjesma mora, kao i voda, teći iz pjesnikove duše – tada će ona imati snagu, tada će živjeti.

Tomislav Domović neosporno je pjesnik koji zna što je pjesma. I novom zbirkom jednostavno naslovljenom *Slava*, po uskliku *Slava Ukrajini!*, Domović pokazuje da je on srodnik riječi, da je ona duboko pustila korijenje u njegovo biće, prorasla ga je cijeloga i učinila ga pjesnikom. On, prije svega, osjeća bol i patnju drugih, suosjeća s patnicima i s ukrajinskim ratnicima koji su prinuđeni napustiti svoja radna mjesta i obitelji i boriti se protiv onih koji im oduzimaju pravo na nacionalnu pripadnost, na jezik, Crkvu, državu, na život sam. Zato Tomislav Domović piše poeziju – ne da bi odao počast samo Ukrajini i Ukrajincima koji su danas na braniku, nego svima i svugdje koji u bilo kojemu vremenu i na bilo kojemu mjestu moraju postupiti isto: jučer u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, danas u Ukrajini, a sutra tko zna gdje. Stoga Domovićeva poetska misao i u nju ugrađena antiratna poruka imaju univerzalno značenje.

Pjesnik, prije svega, donosi pred čitatelja doživljaj rata kao razarajuće snage zahvaljujući kojoj nestaje trud ljudskih ruku, rad brojnih naraštaja koji su izgrađivali zemlju i predavali je potomcima, vjerujući u bolje sutra. Pod pritiskom te razarajuće snage nestaje i čovjek, ne samo branitelj, nego i rušitelj koji se urušava iznutra, u sebi samome, makar toga možda nije svjestan. Takav napadač, nečovjek, postaje dehumanizirano biće u službi mržnje i pohlepe. Nasuprot takvima pjesnik postavlja ljubav od koje počinje život, u koju je ugrađena nada, koja je neuništiva, usprkos svima, unatoč svemu, koja mora ostati pobjednicom na kraju bitke nad bitkama.

Domovićev je pjesnički izraz jasan, nepatvoren, proizišao iz bistre misli, suobličen s temom i s motivima njegovih pjesama. Tu je i slobodan stih potpuno primjeren kao simbolično sredstvo izražavanja kojim pjesnik čitatelja upućuje na misao o slobodi. Premda pjeva o ratu, a rat je uvijek bio epska tema, Domović se ne upušta u stvaranje

narativne poezije, on sebi ne dopušta pripovijedanje (makar bi se mnogi današnji – ne mogu reći pjesnici, nego stvaratelji pjesama – upravo odlučili za široko elaboriranje o ratu i njegovim posljedicama), nego u kratkim formama iznosi dojam, u njih ugrađuje misao i s njome pjesničku poruku. Može se reći da je pjesnik najviše postigao u najkraćim pjesmama, u onima u kojima je donio sažetu, aforističnu misao, vrijednu razmatranja, pamćenja i prenošenja drugima. Takva je, recimo, pjesma *Osvajačev plan*:

Sve manje lastavica naći će sačuvanu strehu.

20. 3. 2022.

Samo onaj tko poeziju zaista nosi u sebi, može u ovako malo riječi puno reći. Slika lastavica koje traže mjesto gdje bi načinile gnijezdo toliko je rječita i živa da nadmašuje sve ono što bi se moglo izreći u mnoštvu stihova i strofa.

Iza mnogih stihobirki koje se objavljuju često stoji taština njihovih autora koji bi željeli dosegnuti slavu, čuti pljesak i uvrstiti se među pjesnike. Takve su želje, jasno je, potpuno isprazne, a oni koji ih gaje u svojim srcima, nisu pjesnici. Tomislav Domović svoju je knjigu naslovio *Slava*, ali bez težnje za osobnom slavom i za pohvalom. On *Slavom* slavi slobodu i život koje stavlja nasuprot ratu i stradanjima, nasuprot uništenju i duhovnome obogaljenju čovjeka. On osjeća pulsiranje života svugdje i u svemu, prije svega u riječi od koje je kadar stvoriti neprolaznu ljepotu. Upravo je potraga za ljepotom zalogom nade da ovaj svijet neće propasti, da vrijedi uvijek iznova usmjeravati pogled k zvijezdama kako bismo znali da nismo izgubljeni i da naše trajanje nije uzaludno. Svjetlace zvjezdane prašine razasuo je Tomislav Domović u knjizi *Slava* za sve one koji su u potrazi – kako se ne bi izgubili.

Roman o Ilićima

Nizu romana u kojima je kombinacijom usmene povijesti i dokumentarizma zahvatila traumatične točke hercegovačke povijesti od „Franje do Franje“, kako je naslovljen jedan od njezinih romana, Anita Martinac dodala je još jedan – *Iličke priče*, koji bismo, da nije podnaslovne oznake *roman*, površnim prelistavanjem teško prepoznali kao tu književnu vrstu. Naime, zbirka proznih fragmenata, starih fotografija, pjesama, akribično načičkana brojnim fusnotama, doista se na prvi pogled ne doima kao roman te je podnaslovna opaska i svojevrsna uputa na koji način čitati knjigu signalizirajući istodobno poetičku osviještenost same autorice, ali i ukazujući na specifičnu narativnu strategiju. Međutim, čitatelj brzo biva uvučen u romaneskni svijet satkan od cijeloga niza dojmljivih sudbina, a spomenuti prozni fragmenti, fotografije, pjesme i fusnote, slažu se u dojmljiv mozaik iličkoga kraja u povijesnome kovitlacu Drugoga svjetskog rata, s vremenskim ekstenzijama u prošlost i budućnost.

Budući da je prostor glavni integrativni element romaneskne strukture, *Iličke priče* možemo, slijedeći Kayserovu klasifikaciju, odrediti kao roman prostora. Roman se sastoji od tri dijela. Prvi se dio otvara, uvjetno nazvano, pričom *Hoće li itko zapisati što se dogodilo u Ilićima?*, a nastavlja pričama: *Ilička nostalgija*, *Dobrička se dobro primila u Iliče*, *Kako su Iličani proslavljali tisućitu obljetnicu Hrvatskog Kraljevstva*, *Prva japanska jabuka u Hercegovini posađena u Ilićima* i *Zaboravljeni ili zabranjeni pjesnik iz Ilića*. Iako autorica u svoje pripovijedanje uvodi mnoštvo likova i događaja, središnje mjesto u ovome dijelu romana zauzima priča o obitelji Kljajo, imućnim i radišnim ljudima koji su držali gostionice te posjedovali mlin, zemlju i vinograde. Izdanak te obitelji bio je i pjesnik Ivo Kljajo, čiji je život i stvaralački potencijal zaustavljen na križnome putu.

Drugi dio započinje pričom *Krvavi Uskrs* u kojoj se opisuje središnji događaj cijele knjige, koji je, moglo bi se reći, i temeljni razlog njezina nastanka, ako je suditi po nagovještaju na početku romana u priči *Hoće li itko zapisati što se dogodilo u Ilićima?* Riječ je o četničkom pokolju u Ilićima na samom početku Drugoga svjetskog rata na ovim prostorima. Tada je od četničke ruke stradalo sedmero ljudi. Pripovijedanje o iličkim stradanjima tijekom Drugoga svjetskog rata nastavlja se i u priči *U Ilićima i Gorici pale su prve žrtve Drugoga svjetskog rata*, dok je u sljedećoj – *U Ilićima je procvjetala bol*, riječ o možda još većim poratnim stradanjima hrvatskoga puka s toga prostora. U završnoj priči ovoga dijela (*Iličanke u crno zavijene*) kroz sudbinu Anice Lasić, autorica je prikazala težak život i stradanja ratnih udovica čiji su muževi, sa stajališta partizanske vlasti, poginuli na pogrešnoj strani.

Treći dio romana otvara priča *Ilički su sinovi ginuli u svim ratovima*, a slijede priče: *Za Iličkinu ruku se tražila dozvola od komiteta*, *Svuda proći u Iliče doći*, *Razglednica iz Iliča i Iličani drže do riječi*. No puko nabranje tih naslova, iako signalizira određene sadržaje, teško može predočiti tragiku ljudskih sudbina njima obuhvaćenih, a koje se često pretaču iz jedne priče u drugu da bi, u protuteži sa suhoparnim dokumentarizmom brojnih fusnota, tu tragiku dodatno podcrtale. U tome je kontekstu posebno dojmpljiva sudbina Anke Markotić kojoj su ubili brata, a nju zatvorili, mučili i osudili na doživotnu robiju, nakon niza godina teškoga zatvora pomilovali zbog narušena zdravlja, ali je i nakon toga bila pod prismotrom i privođena.

Dosta prostora autorica posvećuje kulturnome životu u Iličima i Mostaru uz koji su Iličići oduvijek bili tijesno vezani, od bilježenja nekih etnografskih činjenica i narodnih umotvorina, do osvrta na djelatnost kulturnih društava i književno stvaralaštvo iličkih autora. Posebnu pozornost posvetila je Ivi Kljaji donoseći pregršt njegovih stihova i cijeli niz detalja iz njegova života, ali približavajući ga čitatelju kao čovjeka uobličena u književni lik. Uz Ivu Kljaju autorica također podsjeća na Miljenka Mihića, Stanka Kljaju, Nikolu Bubala i Anđelka Martinovića, donoseći i poneku njihovu pjesmu. Knjigu autorica zatvara vlastitom pjesmom *Ostaju pjesme*, iz koje su stihovi *Vječno će Iština s Radoboljom teći / o nevinim žrtvama govoreći*, uklesani na ploču u spomen „iličkim žrtvama četničkog zločina“.

Vraćajući se na kraju knjige početnome motivu – potrebi da netko napiše knjigu o Krvavom Uskrsu u Iličima, koju nepoznati ženski glas u telefonskome razgovoru sugerira Niki Lasiću, inicijatoru obnove česme u Bakšimu – autorica svoju knjigu naziva „pisanim spomenikom“. Ona to uistinu i jest jer obavlja onu funkciju koju obavlja i kamena ploča koju smo spomenuli, samo na drukčiji način. Povratak početnom motivu u kompozicijskom smislu zaokružuje i omeđuje roman ne dajući da se mnoštvo motiva od kojih je satkana lokalna kronika rasprši jer život, kao ni Radobolja, ne prestaje teći, međutim – roman mora imati početak i kraj. Poseban kolorit i ugođaj ovim pričama daju fotografije kao svojevrsna ilustracija narativne matice. Motivsku raznolikost tih ilustracija s jedne strane, te usredotočenost na Iliče s druge strane, pokazuje nasumični popis nekih od njih: *Iličići, ispod Vrela Radobolje*; *Iličići, nošnja*; *Iličići, djevojke u hladu obiteljske kuće Kljajo*; *Izgorjele kuće u Iličima 1941.*; *Polazak na svadbu*; *Mlinice u Iličima*; *Učenicke u Iličima, oko 1935.* itd.

Kao vrijednost ovoga romana treba također istaknuti njegovo jezično bogatstvo te umješno kombiniranje književnoga jezika i lokalnoga idioma. Glavna su obilježja toga idioma hercegovačka ikavica i izrazi koje autorica nerijetko otrže zaboravu i oživljava (npr. *bagatine*, *bašće*, *mesliđan*, *dacije*, *pušilula* i dr.). Ti izrazi nisu samo rječničko blago, nego svaki od njih u sebi nosi i otisak povijesti toga kraja te, mogli bismo reći, svoj segment iličke i hercegovačke priče. Ovaj roman je, uz ostalo, i svojevrsni kompendij običaja i načina života iličkoga kraja, a nađe se tu i pokoja gastronomska bilješka, kao spominjanje pirjana od loze, primjerice.

Možemo zaključiti da se povijesnim romanima *Medaljon*, *Posljednji* i *Od Franje do Franje* Anita Martinac nametnula kao samosvojan, samosvjestan i prepoznatljiv pripovjedački glas hercegovačkoga odvjetka hrvatske književnosti. Ti su romani svojevrsan spoj literature i potisnute povijesti koja se sačuvala u usmenoj povijesti, u narodnome pamćenju i obiteljskome iskustvu. U ovome novom romanu autorica spomenuti spoj

obogaćuje fotografijama i fusnotama, čime, u znatnoj mjeri, inovira i vlastiti literarni izričaj. *Ilićke priče* originalne su u formalno-kompozicijskom pogledu, dok se tematski naslanjaju na autoričine prethodne romane.

Pripovjedne proze Anite Martinac markiraju rubne dijelove hrvatskoga etničkog prostora te, osim usko književnoga značenja, imaju i nešto širu ulogu. Oni, u neku ruku, zacjeljuju povijesne traume iznoseći ih na svjetlo dana u literarnome ruhu, a u čisto književnome smislu njezina je zasluga da jedan literarno prilično zanemaren prostor, ljude i događaje učini literarno funkcionalnima, autentičnima i uvjerljivima. Posebice valja istaknuti lik hercegovačke žene, junakinje i mučenice, koja, satkana od brojnih likova iz autoričinih proza, izrasta u svojevrsan spomenik Majke Hrabrosti i Boli. Ovakve knjige tu hrabrost proslavljaju, a tu bol, dajući joj umjetnički oblik, estetskim sredstvima prevladavaju i tako obogaćuju nacionalnu kulturu i nacionalni imaginarij. Stoga se može reći da je objavljivanje ovakve knjige iznimno vrijedan doprinos ne samo hercegovačkome odvijetku hrvatske književnosti, nego i hrvatskoj književnosti u cjelini.

Ludwig BAUER

Kratka proza Nikole Šimića Tonina

Nikola Šimić Tonin: *Busovačke priče*. Nakladnici: *Viteški ambijentalni teatar Vitez*, Hrvatsko književno društvo – Zadar, Biblioteka Donat. Edicija: NOVELET 128, Vitez / Zadar, 2025.

Pripovijetke Nikole Šimića Tonina okupljene u nevelikoj knjizi *Priče iz Busovače* po mnogočemu se razlikuju od najvećeg dijela suvremene hrvatske proze. Tih šezdesetak kartica vrlo kratkih novela na prvi se pogled čine kao da pripadaju nekom drugom vremenu, zapravo nedefiniranom vremenu fiktivne ili mitske prošlosti kao što su situirane tradicionalne bajke. Srodnost s tradicionalnom bajkom ogleđa se i u rečenici; te su proze iskazane rečenicama prikladnima za usmeno kazivanje. Ali tom su svojom vrlinom bliže stilu slavenske narodne pripovijetke nego Perraultovim bajkama ili onima koje su zapisala braća Grimm. Ipak, valjanost te usporedbe umanjena je odsustvom nepobjediva junaka, a u pravilu i odsustvom čarolije koja rješava problem, iako se izdvojeno pojavljuje i takav slučaj. Tematski se ove proze udaljuju od spomenute asocijativne povezanosti i odsustvom onakvih karakterističnih obrata, kao što je oslobađanje princeze i ženidba koja nerijetko prosjaka može učiniti kraljem. Zapravo, surovi realizam ovih pripovijedaka samo iznimno ide na ruku siromaha, iako se oblici okrutnosti i nerazumijevanja prema njima dosljedno kažnjavaju.

Mitska svezremenost fikcijske prošlosti bajke narušena je također i navođenjem realističnih odrednica našega vremena: spominje se i mobitel, i NLO, i Pelješki most, i još koji prerogativ suvremene civilizacije. Time se proze Nikole Šimića Tonina približavaju jednom od uspješnih modela postmodernističke književnosti, i to magijskom realizmu kakav susrećemo kod relativno nove nobelovke Olge Tokarczuk ili kod starijeg nobelovca Gabriela Garcíae Márqueza. Fantastično je, naime, ovdje sasvim udobno smješteno u realističan svijet.

Postmodernističko okruženje u kojem su ove proze nastale i u kojem će se čitati, daleko, vrijeme definitivne realizacije umjetničke vizije u čitateljevoj svijesti, daju pravo da se autor ne oslanja previše na motiviranost događaja ili junaka.

Odsustvo motiviranosti dijelom će se osloniti na pripovjedni stil kazivanja, na ono pripovijedanje koje kao da proistječe iz usmenog prenošenja priče, a dijelom na aluzije iz svijeta neobičnih događaja kakvi se ipak susreću u stvarnim novinskim rubrikama,

u crnim kronikama ili u vijestima koje asociraju na senzaciju. Tako, primjerice, nakon opisivanja načina uzgoja kućnog ljubimca – pitona, gotovo da sasvim logično slijedi priča o kobnom suživotu pitona i čovjeka. Drugdje pak aluzije na izniman, egzotičan ambijent daju piscu opravdanje ili povod za egzotičnu i grotesknu fabulu. Ponegdje se egzotičnost ambijenta sugerira korištenjem dijalekta koji ne samo da upućuje na tu ekscentričnu lociranost događanja, nego i na određeni rubni društveni sloj.

Vrline ovih kratkih priča ponajprije su u tematskoj svježini. Bajka i stvarnost isprepliću se ovdje na intrigantan način, blizak tradicionalnim vjerovanjima, zatim je tu tečnost pripovjednog kazivanja, a često je bogatstvo dojmova i u klasičnom iznenađujućem novelističkom obratu i poentiranju na kraju, baš kao u izvornom obrascu književne novele Boccacciovu Dekameronu.

Sonja JURIĆ

Vrtuljak od dječjih snova i stihova

Zdravka Mila Marijanović, Šareni cvitak, Matica hrvatska Mostar – Zdravo društvo Mostar, Mostar, 2025.

Knjiga pjesama Zdravke Mile Marjanović *Šareni cvitak* posljednji je u nizu autoričnih književnih uradaka za djecu. Prethodili su joj naslovi: *Gnijezdo ljubavi*, *Cvjetna priča*, *Doktorica baka i unuk Roko*, *Biseri života*, *Zlatne riječi*, *Roko*, *Bruno i Fran kod bake i djeda* i *Sanjin prvi odlazak u lutkarsko kazalište*. Uz dugogodišnji rad na polju zdravstva i zdravstvene edukacije, liječnica, književnica i pjesnikinja Zdravka Mila Marijanović, dugogodišnja je suradnica *Cvitka*, lista za sretno djetinjstvo. U spomenutom časopisu za djecu objavila je niz dječjih pjesama od kojih je odabrala pedeset i sedam i okupila ih u zbirku *Šareni cvitak*.

Pjesnička rukovet *Šareni cvitak* sastoji se od četiri ciklusa pjesama: *Iz školskih dana*, *Sva naša godišnja doba*, *Obitelj i prijatelji: moje utočište* i *Snaga Božje ljubavi*. Riječ je o zbirci pjesama primarno namijenjenih djeci od prvoga do petog razreda osnovne škole, premda u njoj mnogo toga mogu pronaći i odrasli čitatelji. Na tematsko-motivskoj razini autorica se bavi šarolikim izborom tema za djecu poput: polaska u prvi razred osnovne škole, rođendanskim proslavama i darovima, dječjim radostima, zajedničkim obiteljskim, toplim druženjima i razgovorima, macama, vrapcima i medama kao razigranim dječjim prijateljima, dolaskom proljeća, ljeta, jeseni i zime kroz prizmu dječjih doživljaja, iščekivanjem Sv. Nikole, Božića, Uskrsa i prve pričesti, te temama za odrasle poput: sjećanja na svoju majku i djetinjstvo, ljubavi prema djeci i unucima, prijateljstva, slobode i životne gorčine (pelina) te zahvalnosti Bogu, što aludira na religioznu notu koju autorica njeguje kroz cijelo svoje književno stvaranje.

Pjesnikinja se uspješno prilagođava shvaćanju spomenutih tema od strane djece (i odraslih) i intenzivnije doživljava svijet oko sebe od drugih ljudi. U svijetu koji sama kreira i egzistira kao lirski subjekt, ona vješto spaja svoja sjećanja na djetinjstvo i suvremene situacije (primjerice: *Mobitel*, *Djevojčica Lana*, *Kazna*, i dr.), evocira davne emocije i trenutačne okolnosti odrastanja uz mobitele, društvene mreže i sportska i druga natjecanja. To spajanje dvaju vremena i iskustava daju zbirci pjesama dodatni značenjski potencijal.

Pjesme Zdravke Mile Marijanović imaju notu narativnog, što je odlika suvremene poezije. S druge strane, autorica se drži forme vezanoga stiha s djelomično zastupljenom rimom, što je odlika tradicionalnog pisanja poezije. U tom spoju suvremenog i tradicionalnog, čitatelj njezinu poeziju doživljava kao svojevrsnu ispovijed u vidu sjećanja na minule dane i one novijeg datuma, što čini njezinu poeziju istodobno intimnom i univerzalnom.

Knjiga *Šareni cvitak* tehnički je lijepo uređena, obogaćena ilustracijama Miroslava Šege koji se potrudio da značenje riječi upotpuni toplim, vedrim bojama, veselim izrazima na dječjim licima, potičući maštu i ugođaj kod najmlađih čitatelja, ali i onih starijih koji rado posegnu u svoja djetinjstva i šarolika sjećanja na najsretnije dane.

Sigurna sam da će nova knjiga pjesama Zdravke Mile Marijanović zasjati zaslužnim sjajem na pjesničkom nebu hrvatske dječje književnosti. Autorici čestitam na uspješnom ostvaraju 'vrtuljka od dječjih snova i stihova' i s radošću iščekujem nove književne naslove.

Miljenka KOŠTRO

Uspomene otete zaboravu

Marko Golemac, *Što čuh i okom vidjeh*, poezija, Mostar, 2025.

Teško je nabrojati sve što privlači pjesničku znatiželju u prohodnosti života i vječnim promjenama. Oslanjajući se na osobno iskustvo i sve ono što ga okružuje, Marko Golemac piše svoju drugu knjigu, zbirku pjesama pod naslovom *Što čuh i okom vidjeh*, u kojoj sažima velik dio svojih uspomena, pogotovo iz obiteljskog gnijezda i svoga rodnoga sela Vrđi, kao i zbivanja iz okolnih sela i gradova. Neupitna je njegova iskrena, skoro mitska privrženost zavičaju.

Marko iza sebe već ima jednu zbirku pod naslovom *Moj život, moje pisme*, a ova nova zbirka svojevrstni je nastavak prve, očekivano – s nekim novinama. Pjevajući kao da iznova udiše mirise djetinjstva i rodnog zavičaja i iskreno ih, uz veću količinu poštovanja, pretače u estetsku zrelost pjesme. Svjestan svoje samoukosti zadržao je autentičnost kroz svoj pripovjedački autobiografski izraz i tako stvorio prepoznatljiv, epskim elementima začinjjen pjev.

U više pjesama unosi zavičajnu ikavicu i tako obogaćuje svoj pjevni izričaj i približava ga ljudima oko sebe koji ikavicu koriste u svakodnevnoj komunikaciji. Promatra, osluškuj, pjeva o prošlosti, o sadašnjosti i gradeći mostove od čovjeka do čovjeka, objeručke grleći budućnost. Svjestan je kako je riječ moćno sredstvo u svijetu književnosti. Dok pjeva o bližnjima, poznanicima i svima koji su, na neki način, bili dio njegova životnog puta, dramski elementi pjesmama daju dinamiku, a on im, na poseban način, zahvaljuje i posvećuje im pjesme u koje unosi zajedničko im proživljeno iskustvo. Pjesme obiluju dokumentarističkim trenutcima; u njima su, na zanimljiv način, upleteni međuljudski odnosi više generacija. Čitajući rukopis, nailazim na Markov prozni izlet u Čabulji gdje dokumentira nju i njezino okruženje, unosi elemente mitološkog koje su mu prenijeli stariji, spominje i ljude koje smatra bitnima i bliskim sebi i djelovali su na tom prostoru o kojemu pjeva. Zbirku započinje pjesmom *Ilindane, o moj lipi dane*, u kojoj će, u nekom trenutku, reći:

...

*I još sada šta da kažem drugo,
Ovdje nismo sastali se dugo.
Ilindane, o moj lipi dane,
Na koje si bio doš'o grane!
Lako je se podići iz gliba,*

*Samo volje i razuma triba.
Nek se pjeva i nek' zvone zvona,
Mi slavimo drežanjskog patrona.
Kad se sjetim nekad što je bilo
Sve je ovdje od naroda vrilo.
Tu bi došlo i staro i mlado
Iliji se pomoliti rado.*

...

U neka, ne tako davna vremena, važni su bili svi ti katolički blagdani. Važni su i sada, i sada u molitvi okupljaju ljude. Nekad bi se, slaveći svetkovine, okupljao puk na derneku, djevojke i mladići šetali bi, *zamirali* bi mladići djevojke, a uglavnom se i ženilo iz svoga ili iz susjednih sela i udavalo isto tako. Momci su djevojkama dolazili na sijelo. Pjeva Marko i o običajima, tradiciji, neimaštini, o skromnosti i ljudskim vrijednostima do kojih se u njegovu okruženju držalo.

Neizbježan su dio zbirke i domoljubne pjesme, ljubav prema zavičaju, svomu narodu i svemu što nosi hrvatski predznak. Pjeva o Domovinskom ratu, o stvaranju hrvatske države, o raseljavanju stanovništva i svemu što život donosi pa će, između ostalog, reći:

....

*Oj, hrvatski mili rode,
Željan pravde i slobode.
Četrdeset i pet ljeta
Pritiska nas zloća kleta.
Složimo se sad je vrijeme
Da skinemo teško breme.
Na svom pragu mi smo jači,
Nismo bili osvajači.*

...

Ili u *Kratkim pjesmama*, gdje kao da, na neki način, mlađe generacije odgovara od odlaska u tuđinu.

...

*Nemoj sine nikud ići,
Jer te svuda gore čeka.
Još kad sam mali bio,
Ovako je dida reka':*

...

Mnoge od pjesama lijepo bi sjele uz gusle. Nadam se da će se to i dogoditi. Marko suprotstavlja onu neimaštinu i skromnost otprije i ovo moderno vrijeme napredne tehnologije. I sve to čini vješto, bogatim izrazom, i najčešće parnim rimama. Tu su i ljubavni jadi, a neke je stihove začinio ironijom i satirom kao u pjesmi *Ne stidi se roda svoga*:

...

*Sve na dugme, samo upri brate,
Još ne mogu dušu da ti vrate.
U fotelju ti se fino smisti,
Usisavač sam po kući čisti.*

*To sjedenje omladinu ubi,
A radna se navika izgubi.
Šta će skuhat to na guglu traže,
Samo dirni, odma' ti pokaže.*

....

Marka, njegovu obitelj i mnoge druge u njegovu okruženju život nije mazio, ali su uvijek oslonac tražili u vjeri i molitvi Bogu, što se da iščitati iz njegovih stihova. Autor svoje osjećaje i emocije ne zadržava samo za sebe, nego ih, putem pjesme, putem stihova povezanih parnim rimama koje im daju ritmičnost, želi prenijeti na druge ljude, pogotovo na one koji s njim dijele isto podneblje, kao i na generacije koje dolaze.

Njegove su tjelesne mogućnosti ograničene, ali iz njega izbija neka duhovna snaga koja ga, s osmijehom na licu, nosi kroz život. Sudjelovala sam u nastajanju njegove prve knjige i već tada sam kazala da vjerujem da će biti i druga I, hvala Bogu, bila sam u pravu. On, na jedan lijep način, uspomene i razmišljanja otima zaboravu, slaže u stihove i noseći svoj križ obogaćuje književnu scenu hrvatskog, ali i drugih naroda. I kada je teško, u stihovima se ne nazire nikakva mržnja. Naprotiv, često se osjeti bogoljublje i čovjekoljublje.

Ne zaobilazi ni vrijeme komunizma kada je naš hrvatski narod mnogo trpio, te u pjesmi *Muka i trud uzalud*, između ostalog, zapisa i ovo:

....

*Nije samo jedna Huda jama,
Što su ovo uradili nama.
Neznabošci dočepaše se vlasti,
Bez milosti i imalo časti.*

*Pa pjevaju: „Kapa sa tri roga!“
Ubjeđuju narod: „Nema Boga!“
Pobili su narodu elitu,
Klanjali se partiji i Titu.*

*Pogubili mnoge svećenike,
Da narodu ne čine pridike.
Jadni seljak da ništa ne znade,
Kako oni sve po pravdi rade.*

*U školama to je prva praksa,
Moraš učiti Engelsa i Marksa.*

....

Kako i sama puno pišem pa ću sebi dati za pravo i reći kako pisanje ima i terapeutsku moć, a pjesnički je prostor toliko prostran da se pjesnik može do u beskraj igrati riječima. Iskreno se nadam, ako ga zdravlje posluži, da će se Marko još bespućima igrati, loviti tematske preokupacije, i riječima ispjevati još lijepih pjesama za neku novu zbirku. Vjerujem, zapravo, sigurna sam da su Markove pjesme nekom čvrstom niti vezane za ovo podneblje i da će razgaliti mnoge hercegovačke duše, a i šire ljubitelje pisane riječi, i biti na korist svih nas. Još puno lijepoga bi se moglo reći o ovom rukopisu, ali ću ovdje stati i reći kratko i jasno: *Hvala ti, Marko, što si svojim slobodnim duhom umješno ispjevao ove stihove i od srca ti čestitam!*

Ivica KESIĆ

Nepobjediva moć opraštanja

Anto Stanić, *Tko je moj otac*, roman, Matica hrvatska Vitez, 2025.

Kada detaljno i pozorno sagledamo cjelokupni raznovrsni i bogati književni opus Ante Stanića, zapaziti ćemo da posebno mjesto u toj rascvjetanoj književnoj bašti zauzimaju antiratni romani. Među njima će svoje mjesto, bez sumnje, pronaći i novi Stanićev roman „Tko je moj otac“, te će, poput sjajnog kamenčića, upotpuniti ovaj uistinu zapažen i vrijedan mozaik romana čiji likovi, traumatizirani ratnim strahotama, pokušavaju pronaći prije svega sebe, a zatim i svoje mjesto na prevrtljivoj životnoj vjetrovietini.

Glavni likovi romana, Leon i Emma, mladi su liječnici, koji se upoznaju u Sarajevu na jednom znanstvenom skupu o novim postignućima u istraživanju genetike. Kroz druženja i razgovore, jedno drugom otkrivaju da su rođeni kao neželjena djeca, nakon što su im majke silovane u logorima u Bosni i Hercegovini. Silovale su ih povampirene ljudske nakarade koje je proizveo krvavi, nemilosrdni rat. Kad ga je direktor minhenske klinike u kojoj je radio poslao u Sarajevo na seminar, Leon se ispočetka opirao jer je, slušajući jezovite priče svoje majke o strahotama koje je pretrpjela, zamrzio Bosnu i Hercegovinu, misleći da tamo žive samo silovatelji i divljaci. Međutim, kad je malo bolje upoznao Sarajevo i domovinu svoje majke i kad su ga prozele strijele ljubavi prema Emmi, Leon je zavolio tu zemlju i sve negativne predrasude koje je o njoj i njezinim ljudima izgradio u svojoj podsvijesti, istopile su se poput snjegovića na proljetnom vjetru. Iako ga je majka, nakon što je uspjela pobjeći iz ratnog pakla, rodila u Švedskoj, Leon je, boraveći u Sarajevu, doživio Bosnu i Hercegovinu kao svoju postojbinu što je, ujedno, i najjača poruka ovog romana. Možemo se fizički udaljiti od svog zavičaja, ali ćemo ga uvijek nositi u sebi kao svojevrсни genetski ključ, koji će nam, bez sumnje, pomoći otvoriti neka zaključana vrata dok tražimo izlaz lutajući zamršenim životnim stazama. Druga, ništa manje važna poruka, jest poruka o neminovnosti opraštanja za učinjeno zlo. Naime, od trenutka kad je kao četrnaestogodišnjak slučajno čuo kako majka svojoj prijateljici priča o strahotama koje je proživjela u ratnom paklu, u Leonu je sazrijevala pomalo suluda misao da se kad-tad osveti silovateljima. Proganjali su ga košmarni snovi, bio je na pragu nervnog sloma, ali je, kroz iskrenu i nesebičnu ljubavnu romansu s Emmom, došao do spoznaje da samo kroz potpuno opraštanje svojim neprijateljima možemo uspostaviti duhovnu ravnotežu i spokoj te izgraditi put ka potpunom emocionalnom sazrijevanju.

Anto Stanić je u svoj književni izričaj uveo običaj da sadržaje svojih romana obogati narodnim mudrostima, poslovicama te kraćim izletima u vode psihologije što nije propustio ni ovoga puta, učinivši i ovaj svoj književni pothvat putokazom prema boljem razumijevanju čovjekovih postupaka i boljem razvijanju pozitivnih međuljudskih odnosa. U epilogu ovog zanimljivog romana, autor govori o silovanju kao ratnoj strategiji usmjerenoj ka zastrašivanju „onih drugih“ i njihovom protjerivanju sa svojih ognjišta da bi se proširili vlastiti nacionalni torovi te navodi nekoliko najgorih slučajeva tog gnusnog zločina kroz povijest.

Sve u svemu, novi roman Ante Stanića „Tko je moj otac“, uzbudljiva je priča koja tjera čitatelja bez odlaganja pročitati ga od korica do korica, u jednom dahu, te se duboko zamisliti nad korijenima zla, koje, poput crne sjenke, prati ljudski rod od njegova postanka.

Miljenka KOŠTRO

Autobiografska priča Ivana Kladarića

Ivan Kladarić, *Promašeni život*, Matica hrvatska Čitluk, 2025.

*Mi smo išli putem. Put je bio dug.
Kasno opazismo da je taj put krug.*
(Tin Ujević)

Pročitah u rukopisu kraći autobiografski roman autora Ivana Kladarića, rođena kao šesto dijete u malom slavonskom selu, u težačkoj obitelji. Sama činjenica da je autobiografski, govori da je autor ujedno i glavni nositelj radnje – od početka do kraja. Cijeli sadržaj romana uglavnom je nastao na stvarnim događajima i doživljajima koji su ga pratili kroz njegov burni život. Autor je u poodmakloj životnoj dobi i izgubljena vida, ali ga to nije omelo da, nakon godina lutanja, ispriča svoju priču. On je pripovijedao, a druga je ruka pisala.

Pripovijedanje polazi od doba ranog djetinjstva, školskih dana i rane mladosti, kada odlazi iz obiteljskog gnijezda, a završava gubitkom vida i smirajem u rodnom selu, u zrelim godinama. Još kao dječak bio je nestašan i krhke tjelesne građe, ali snalažljiv, pa su ga u školi nazvali *Lisica*. Kada sam pročitala priču, iznenadila sam se sadržajem, na trenutak ostala bez riječi. Pomislila sam da ovo ne može biti istina jer je to jedna nevjerojatna i vrlo neobična priča. Moglo bi se reći da je cijeloga života putovao, ali se, zapravo, *vrtio ukrug*, kako je to lijepo kazao Tin Ujević čijim sam stihovima i počela ovaj osvrt.

Romanu je dao naslov *Promašeni život*. Kako sam reče, pojavila se potreba za iznošenjem istine o sebi i ovu je romansiranu priču ispisao kako bi poručio onima koji je budu čitali da shvate kako njegov put kroz život nije bio smislen, nego promašen. Sustizale su ga razne nevolje iz kojih se uvijek nekako izvlačio i nastavljao dalje. Njegov ga je nemirni duh nosio i kada je tijelo bilo na rubu izdržljivosti. Cijeloga je života skoro pa besciljno lutao svijetom – od sjevera Europe, preko Francuske, Njemačke do Španjolske, pa u rodnu Slavoniju i u Hercegovinu, gdje je tražio starog poznanika. Skoro da nema europske države u kojoj nije bio, a u neke se vraćao i nekoliko puta. Na kraju se ipak skrasio u svome rodnom zavičaju, mjestu odakle vuče korijene. Upadao je u loše društvo, hodao po rubovima, povremeno bi završio i u zatvoru. Imao je i ljubavnih avantura koje nisu završavale bajno. Mijenjao je radna mjesta, previše vremena provo-

dio ispijajući alkohol u zadimljenim gostionicama, često bio bez *pribijene* u džepu i iz svake nevolje nekako se čupao. Čitajući roman ponekad sam imala dojam kao da je svjesno išao u nevolje. Taj njegov um, ta misao vodilja koja se rađala u Ivanovoj glavi uvijek ga je tjerala naprijed pa makar i u provaliju iz koje se poslije trebao izvući. No autor mi se ne čini pretjerano nesretnim jer on, pustolov, slijedi svoju unutarnju potrebu za pokretom. Putujući od nemila do nedraga susreće razne ljude, različitih osobnosti, pronalazi posao, ali se brzo zasiti jednoga mjesta i kreće u novu avanturu, nađe novi posao, vrti još jedan, novi krug. Krug po krug i eto ti starosti, kuca na vrata! Možda je najgora epizoda njegova života ona kada je pao u alkoholnu komu i slomio nogu. Tada je, spletom okolnosti, morao mirovati, što mu je teško palo. No tada je donio i jednu zanimljivu odluku, a to je da više neće konzumirati alkohol i cigarete.

Autor se u pisanju koristi povijesnim događajima i osobama, slijedi političke prilike i neprilike tog minulog (ne)demokratskog vremena. Okusio je i višemjesečnu gorčinu Golog otoka. Bili su to mučni dani iscrpljivanja i torture nad zatvorenicima. Ni poslije ovoga iskustva nije se odrekao svojih avanturističkih ambicija.

Iz njegovih lijepo oblikovanih rečenica izvire ogoljena stvarnost i njegova unutarnja potreba za stalnom promjenom. Iako ova priča nema sve karakteristike romana, ipak ću je nazvati kraćim, pustolovnim romanom. Nedostaje tu snažnija karakterizacija nekih sporednih likova, kao i opisa, ali i on sam nije uobičajeni pustolov. Uglavnom, napisan je u *ja* formi, bogatim rječnikom, hrvatskim standardnim jezikom. Čitatelja vješto vodi stazama znatiželje, zavodi kolopletom zbivanja i dinamikom kojom se događaju. Njegov je put nepredvidiv i dug, ali je ipak spoznao da je činio ludosti i shvatio da se vrtio u krug. Lutao je kao da se u njemu zrcalio duh Don Quijota i kao da je htio nadmašiti ga i biti neki novi Don Quijote, ali bez konja i odanog mu Sancha. Iako je sebi priuštio obilato lutanja i poraza, on je želio pobjedu, ali najteže je pobijediti samoga sebe. Iz svega spomenutog i ne čudi što je priču nazvao *Promašeni život*, ali on će ipak reći da je sretan čovjek jer je preživio i proživio svašta, a povremeno i uživao.

Kladarić se okrznuo i o društveno-političke prilike u tadašnjoj državi, pisao i o položaju i životu onih koje je susretao po Europi, a migrirali su iz Jugoslavije. Čak mu je tadašnja komunistička vlast nudila da počne raditi za UDBA-u, na što nije pristao. Hodajući iz jedne države u drugu, za njega kao da granice i nisu postojale, uvijek je pronašao način kako ih prijeći, ali uz njega su putovali i njegove čežnje za nečim nedohvatljivim, možda za neshvaćenom slobodom duha. Je li to lutanje, zapravo, traženje unutarnjeg mira ili nešto drugo, teško je reći. Često je padao do dna i ustajao, a tek kada je izgubio vid, sabrao je svoj životni put: Ivan je *progledao razumom*. Dalje se vidi nego okom.

Svakako treba napomenuti da je dobro što je otvorio dušu i ispricao svoj životni put stavljajući pred čitatelje svoje slabosti, ali i hrabrost suočavanja s raznim izazovima. Netko će ga osuđivati i reći da je čudak, netko ga sažalijevati, a zasigurno će biti i onih čitatelja koji će ga podržavati i u njegovoj priči pronaći nešto više od pustog, besciljnog lutanja. Vjerujem da nitko neće ostati ravnodušan na ovu i ovakvu priču.

Zvonimir STJEPANOVIĆ

Neka nam stara i novosagrađena staništa budu stalna susrećišta!

Knjiga o županjskoj zavičajnoj baštini

Josip Branković – Zvonimir Stjepanović, *Petnaest godina Udruge stanara šokačkih stanova 'Đeram' Županja, Udruga stanara šokačkih stanova Đeram Županja, Gradska knjižnica Županja, Županja, 2025.*

U Slavoniji gotovo da i nije bilo gospodarstva koje nije imalo i svoj stan. Stan je staro blago šokačko. Kako kaže pučki pisac iz Šiškovaca Iva Jemrić-Rus „sa stana je život poticao, sa stana je izvor dobar bio, sa stana se teklo i gradilo, sa stanom se sva'ko ponosio.“ Stan je bio drugi dom na njemu je sve vrvjelo. Na stanu se nekada „rano ranilo i puno radilo“.

Ante Knežević objavio je 1990. godine obimnu i jako vrijednu knjigu *Šokački stanovi*. Dobro izučivši sve što su o stanovima pisali mnogi autori, a ponajviše Josip Lovretić, Marko Kadić i Manda Svirac, stvorio je čvrst temelj knjizi na koji je nadograđivao mnoge statističke podatke došavši do njih istraživačkom metodom. Opisao je stanove od postanka (od sredine 18. stoljeća) pa do nestanka (sredina 20. stoljeća). I terenski je rad bio zahtjevan, pričao je s mnogim suradnicima-kazivačima koji su živjeli, kako autor kaže u *užoj Šokadiji* (županjski, vinkovački, đakovački i brodski kraj). Napominje da se gotovo polovina stanova smjestila na području nekadašnje Općine Županja, čak 1633 stana od evidentiranih 3641. Babina je Greda imala 349 stanova, Gradište 242, a Županja 61 na 26 lokacija, što zauzima 16. mjesto po brojnosti.

Pedagog, književnik i etnograf Mijat Stojanović 1858. uvjerljivo je i dojmljivo ocrtao stan. Primjećuje da su proljeće i jesen dva godišnja doba kada je najugodnije živjeti na slavonskome stanu. U proljeće, kudgod baciš okom na stanu, vidiš ljepotu, krasotu, divotu, uzoritost i milinu: stabla puna cvijeća, livade pune mlađane bujne zelene trave, gaj i dubrave puni ptica pjevačica, lug pun lišća, vrt pun zelenja i cvijeća, dvorište puno živadi i marve, njiva puna mlada usjeva, srce puno ufanja i slatke nade.

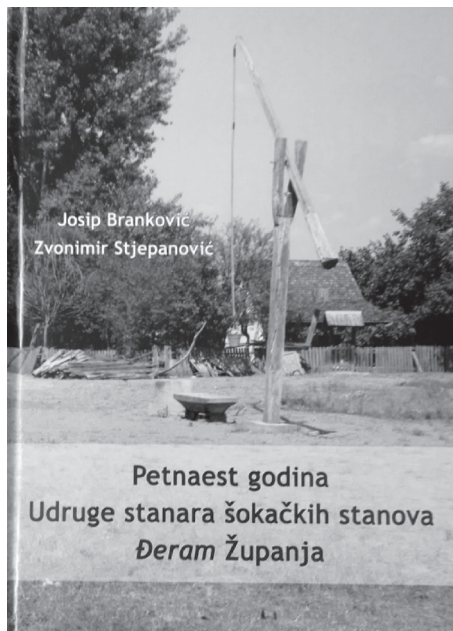
U jesen, kudgod pogledaš na stanu, svud je puno Božjeg blagoslova: štagljevi i guvna puni su žita, sjenici puna sijena, *okoli* puni marve, dvorište puno odrasle živadi, stabla puna zrela voća, vrt pun dozrela zelenja i raznog povrća, *mliječnjak* pun bijeloga smoka, srca stanara – puna utjehe i zadovoljstva. Slavonci sa stana izdržavaju dom, i tko ima čestit stan, i dom mu je dobar.

Evo, spomenuto je samo nekoliko razloga zbog čega je ovu zavičajnu baštinu trebalo oživjeti, a to su, na inicijativu nekolicine vlasnika tradicionalnih šokačkih stanova, učinili Županji osnovavši 9. travnja 2009. godine Udrugu stanara šokačkih stanova *Đeram*. Na osnivačkoj skupštini udruge, koja je okupila tridesetak članova, za predsjednika izabran je Antun Balentović – Mašin i sve do danas obnaša tu časnu dužnost. Tada je rečeno da su neki od glavnih zadataka udruge – oživljavanje i promicanje tradicijskoga načina života na šokačkim stanovima, stanarskih alata i zanata, stanarske gastronomije te očuvanje i zaštita prirodnoga okoliša.

Knjiga je podijeljena u nekoliko cjelina. Objašnjena je županjska povijesna zbilja do sredine 20. stoljeća, navedena su starosjedilačka prezimena s nadimcima. Oko prezimena, broja kuća, posjedovne opsegu obradivih površina, kao i o starovirskim, šokačkim stanovima, dragocjene nam je podatke podario Karlo Bušić-Jelić. Isto bi se moglo reći i za Iliju Lešića-Bartolova, velikoga zaljubljenika u zavičajnu povijest. Kroz toponime županjskoga područja koje je Lešić naveo, dobili smo informacije velikoga značenja. Marko Kadić je kroz povijesno-etnografski prikaz, vrlo kvalitetno opisao život na selu i stanu od sredine 19. pa do sredine 20. stoljeća. U monografiji se nalazi i nekoliko poetskih uradaka o temi stana i stanovanja.

Tijekom svih petnaest godina Udruga stanara šokačkih stanova *Đeram* aktivno se uključila u gotovo sve manifestacije tradicijske kulture upriličene u gradu Županji i taj rad, silni entuzijazam, prepoznat je i izvan lokalnih okvira. Udruga je nositelj gradskoga priznanja, kao i njezin dugogodišnji predsjednik Antun Balentović – Mašin.

Oživljavati misli, dah i duh minulih vremena uvijek pobuđuje snažne osjećaje. Naši su preci živjeli jednostavnim životom i od njih moramo neprestano učiti. Ako svakodnevicu pojednostavimo, onda ćemo u njoj lakše prepoznati ono najbitnije, a zatim te uočene spoznaje treba njegovati. Članovi Udruge stanara šokačkih stanova *Đeram* na tragu su takvoga promišljanja. Svojim nesebičnim angažmanom navedeno i potvrđuju i odašilju nam mnoge poruke: zavičajnu baštinu treba ljubiti, vezu sa zemljom svakako zadržati, kao i odnos prema starim šokačkim stanovima, ali i novima u stvaranju. Neka nam stara i novosagrađena staništa budu stalna susretništa!

dr. sc. Marina KLJAJO-RADIĆ

Zavičaj očuvan u riječi i slici

Književni opus ugledne hrvatske književnice Anite Martinac obogaćen je još jednim, šestim po redu, romanom – *Iličke priče*. Već u naslovljenosti otkriva se glavni motiv Anitina romansirano djela – zavičaj, koji je najjači stimul umjetničkoga stvaranja. Rodni Ilići, jedinstveni po svome zemljopisnom položaju, čuvari i štit zapadnoga dijela grada Mostara, svojom raskošnom ljepotom koju plodi rijeka Radobolja, obiljem biljnoga raslinja te nadasve čvrstim i stamenim žiteljima, trajno su nadahnuće autorici. Surova povijest u svome stogodišnjem ubilačkom pohodu nikada nije dopustila da Ilići postanu kulturno i povijesno bilo Mostara. Autorica Iličice naziva *plućima grada* zbog bogate flore, a oni su istodobno i krila koja svojom snagom, ljepotom i duhovnošću čuvaju Mostar.

Struktura romana koncipirana je kroz 15 priča koje su međusobno tematski i motivski povezane, dok je fabula razučena na cijelo stoljeće kroz slojevitu tematiku koja umrežava povijesnu zbilju, tradiciju, kulturu i umjetnost te žilavost i otpor njezinih stanovnika u stalnome progonu i pogibelji. Inicijalni je motiv povezan već s prvom fotografijom na naslovnici, a to je istaknuti ilički pjesnik Ivo Kljajo. Njegova tragična sudbina i prerana smrt na Bleiburgu zaustavile su intelektualni i umjetnički rječoskok, a njegov rad, lik i djelo pali su u zaborav. Ivo je bio potomak jedne od najuglednijih iličkih obitelji Kljaja o kojoj je pisala i mlada pjesnikinja Ana Kljajo u prvoj svojoj zbirci pjesama *Očev grozd*.

Ivo Kljajo ušao je u povijest hrvatske književnosti objavivši samo dvadesetak pjesama, ali one zorno govore o poetskoj talentiranosti, estetskoj vrsnoći i, s obzirom na raskoš i bogatstvo u kojemu je živio i odrastao, visokoj razini humanosti i osjećaja za siromašne, najugroženije. O tome govori socijalna pjesma: *Djeca hrane galebove: Kod kuće će svako dijete čekati jedna žena, / tužna i nevesela; / šta će večeras pojesti ta sreća njena? // Djeca, sreća tužnih žena, bijele su galebove nahranila*, dok su jednako vrijedne i one intimističke naravi i refleksivna obilježja, osobito pjesme posvećene majci.

Uz Ivu Kljaju protagonisti su svi književnici iz Iliča, njih devet, uključivši i autoricu ovoga romana koja završno svojom pjesmom prezentira moć stihova: *Sve iščeznut će nečujno / stihovi će živjeti i nakon Pjesnika*. Spoznaja o neprolaznosti pjesme poticaj je i samoj autorici da i u ovim nesklonim vremenima za pisce nezaustavljivo bilježi sve ono što bi moglo progutati ne(vrijeme). Definirajući umjetnost, papa Franjo izriče i potvrđuje njezin izvor: „Umjetnost nije luksuz, nego potreba duha.“ Anitin duh nezaustavljivo zbilju transcendiru u umjetnost i približava je ljudima te materijaliziranu involvira u plemeniti cilj trajanja i vjeru u bolje sutra.

Anita je svakomu liku dala dostojanstvenu narativnu vizuru stavljajući naglasak na njihova postignuća i važnost za društveni život Ilića. Ona se ne zadržava na nekim dubljim psihološkim karakterizacijama likova koje iskre iz tragičnih sudbonosnih trenutaka boli i užasa rata. Protagonisti ovoga romana dugo su prešućivani pa se autorica više referira na njihove nadljudske žrtve i moralnu čvrstoću, kao i na vrijedne književne ostvaraje. Osjeća se autoričina bol zbog spoznaje kako je iličko kulturno blago pokopano bez svjedoka. Kao da su se pojedinačne ljudske sudbine neobilježenih grobova pretočile u sudbinu cijeloga grada. Ova hrabra književnica koja je u Domovinskom ratu kao braniteljica založila život za obranu, sada u miru to ponovno radi perom. Njezin kulturni angažman ima nesebičnu notu duboka suosjećanja i spoznanja o istinskim životnim vrijednostima.

Roman *Iličke priče* svojevrsan je trajni spomenik riječi rodnome kraju čija je surova povijesna zbilja krala od zaborava sve što je plod duha stvarao u korelaciji s transcendentnim i što ostavlja temelje za kulturni rast i posviještenost identiteta. Zato autorica zalazi u sferu znanstvenoga istraživanja te sve svoje priče dokumentira i potkrjepljuje činjenicama. Ono što nikada nije zapisano, sedam ubijenih civila u travnju 1941., Anita poimence zapisuje, uz osobnu angažiranost da se imena žrtava dostojanstveno uklešu u spomen-ploču kao njihov trajni život u kamenoj opomeni. Također se dotiče brojnih tragičnih sudbina njezinih sumještana, kao i emigranata među kojima se, prema svome sebedarju, najviše ističe lik i djelo Nike Bubala.

Ovaj je roman protkan i usmenoknjiževnim blagom, uvrštena je narodna pjesma *Iz biruša* te legenda o izvoru pritoka pitke i pitome rijeke Radobolje: „Tko se jednom na Babunu vode napije, tu mu srce ostaje“. Ima opisa i kulturoloških specifičnih načina življenja i uzgoja pojedinih biljnih vrsta poput vinove loze od koje se spravlja ilički *pirjan od loze*, a zanimljiva je i prispodoba o prvome posađenom stablu japanske jabuke koje može živjeti i do 500 godina.

Da bi učinak romana bio povijesno relevantno markiran, Anita uvrštava 54 fotografije koje svjedoče i o ljudima, i događajima, i krasotama Ilića, kao i prirodnim ljepotama i kulturno-povijesnom blagu – crkvama, kapelama, mlinicama. Fabula romana često je retardacijom zaustavljena u opisima pejzaža koji su nerijetko metafore sudbina likova:

„Nakon Drugoga svjetskog rata Ilići su izgledali avetno sa srušenim kućama koje zjape crnilom kroz svoje otvore. Jablani, košcele i druga velika stabla kleče na zapuštenim imanjima. A u voćnjacima na istom drvetu i osušeni i zeleni grana. U kori drveća tamo gdje je zaboden *šrapnel*, sok je iscurio i pokorio se kao zarasla rana. Podivljala drača protegla se u vrtove gdje još samo poneka biljka otkriva koje su se kulture na toj zemlji sadile. Pa ono pero luka slijepilo se uz zemlju i poprimilo njegovu boju, a pored strše patrljci raštike davno obrane. Divlje zelje izniklo po onim rupama gdje su padale granate. Zemlja žeđa za rukom koja bi očistila srušene i zatrpane kanale za navodnjavanje i vratila život u najljepše mostarske vrtove.“

Ranjenim krajolikom, ali i iskonskom povezanošću sa svojim likovima, Anita izriče općeljudsku istinu i spoznaju: „Tamo gdje si nikao, ponikao ili zaklijao srce, tamo su najljepši plodovi zreli, najljepše cvjetalo i mirisom osvajalo. Tamo se sijala ljubav i vršila sreća. Pa kada su nevere harale nebom, lomile granje i trgale latice, korijenje se vezalo za tvrdi kamen i ništa ga nije moglo zamesti.“

Taj fenomen rodnoga kraja Anitin je lajtmotiv ovoga romana, njegov jedinstveni smisao i univerzalna poruka djela. Duboko je autorica zahvatila u sve pore rodnoga kraja, u zemlju natopljenu krvlju mučenika, u njihov otpor, ostanak i opstanak u nadi i vjeri da će jednoga dana zaživjeti su(život) u ljubavi:

*Na svjetlosti neka sve oživi
da se srode i pravi i krivi.
U ljubavi da se jednom živi
Il da kažem Smrčenjaci mili.*

(Miljenko Mihić, *Smrčenjaci*)

Ovim je romanom Anita Martinac ostala na trasiranome povijesnom narativu, dosljedna u poslanju očuvanja hrvatskoga identiteta na ovim prostorima kroz kalvarijsku sudbinu svoga naroda, nepokolebljivu vjeru i nadu u dane svjetla. Ostavlja djelo koje će biti izvor povijesnih činjenica, poziv mladima da rastu na zalogu žrtve i kulturno-povijesnoga naslijeđa otvarajući nova, sretnija obzorja naraštajima koji će doći.

Zavičajno je pismo potrebno

Županjski zbornik br. 12, Gradska knjižnica Županja, Gradski muzej Županja, Županja, 2024.

Zavičajno pismo je potrebno, korisno i nije ga dobro odbacivati. Ono nas obogaćuje, upućuje, duhovno hrani i ohrabruje. *Kulturna fizionomija nekoga kraja ne može se uvoziti izvana, niti u tom pogledu možemo biti ičija „ispostava“: ona niče u događajima i vremenu na vlastitom tlu i kod vlastitih ljudi – ona je samonikla, autohtona ili je – nema.*

Ova je misao zapisana u uvodnom dijelu prvoga *Županjskog zbornika* tiskanoga 1967.. Naravno, sve je to pravilno uočeno, i srećom, ponosno možemo izreći da Županja i županjski kraj imaju svoju kulturnu fizionomiju. Nažalost, ona nije dovoljno i kontinuirano predočena, posebice u pisanom obliku; posljednji broj *Županjskoga zbornika* tiskan je 2003..

Stoga, nakon dugogodišnje praznine, činimo određeno *prisjećanje*, koje će dobro doći posebice mlađim naraštajima, te *Zbornik* počinjemo prilogom o *ocu županjske književnosti* Ferdi Juzbašiću i proznim uratkom iz 1901.. S istim ciljem objavljujemo i priču Ive Balentovića, *najvećega županjskog književnika*. O njegovu radu i životu mnogo je znao Vladimir Rem. *Zapisi Frole traktoriste* (Ivana Hermana) predstavljaju veliko kulturološko blago. U spomen na 100. obljetnicu rođenja doajena pučkoga slavonskog pjesništva Đuru Đuku Galovića, donosimo nekoliko njegovih čuvenih pjesama i o njemu zanimljivih osvrta. Posebno ističemo rad Mire Maričića, kojega nema među nama već dvadeset godina, velikoga zaljubljenika u posavsko-šokački kraj i poznavatelja njegove povijesti.

Dr. Juraj Roić svojedobno je bio kotarski liječnik, ugledna, cijenjena i upamćena osoba. Prilog o njemu donosi unuka Sanja Roić. Ivan Čosić Bukvin, plodonosni slavonsko-srijemski povjesničar, zastupljen je s dvjema povijesnim crticama. O povijesnoj postrojbi *Serežani* iz Županje, progovorili su Janja Juzbašić i Zvonimir Stjepanović na jedan temeljan i emotivan način. Tomislav Lunka napisao je kapitalno djelo iz povijesti školstva županjskoga kraja. U nastavnom procesu sa srednjoškolskim uzrastom profesorice Danijela Kegalj i Katarina Berać – Vuić postižu već niz godina izvrsne rezultate. Nova učenička povijesna i kazališna ostvarenja čudesna su i zadivljujuća te zaslužuju biti spomenuta u ovoj publikaciji.

Publicist Mato Dominković šalje dva istraživačka rada; *Štitarska fotospomenica* knjiga je napisana plamtećim žarom. Dobrovoljno vatrogasno društvo Županja osnovano je 1887. i o njegovu velikom društvenom značenju govori Hrvoje Tkalac. Prebirući us-

pomene Mira Katarina Zorić napisala je *Šećeranski spomenar* žarko želeći da se on memorijski pohrani. Magdalena Lončarević oslikava Županju sredinom 20. stoljeća, povijesno i jezično zanimljivo štivo. O Ivanu Hermanu prikupila je biografske podatke te ih je nijansirano i sugestivno uobličila. Marta Huber i Ružica Pšihistal donose *Priču o jednoj lopti* i o *Engleskoj igri šokačke lady* kroz slikovnicu, odnosno dokumentarni roman Ive Rešića, i to na jedan jedinstven, stručan i dojmljiv način. Vlasta Markasović opsežno opisuje dubinskom dimenzijom i znanstvenim diskursom panonske obrise u pjesništvu Slavka Mađera. Prigodom 110. obljetnice smrti A. G. Matoša, jednoga od najvećih hrvatskih književnika, donosimo analitičko razmišljanje Mate Nedića o knjizi Vlaste Markasović *Sonetist Antun Gustav Matoš*.

Viktorija Majačić i Tena Lončarević javljaju se prekrasnim kvalitetnim prvijencima, uvjerljivim pripovjedačkim pisanjem. S onim Viktorijinim naročito je zadivljena Ivana Nikolić. Tenino ostvarenje je „odlično“ radi se o „izvanserijskoj zbirci“, poručuje Andrijana Kos-Lajtman. Posebno veseli što su se na naš poziv odazvali, poštivajući prostor svojih korijenja, vrsni pjesnik Miroslav Mićanović i akademik Josip Užarević, i time potvrdili i književnu i ljudsku veličinu te zavičajnu odanost. *Nove pjesme i zapisi* Ilije Užarevića vrve posebnostima.

Marljivi Antun Lešić piše o svojim Bošnjacima, prvi put objelodanjuje i pjesme. Ivana Petričević donosi prikaz knjige Antuna Jelića koji promiče vrijednosti života na seljačkom stanu. Alen Biskupović, studiozno i umješno, razotkriva umjetnički profil glumca, kulturnoga djelatnika Branka Puheka i njegovo stvaralaštvo, a Borislav Maričić na sličan način čini sa slikarom Zlatkom Kokanovićem. Ivana Nikolić i Snježana Zlatarić preponosni su na Gradsku knjižnicu Županja, njezinu ulogu i djelovanje od 1861.. Ivica Iljazović u knjizi iznosi mnoge pretrpljene teškoće, opasnosti i žrtve, ali i uspješnost u obrani *Županjske Posavine u Domovinskom ratu*. Napustili su nas Vinko Juzbašić i Ivica Oršolić, ali su ostala sjećanja i neizbrisivi tragovi. Tekst Vinka Juzbašića pod nazivom *Štitarska fotokronologija* bio je oproštajni.

Svima koji su sudjelovali u realizaciji tiskanja ovoga časopisa, od mnogobrojnih već spomenutih autora, članova uredništva, izdavača, do županjske Gradske uprave, koja je to svesrdno podržala i financijski popratila, najiskrenije zahvaljujem. O zavičajnom identitetu i prosperitetu mora se neprekidno voditi računa. Županja ima potencijala i intelektualnoga i materijalnoga da se, makar svake druge godine, objavi *Županjski zbornik*, kao što je to bilo postavljeno u samim počecima. Trebamo misliti na nadolazeća vremena i pokoljenja, te im pisanim putem ostaviti u naslijeđe dio današnje kulturne i društvene zbilje kako bi oni mogli utabanim stazama lakše i sigurnije kročiti kroz svoja svakodnevlja.

Darko JUKA

In memoriam: Zlata Brbor (1947. – 2025.)

Sobom je odnijela gromadu novinarske duše

Kada se mislima vratim u onu dobru staru redakciju Hrvatske radiopostaje Mostar, na 18. kat vitke Mostarke, prije sviju pomislim na troje ljudi, troje novinarskih bardova kojih više nema na radijskim valovima, nema ih na ulicama, u društvu, kavanama, nema ih među nama, živima. Još 2003. u snu je otišao veliki Nenad Valentin Borozan, vrstan novinar, vrhunski pjesnik. Godine 2009., pretjerano rano, za njim se u nebeske sfere djenuo i moj Ćubi, Ivan Ćubela, div športskoga novinarstva, boem, rijetka vrsta tako čestita čovjeka. Nebeska se redakcija nezaboravnih radijskih glasova neprežaljenoga mostarskog krugovala nastavila popunjavati... Našega smo ravnatelja Tomislava Mazala ispratili 2010., a na kolegij im ove godine ode i ona koja je bila znamenom mostarskoga novinarstva, školovanoga i besprijekorno izbrušenoga radijskog glasa savršene boje, precizne dikcije, jezične snage, komentatorske perfekcije i enciklopedijskoga znanja. Umrla je Zlata Brbor.

Zlata i Nešo znali su se dovitljivo *podbosti*, katkad kroz smijeh, katkad kroz vehementan verbalni žar na koji ne bi imun ostao ni ostatak redakcije... Zlata je imala urođenu sposobnost bilo komu prepoznati točku osjetljivosti i, draškajući ju pronicljivim komentarom, učiniti radno vrijeme ispunjeno humorom, dinamikom, ponekad i podizanjem glasa... Sve se to danas slilo u sjedinjenu, divnu uspomenu na ono čega više nema, od samoga radija, preko toga kolektiva kojega je krasio duh boemstva *stare novinarske škole*, do sviju njih, pojedinaca kakove naraštaji odavna ne donose.

Pisali bi Zlata i Nešo svoje tekstove, osvрте, prikaze, emisijske scenarije, na svojim strojopisima, bučnim pisačim strojevima koji bi, uz mentalni, od novinara tražili i određeni tjelesni napor dok udara po tipkama koje su pokretale one nosače slova od lijevanoga željeza iz kojih bi, svakim udarcem, na papiru ostajalo slovo, trag, otisak od kojega bi se tkao tekst. Zgotovljen bi se uradak potom prelio u novinarov ili voditeljev glas, odlazio u eter, ulazio u domove, radne prostorije, trgovine, kafiće, automobile, ko-

lodvore ili neka druga okružja u kojima bi naši slušatelji upijali ono što im radioprijamnik daje, tražeći od njih tek odanost zauzvrat.

A što je Zlata znala napisati tekst... Imala je od Boga dar...

Rođena je 25. svibnja 1947. u Ravnomu Topolovcu, u drevnomu Banatu. Tamo je završila osnovnu školu, a gimnaziju u Ljubuškomu, u Hercegovini, gdje maturira 1965. godine. Studij jugoslavistike s općom književnošću završila je pri sarajevskom Filozofskom fakultetu 1973. godine, a već 1972. počela surađivati s mostarskom *Slobodom*, tjednikom koji je djelovao u sklopu Informativnoga centra Mostar. Radeći kao novinarka i članica uredništva toga lista sve do 1992. godine, ostavila je nepreglednu građu objavljenih članaka koji u sebi kriju priče, kroniku, ljetopise, svjedočanstva i zabilješke o životu Mostaraca, rastu i razvitku grada tijekom tih dvadeset godina njezina novinskog djelovanja.

U *Slobodi* je Zlata najvećma pratila kulturu, kazalište, likovnu scenu, književnost, klasičnu glazbu, radeći povremeno i pitke reportaže te zapažene intervjuje, a ostala je upamćena po tomu da se nije dala uklopiti u norme. Ne zato što nije znala ili mogla, nego zato što je odlučila biti i ostati svojom. Makar se novinarstvom bavila 43 godine, do službenoga umirovljenja, s razlogom se za nju može kazati kako je bila novinarka čitav život, od svojega prvog do posljednjeg daha. Svi koji ju poznavahu posvjedočit će kako se nikada nije libila reći ono što misli, kako u mikrofon, tako i u lice, oči u oči. Kao i onaj Boža kojega opjeva Panonski mornar, *terala je neki inat*, samo – živjela je od novinarstva cijeli svoj vijek.

Tri se puta udavala, zadržavši pritom svoje djevojačko prezime, a bračni je sklad pronašla sa svojim Brkom, također novinarom, dopisnikom sarajevskih *Večernjih novina* i ratnim tajnikom Nogometnoga saveza Herceg-Bosne. Njezin je Mehmed Vejzagić kasnije uzeo ime Mate Brbor, izjavivši za *Slobodnu Dalmaciju* kako se ponosi povratkom vjeri i naciji svoje majke i svojih pradjedova. Provela je s njim turbulentna i lijepa desetljeća, odgajajući svoju jedinicu, kćer Teu koju je poočim prihvatio kao svoje dijete. Ona je danas povjesničarkom književnosti i plodonosnom djelatnicom Hrvatskoga leksikografskog instituta *Miroslav Krleža* u Zagrebu. Zlata je bdjela nad njom i svi smo na radiju o Tei sve znali i, makar nije dolazila u redakciju, svi smo je poznavali. Bila je tako snažno ponosna na svoju jednorodenu i unuke koje joj je podarila.

Od početka 1992. pa tijekom cjelokupnoga Domovinskog rata, Zlata je radila za Hrvatski radio – Radiopostaju Mostar, prvi elektronički medij u BiH koji je uz ime dodao hrvatski predznak, stavivši se u službu obrane. Bila je jednom od vodećih urednica, glas hrabrosti i čvrstoće u vremenu razarajuće agresije dviju neprijateljskih vojski, pripadnica Hrvatskoga vijeća obrane, koja je u radijskomu programu, sa svojim kolegama novinarima, spikerima, ton-majstorima i drugim osobljem, predano čuvala borbeni moral i hrabrila puk gotovo potpuno opkoljenoga Mostara. Zlata je mikrofon bio i štitom i oružjem, uvijek u obrani njezina naroda i njezina grada, a znala ga je odlučno uporabiti.

Na svojoj je radiopostaji ostala sve do tužnoga nestanka toga medija, 2011. godine, a starosnu je mirovinu uživala od 2015. Za života je dobila Nagradu Udruge novinara BiH za najbolju novinarku 1984. godine, a 2006. Matica hrvatska Mostar, za čija je *Motrišta* povremeno pisala u njihovim začecima s kraja 1990-ih, ovjenčala ju je posebnom poveljom za doprinos razvitku i promidžbi Dana Matice hrvatske Mostar. Bila je osobito ponosna na Zahvalnicu koju je 1996. primila od Udruge dragovoljaca i veterana Domovinskoga rata HVO-a Mostar.

Svojom iznimnom socijalnom inteligencijom cijeloga je života okupljala ljude, voljela biti u društvu mladih, a svoje je iskustvo najčešće prenosila kroz anegdote, ponekad toliko nevjerovatne da bi se doimale izmaštanim... Nebitno je, s ovim odmakom, je li katkad, u svojem raskošnom pripovjedačkom daru, neke priče *začinila* nekim dodatkom više. Bitno je sjećanje na vedar duh koji je u kolektiv i društvo unosila, na ono što smo od nje naučili...

Preminula je iznenada, 5. kolovoza 2025. godine, na Dan pobjede, u 79. godini života.

Ispraćena dva dana poslije, u krugu obitelji, kolega i prijatelja, s najmilijima pokraj lijeva, pokopana je na Gradskom groblju Sutina. Nepuna četiri mjeseca poslije, za njom tiho ode i njezin Brko. Preminuo je 23. studenog, u 80. godini života.

Zlata je za svoju struku, s pravom koje je itekako zaslužila, znala u nekoj zamišljenosti kazati: *Puno ih je koji se bave novinarstvom, ali malo je novinara!* Sobom je iz ovoga svijeta odnijela gromadu novinarske duše, a bila je u pravu... Sve je manje novinara, ljudi i duha onih koji vole grad onako kako ga je ona voljela. A nebeska se redakcija puni...

In memoriam: Mirjana Šimunović (1955. – 2025.)

Zbogom znamenu hercegbosanskih radijskih valova

Kako je samo lijepe oči Mirjana imala... Upravo ću njih pamtiti za našega posljednjeg susreta... Njih i njezinu tihu i dostojanstvenu tugu koju tada nisu uspjele skriti... Tamo, uz obalu mostarske Radobolje, ljetos nam se ukrižaše puti i, uz njezin prepoznatljivi osmijeh koji joj je, unatoč i usprkos svim njezinim križevima, bio cjeloživotnim pratiteljem, izustila je: *Kolega moj, bolest se vratila...*

– Ako je itko može nadjačati, pa i po drugi put, to si ti – rekoh joj, zagrlivši je, a ona će: *Umorna sam ti, kolega... I tužna...*

– Imaš pravo biti – uzvratih, a ona se izvuče iz mojega zagrljaja i, s nekim osjetnim olakšanjem, pogleda me i upita: *Jel' da imam?*

– Imaš, i budi! Dopusti si biti tužna, dopusti si isplakati se, dopusti si biti umorna, a onda se uspravi i, onako kako ti znaš, s najjačim osmijehom koji poznajem, kaži: *Ne! Nećeš me pobijediti!*

Otišla je s onim osmijehom, s onim očima punim plemenitosti, a ja sam gledao za njom, nesvjestan kako je to posljednji put. Preminula je Mirjana 9. rujna 2025. godine, osam dana prije svojega 70. rođendana.

Rođena je 17. rujna 1955. u Varešu, a dugogodišnju je profesionalnu novinarsku karijeru otpočela tijekom Domovinskoga rata na Hrvatskomu radiju Bobovac u rodnomu gradu, tamo i tada gdje i kada je bilo pakleno teško. Preživjela je užas rata, užas života u okruženju dviju neprijateljskih vojski, užas gladi i stalne strepnje za goli život.

U Mostar je došla 1995. godine i, kako je tada, prvi put, progovorila u eteru Hrvatskoga radija Herceg-Bosne, ostala je zaštitnim glasom toga medija punih trideset godina, do svojih posljednjih dana ovozemaljskoga hoda.

Sa sugovornicima je komunicirala tako lagano, uvijek s damskim manirima, a posebno lijepa boja njezina glasa bila je magnetom za slušatelje. Mogla je ravnopravno razgovarati o svemu, osobito posvećena temama skrbi za nemoćne, bolesne, ostavljene, sirote... Pratila je kulturu, dnevna zbivanja, tematizirala ono što bi prepoznala kao priču od interesa za društvenu zajednicu prema kojoj je gajila snažnu profesionalnu odgovornost.

U njezinu će drugomu domu, u redakciji hercegbosanskoga radija, kazati kako je bila uzorom u profesionalizmu i novinarskoj etici, kolegica blage naravi, omiljena u svojoj radijskoj obitelji, i s jedne i s druge strane radioprijamnika.

Pokojna je Mirjana ispraćena iz Mostara 11. rujna, a pokopana je sutradan na rimokatoličkomu groblju Stogić, u svome Varešu. Vratila se tamo otkud je i potekla, kraju s kojim je ostala neraskidivo povezana. Neka s ovih nekoliko riječi nastavi živjeti u uspomeni nas koji ju poznavasmo i svih koji joj rado slušaše neponovljivi radijski glas.

Kronika kulturnih događanja u Mostaru, kolovoz – studeni 2025.

1. 8. Završica manifestacije „Ljeto s Turističkom zajednicom Mostar“ protekla je u znaku francuskog animiranog filma „Mars Express“ te energičnog nastupa DJ-ice Lubnye. Završen je i umjetnički mural izrađen u suradnji s Udrugom Rezon i posjetiteljima.

4. 8. Pod nazivom „Zaigramo kroz vrijeme“ na Trgu Musala održana je završna večer ovogodišnje međunarodne kulturno-turističke manifestacije Mostarsko ljeto 2025., koja je donijela spoj folkloru i modernog plesa. Publika je uživala u bogatstvu plesne umjetnosti kroz raznolike izvedbe – od tradicionalnih folklornih koreografija koje čuvaju kulturnu baštinu, do suvremenih plesnih formi koje prate aktualne umjetničke trendove.

19. 8. U Galeriji kraljice Katarine otvorena izložba karikatura „Uozbiljimo se“, autora Ita Korjenića. Izložba je priređena u povodu 60. obljetnice aktivnog kreiranja karikatura, kao specifičnog novinarskog žanra. Do sada je imao više samostalnih i skupnih izložaba u Mostaru, Austriji i Australiji gdje i živi.

21. 8. U Galeriji kraljice Katarine održana promocija knjige „Što čuh i okom vidjeh“, druge knjige autora Marka Markana Golemca. „Iako je od rođenja suočen s fizičkim izazovima, svoj je život ispisao pričom o nepokolebljivoj volji, vjeri i snazi duha“, između ostaloga naglasio je fra Ante Marić, jedan od promotora knjige. Njegova književna djela, kao i rukotvorine od drveta i kamena, odražavaju njegovu kreativnost i životnu mudrost.

22. 8. Predstavljanjem knjige „Suština tišine“, autora Davora Hrvoja, istaknutog hrvatskog kroničara jazzu, počeo je Mostar Jazz Fest.

23. 8. Održan koncert Marka Tolje na platou ispred Hrvatskog doma herceg Stjepan Kosača u sklopu Mostar Jazz Festa.

24. 8. Svjetski poznati jazz trubač Alex Sipiagin sa svojim je kvartetom nastupio u sklopu Mostar Jazz Festa na platou ispred Hrvatskog doma hercega Stjepana Kosače. Prije koncerta u Galeriji kraljice Katarine održan je masterclass za mlade glazbenike i zaljubljenike u jazz. Članovi kvarteta su: Antonio Faraó na klaviru, Makar Novikov na kontrabasu i Sasha Mashin na bubnjevima.

24. 8. Svečano zatvoreno treće izdanje Međunarodnog književnog festivala „Žena s knjigom“, događaja koji je proteklih dana spojio šest gradova Bosne i Hercegovine u jedinstven literarni most. Ovogodišnje izdanje okupilo je 135 autorica iz 19 zemalja. Završna večer simbolično nazvana „Mostom riječi kroz vrijeme“ održana je u Yunus Emre Institutu u Mostaru.

27. 8. – 7. 9. Na platou iza mostarske Gimnazije održano četvrto izdanje Moba Street Food Festivala. Festival je donio brojne kulinarske i glazbene trenutke koji spajaju svjetske kuhinje i zabavu na otvorenom.

29. 8. U Klubu knjige „Ivo Andrić“ u Mostaru predstavljena knjiga „Satkana krila“, autorice Marije Prce, majke dječaka iz spektra autizma, posvećena izazovima autizma i snazi roditeljske ljubavi i zajedništva. Uz autoricu, o knjizi su govorili psihologinja i psihoterapeutkinja Ivana Trlin te predsjednik Udruge „Plava vrpca“ Igor Antunović.

29. 8. – 4. 9. Održano 50. izdanje Mostarskog teatarskog festivala, Festivala autorske poetike, Mostarskog teatra mladih koji se ove godine održao pod motom „Zagledani u budućnost“. Odigrano je osam predstava, a izvođene su u Pozorištu lutaka Mostar, na Memorijalnoj sceni 2532, te bašti Ćorovića kuće. Festivalski je program pratio tročlani žiri, koji je jednoglasno dodijelio četiri ravnopravne nagrade MRAVAC. Ovogodišnji je dobitnik nagrade za životno djelo „Svjetlost Mostara“ glumac Nebojša Kundačina za cjeloživotnu posvećenost teatarskoj umjetnosti.

2. 9. U Galeriji kraljice Katarine otvorena četvrta samostalna izložba autorice Andree Šunjić – Bernadić pod nazivom „Umjetnica nije prisutna“. Autorica nakon dužeg razdoblja tišine povezuje različite medije i tehnike propitujući granice umjetnosti kroz osobne refleksije i dnevničke zapise nastale od 2017. do 2025. godine

4. 9. U Galeriji kraljice Katarine otvorena izložba radova polaznika tečaja crtanja i slikanja, u organizaciji Galerije Michelangelo. Izloženo je 147 radova nastalih u različitim likovnim tehnikama. Izložbu su otvorili voditelji tečaja akademski slikari Goran Milinković, Matea Martinović i Marija Stojić i polaznicima uručili certifikate o uspješno završenu programu.

6. 9. Završena četvrta, ujedno i završna runda skokova sa Starog mosta ovogodišnje Red Bull Cliff Diving World Series 2025. u Mostaru. U muškoj konkurenciji pobjednik je Rumunj Constantin Popovici, dok je u ženskoj konkurenciji slavila Australka Rhiannan Iffland.

11. 9. U Galeriji kraljice Katarine, u organizaciji Foto kluba Mostar, otvorena je izložba fotografija pod nazivom „Mostarski trokut“, autora Denisa Markića, Vladimira Kolopića i Zorana Ratkovića. Trojica fotografa, nekadašnji članovi Foto kluba „Salko Šestić“ i skupine LOM, obilježili su važno razdoblje mostarske fotografske scene.

11. 9. – 13. 9. Održana ovogodišnja, 11. po redu, regionalna gitarijada „Na putu za jug“, koju organizira MC Pavarotti. Festival je donio natjecateljski program, promocije knjiga vezanih za glazbu, glazbene radionice i nastupe glazbenika. Pobjednik 11. izdanja gitarijade mostarski je bend Splish.

21. 9. Izvedena glazbeno-scenska legenda „Krunidba kralja Tomislava“. Publika je uživala u jedinstvenom umjetničkom projektu koji je okupio više od 90 izvođača i spojio tri vrhunske institucije - HNK Mostar, HNK Zagreb i Simfonijski orkestar Mostar. Libreto potpisuje akademik Miri Gavran, dok je autor glazbe skladatelj Darko Domitrović. Aranžman i dirigentsko vodstvo pripalo je Igoru Tatareviću, a režiju potpisuje Robert Raponja. Na sceni su zablistali operni solisti HNK Zagreb, tenor Roko Radovan u ulozi kralja Tomislava, sopranistica Josipa Bilić kao Jelena, te bas Siniša Štork u ulozi biskupa Grgura. Uz njih, nastupio je Zbor HNK Mostar, dok su u ulozi naratora bili članovi dramskog ansambla HNK Mostar Robert Pehar, Nikolina Marić, Ivo Krešić i Mirela Kordić. Projekt nosi Vijeće Matice hrvatske u Bosni i Hercegovini.

21. 9. – 26. 9. Održano peto izdanje Međunarodnog festivala lutkarske umjetnosti – FLUM. Predstava „Ronja, razbojnikova kći“, Pozorišta za djecu i mlade iz Skoplja, apsolutni je pobjednik petog izdanja FLUM-a. Ista je predstava osvojila i nagradu za kolektivnu glumu, nagradu za najbolju scenografiju i kreaciju lutaka (Olga Ziebinska) te za najbolju režiju (Jakub Maksymov).

22. 9. Svečano otkrivena skulptura „Alma mater“, postavljena ispred rektorata Sveučilišta u Mostaru. Autor skulpture je prof. art. Stjepan Skoko, akademski kipar i pomoćnik rektora za umjetnost. Skulptura „Alma mater“, u doslovnom prijevodu s latinskog *majka hraniteljica*, alegorija je onoga što Sveučilište pruža svojim mladima, hrani ih znanjem i osposobljava za suočavanje sa svim izazovima sadašnjice i sutrašnjice. Skulpturu je svečano otkrio Dragan Čović, predsjednik HNS*a BiH, a u programu su sudjelovali bivši i novoizabrani rektor Zoran Tomić i Ivo Čolak, gradonačelnik Mario Kordić, ravnatelj Muzeja moderne umjetnosti SUM-a Marin Ivanović te sam autor.

24. 9. U Kosači je Hrvatska glazba Mostar održala jedinstven glazbeni događaj pod nazivom „Tu sam rođen“, koncert pjesama posvećenih Mostaru. Aranžmane skladbi tematski i emotivno vezanih za Mostar potpisuje maestro Damir Bunoz, koji je i dirigirao orkestrom. Publika je uživala u izvedbama solista: Josipa Aničića, Josipa Bilaća i Romea Nikolića.

29. 9. U Galeriji kraljice Katarine, u organizaciji Društva povjesničara umjetnosti Hercegovine, otvorena je izložba „Priče u kamenu“, replike reljefa sa stećaka. Posjetitelji su mogli vidjeti šest pažljivo izrađenih replika, među kojima su: Prikaz lova sa stećka

u Fratarskoj ogradi u Posušju, Prikaz lova s nekropole Lokve, Vinine, Neum i dr. Sve replike nastale su uz financijsku potporu Ministarstva civilnih poslova BiH i u suradnji sa Srednjom školom likovne umjetnosti Gabrijela Jurkića u Mostaru

4. 10. – 5. 10. U Kosači je, u organizaciji Udruge ljubitelja stripa MoStrip, otvoren jubilarni, 10. po redu, MoStrip festival, festival posvećen stripu i ilustraciji. Na festivalu su nastupila 34 strip-crtača iz cijele regije i Europe. Održavao se u sklopu nacionalnog dana Kraljevine Španjolske u Bosni i Hercegovini, a posebna je gošća bila španjolska umjetnica Rosa Calvo Buiza, poznata po svom radu u okviru inicijative „Klub (ne)vidljivih žena“.

7. 10. U Galeriji kraljice Katarine otvorena izložba fotografija „Ljudi“, autora Ilije Orkića. Riječ je o retrospektivi koja obuhvaća radove nastale tijekom proteklih tridesetak godina, a autor je za ovu izložbu odabrao četrdesetak fotografija formata 50x70 cm. Prikazani su prizori ljudi iz svakodnevnog života u različitim životnim dobima i situacijama, emocionalnim stanjima.

8. 10. U Galeriji kraljice Katarine otvorena izložba „Dizajn – moć komunikacije“, autora Antonija Džolana. Na izložbi je predstavljeno 49 radova: plakati za festivale, logotipi, grbovi općina, vizualni identiteti turističkih destinacija, naslovnice katoličkog tjednika i korice knjiga, sve ono što je obilježilo autorov rad posljednjih 15 godina.

11. 10. U Kosači premijerno izvedena predstava „Čaša“, nastala prema motivima istoimene pripovijetke Ive Andrića, čija se radnja odvija u Franjevačkom samostanu Guča Gora kod Travnika. Redateljica je Sonja Jovandić, dramaturginja Jelena Paligorić Sinković, a uloge tumače Matej Baškarad i Miro Barnjak. Predstava je nastala u koprodukciji HNK Mostar, Hrvatskog kazališta Travnik i Teatarske radionice Travnik.

11. 10. Polaganjem vijenca na spomenik Aleksi Šantiću i svečanom akademijom u Sabornoj crkvi Svete Trojice u Mostaru, u organizaciji SPKD-a „Prosvjeta“ i SPKUD-a „Gusle“, počela je međunarodna kulturna manifestacija 106. Šantićeve večeri poezije. Svečanost otvorenja održana je u sabornoj crkvi, uz kamerni ansambl Narodnog pozorišta RS-a, glazbeno-poetski program „Iz Šantićeve srca“ u kojemu su sudjelovali vokalni solist prof. dr. Boško Milovanović i pijanist Adon Mehmedović, te izložbu „Orao, lav i krin – heraldika srednjovjekovnih srpskih zemalja“, Muzeja Republike Srpske. Manifestaciju je otvorio ministar kulture Republike Srbije Nikola Selaković.

12. 10. U Vladikinju je dvoru u Mostaru, u sklopu Šantićevih večeri poezije, održan program „Šantićeva trajanja“. O pjesniku je govorio prof. dr. Vladan Bartula, dekan Filološkog fakulteta u Istočnom Sarajevu. Predstavljani su IV. i V. tom Sabranih djela Alekse Šantića, o kojima su govorili priređivač prof. dr. Draško Pevulja, profesor na Filološkom fakultetu u Banjoj Luci i urednica Sanja Bjelica Šagovnović, predsjednica SPKD-a „Prosvjeta“, Gradskoga odbora Mostar.

13. 10. U Galeriji kraljice Katarine predstavljena knjiga „Ples za život”, autorice Amele Rebac, mostarske novinarkе i publicistice koja je preminula 2023., a svojim je radom ostavila dubok trag u medijskom i društvenom životu Mostara. Knjiga predstavlja svjedočanstvo borbe za život, ali i borbe za očuvanje dostojanstva u najtežim trenucima. O knjizi su govorili recenzenti i urednici Nedžad Maksumić i autoričina sestra Ajlina Selimić.

14. 10. U Galeriji kraljice Katarine predstavljena nova zbirka poezije pod naslovom „Kapi”, autora Berislava Juriča. Riječ je o zbirci od pedesetak pjesama u pet ciklusa, koje su nastajale posljednjih pet godina, ali i neke iz srednjoškolskih dana. Autor je dobitnik niza književnih nagrada za poeziju i prozu, među kojima su i dvije Šimićeve nagrade, kao i priznanja za novinarski rad. O knjizi je, uz autora, govorio i njezin urednik Almin Kaplan.

15. 10. U Vladikinu dvoru u Mostaru, u sklopu Šantićevih večeri poezije, održana premijera dokumentarnog filma „Otadžbina pjesnika – Aleksa Šantić”, u produkciji RTV-a Republike Srpske, prema scenariju Saše Berendika, a u režiji Branka Lazića.

18. 10. U Kosači održana Državna smotra izvornog folklora Hrvata u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Organizatori su manifestacije Udruga hrvatskih amaterskih kulturno-umjetničkih društava u BiH i Hrvatska kulturna zajednica u FBiH.

24. 10. U organizaciji Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne, u Galeriji kraljice Katarine predstavljen je roman „Naše more hrvatsko”, autora Stjepana Šešelja. Riječ je o novom književnom djelu koje istražuje motive identiteta, pripadnosti i hrvatskoga kulturnog nasljeđa kroz simboliku mora, kao prostora sjećanja, snage i povezanosti naroda. U programu su, uz autora, sudjelovali: Antun Lučić, Miljenko Stojić i Ivan Baković.

26. 10. U Kosači održan koncert jednoga od najznačajnijih gitarista i glazbenika s ovih prostora, virtuozu na gitari, Vlatka Stefanovskog. Predstavio je intimni presjek karijere duge više od pola stoljeća. Na koncertu su mu se pridružili i posebni gosti: Damir Imeri, Jan Stefanovski i Ivan Kukić.

30. 10. U Galeriji kraljice Katarine otvorena je izložba „Zapis duše”, akademske slikarice Marijane Filipović, koja kroz introspektivne radove otkriva svoj duhovni svijet. U potrazi za vlastitim identitetom, umjetnica istražuje nutrinu svoje duše, zapisujući je u svojim radovima iskreno, bez filtera.

31. 10. U Galeriji kraljice Katarine otvorena izložba „Narodne nošnje kroz objektiv Toše Dabca”. Postav čine 32 fotografije iz njegove bogate ostavštine (više od dvjesto tisuća negativu). Na izložbi su prikazani autobiografski radovi poput „Makedonaca” i „Žene iz Garešnice”. Autorica je koncepcije izložbe Bojana Poljaković Popović. Ovom se izložbom željelo podsjetiti da su narodne nošnje puno više od tekstilnih predmeta; one su vizualni zapisi identiteta i vrijedan dokument o vremenu i ljudima u kojem su živjeli.

4.11. Priređena jednodnevna izložba, hommage Ljupku Antunoviću. Izložba je otvorena ispred austrougarskog bunkera na Bijelome brijegu, gdje je i umjetnikov bivši atelje. Uz postojeću Antunovićevu skulpturu na toj lokaciji, izložena su djela koja se nalaze u vlasništvu njegove kćeri i djela iz fundusa Hrvatskoga doma hercega Stjepana Kosače. Izložba je otvorena u okviru Tropletovih dana kulture – vjera, baština, identitet.

4. 11. U Galeriji kraljice Katarine, u organizaciji Glavne podružnice HKD Napredak u Mostaru, predstavljena je knjiga „Milena – Milena Preindsberger – Mrazović, Život i djelo“, autora Ivica Petrovića. Knjiga donosi bogatu književnu građu i korespondenciju Milene Mrazović, žene koja je ostavila dubok trag u kulturnoj i društvenoj povijesti Bosne i Hercegovine. O knjizi su, uz autora, govorili Perina Meić, Anto Ivčić i Miroslav Landeka, a program je moderirao Danijel Vidović.

6. 11. U Klubu knjige „Ivo Andrić“ u Mostaru svoje su knjige predstavili dr. sc. Perina Meić – književno-kritičke tekstove, „Knjiga od kritike“, te dr. sc. Tin Lemac knjigu pod nazivom „Poetska hiperbola. Stilska, poetička žanrovska i autopoetička kategorija“.

7. 11. U organizaciji Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne, u Galeriji kraljice Katarine predstavljen je roman „Čuvari privida“, autorice Zdenke Čavić. Uz autoricu, roman su predstavili Emilija Kovač, Aleksandar Horvat, Dejan Težak, te Ivan Baković, u ime nakladnika, Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne. Knjiga je predstavljena u sklopu 26. Humskih dana poezije.

8.11. U organizaciji Glavne podružnice Napretka Mostar i Udruge Solinjani, u Kosači održana manifestacija „Dani Solina u Mostaru“. Solinjani su donijeli soparnik (jelo) i brošure kojima su predstavili bogatu dalmatinsku baštinu i Solin kao turističku destinaciju. U sklopu događaja predstavljena je knjiga „Solin, sve u šesnaest“, autorice Mie Sesartić, a posjetitelji su mogli uživati u solinskim delicijama, narodnim nošnjama i predstavljanju turističkih potencijala toga kraja.

10. 11. U Galeriji kraljice Katarine, u organizaciji Narodne knjižnice HNŽ-a Mostar, održana promocija slikovnice „Pravi smisao Božića“, autorice Jelene Grčević. Slikovnica nosi univerzalnu poruku o ljubavi, nadi i obiteljskim vrijednostima, podsjećajući na važnost jedinstvenih trenutaka koji čine blagdane posebnima.

12. 11. U Galeriji kraljice Katarine promovirana monografija „70 godina Simfonijskog orkestra Mostar“, autora Antona Šarca i Josipa Marinovića. Monografija na 450 stranica obuhvaća dokumente, plakate, imena svirača, dirigenata, ravnatelja, te je vrijedan dokument koji pokazuje zadnjih 70 godina kontinuiranog rada. Uz autore, nazočnima su se obratili ravnatelj Simfonijskog orkestra Mostar Damir Bunoza, ravnatelj HNK Mostar Ivan Vukoja, gradonačelnik Mostara Mario Kordić, predsjednica Vlade HNŽ-a Marija Buhač, te Darijana Filipović, zastupnica u Zastupničkom domu Parlamentarne skupštine BiH. Uz prigodna obraćanja večer su obilježili nastupi Simfonijskog orkestra Mostar i Zbora HNK Mostar.

13. 11. U Pavarottiju održana promocija knjige „Ljudi“, autorice Senke Marić, objavljene u ediciji Dnevnik, Izdavačke kuće Buybook. Knjiga je po vanjskoj formi dnevnik, ali ujedno i roman o čuvenoj književnoj rezidenciji i sudjelovanju u programu za pisanje u sjevernoameričkom gradu Iowi. Uz autoricu, knjigu je predstavio književnik Elvedin Nežirović. Ovom je promocijom počeo program ovogodišnjeg Mix Art Festa.

19. 11. U organizaciji Glavne Napretkove podružnice u Mostaru i HAZU-a, u Galeriji kraljice Katarine predstavljen je nosač zvuka „Hrvatska suvremena glazba – Živko Ključ: Hrvatska komorna glazba“. O važnosti Ključina stvaralaštva i glazbenom opusu jednoga od najistaknutijih autora komorne glazbe u regiji govorili su: dr. sc. Davorka Radica (Split), prof. Vanja Gabrić (Metković) i prof. Slobodan Begić (Dubrovnik). U glazbenom su programu sudjelovali Marijana Pavlović na klaviru, Naomi Komforta na violini, Jelena i Josipa Grbešić (orgulje i glas), te muška klapa Concordia.

20. 11. U Galeriji kraljice Katarine otvorena druga klupska izložba Foto kluba Mostar. Na izložbi se predstavilo 45 autora s ukupno 54 rada, među kojima su mnogi nagrađivani na domaćim i međunarodnim natjecanjima, salonima i festivalima.

motrišta

ISSN 1512 - 5475

BR. 146, ČASOPIS ZA KULTURU, ZNANOST I DRUŠTVENA PITANJA

Moć riječi:
Stop nasilju
nad djecom

Osvrt na radove pristigle na natječaj Udruge Zdravo društvo Mostar pod nazivom „Moć riječi: Stop nasilju nad djecom“

U jeku mi je jeseni srce ugrijano najjačim ljetnim suncem jer sam dobila iznimnu čast biti dijelom Povjerenstva za ocjenjivanje radova pristiglih na natječaj o temi „Moć riječi: Stop nasilju nad djecom“.

Ono što se mora naglasiti jest da je izrazito nezahvalno naći se u takvoj ulozi jer – među desecima odličnih radova u svakoj pojedinačnoj kategoriji (proza, poezija od I. do V., od VI. do IX. razreda), zadatak je bio izabrati samo njih dvanaest.

Opet, s druge strane, treba istaknuti još veću zahvalnost i sreću koju su na lice izmamili ovi radovi.

Uživala sam čitajući raznolike doživljaje, harmoniju poezije, a iskreno me iznenadila potpuna svjesnost djece i razumijevanje činjenice da je psihičko nasilje jednako problematično kao i ono fizičko.

Moja poruka za sve naše mlade pisce jest da ne budu obeshrabreni ako svoje ime ne vide na popisu odabranih. Neka ustraju u ovoj plemenitoj priči. Vaš glas bolje se čuje što vaša olovka *manja* postaje.

Treba posebno pohvaliti i sve učitelje i nastavnike te roditelje koji u djeci bude želju za pisanjem.

S posebnim žarom čuvajte taj plamen pisane riječi!

Vanja Prusina
predsjednica Povjerenstva

Izbor najboljih radova

Poezija, od I. do V. razreda

1. Katja Brkić, V. razred
Imamo prava
JU O.Š. „Sveti Franjo” Tuzla
2. Petra Perić, V. a
Tišina koja vrišti
Osnovna škola Crnići
3. Katija Berić, IV. 2
San
Osnovna škola Petra Bakule Mostar

Proza, od I. do V. razreda

1. Jakov Kraljević, IV. 2
Stop nasilju nad djecom!
Osnovna škola Petra Bakule Mostar
2. Roko Grizelj, V. b
Moć riječi
Osnovna škola fra Stipana Vrljića Gorica – Sovići
3. Antonija Joskić, V. r
Stop nasilju nad djecom!
Osnovna škola Ivana fra Frane Jukića Žabljak

Poezija, od VI. do IX. razreda

1. Matea Jakovljević, VII.1
Zaustavi na vrijeme!
Osnovna škola „13. rujan“ Jajce
2. Elena Draško, VIII. c
Malo ljubavi
Treća osnovna škola Mostar
3. Katja Knežević, VIII. d
U tišini zidova
Osnovna škola „Ivan Goran Kovačić“ Livno

Proza, od VI. do IX. razreda

1. Lana Vukadin, VIII. r
Stop nasilju nad djecom
Osnovna škola Brestovsko
2. Nela Bošnjaković, IX. b
Priča o maloj Eni
JU Osnovna škola „Sveti Franjo“ Tuzla
3. Franka Čerkuč, VI. 3
Stop nasilju nad djecom
Osnovna škola Silvija Strahimira Kranjčevića Mostar

NAGRAĐENI RADOVI

Imamo prava

Iako smo djeca mala,
mi imamo svoja prava.
Zato ih nemojte kršiti
Jer nećete dobro završiti.

Imamo pravo da nas vole,
Imamo pravo završiti škole,
Imamo pravo da nemamo brige,
I da nam u torbi nisu teške knjige.

Dječja prava čvrsta su i jasna,
Naš glas ima da se čuje.
Muzika mog NE! dovoljno je glasna
IMAMO PRAVO! – poručuje.

Katja Brkić

Tišina koja vrišti

Njihov svijet je malen i u majčinu krilu skriven.
Sve što žele je radost, blaga riječ i očeva hrabrost.
Ali kad vičeš i udaraš sve nestaje.
Osmijeha više nema, ni radosti.
Sve prestaje; ostaje samo tišina, strah i rane.
Pupoljak koji čeka sunce da procvjeta, a ne sviće zora, nema dana.
Ne zaklanjaj joj sunce i ne diži ruku svoju!
Nemaš prava lomiti grane, ti pupoljci da ne procvjetaju!
Nevina je ta ljubav, ne iskaljuj svoj bijes!
Čisto je to srce, ne diži svoj glas!
Ne lomi ta mlada krila što se spremaju za let!
Budi im staza i vjetar u leđa kad polete u svijet.
Jednoga dana svi polete i odlete sa teretom koji smo im dali.
Sa teretom ljubavi ili mržnje, s teretom radosti ili straha, mira ili nasilja.
Nek' to bude teret ljubavi jer – vratit će se!
Nek' to bude teret radosti jer – usrećit će te!
Nek' to bude teret mira jer – osjetit ćeš...

Petra Perić

San

Sanjala sam prošle noći
jedan čudan san,
imala sam supermoć
vidjeti svako srce,
čuti poziv u pomoć.

Vidjela sam kraj sreći
zbog jedne grube riječi,
vidjela sam mnogo tuga
zbog ruganja školskog druga.
Vidjela sam dijete samo
gledala je druge tamo
gdje žure u igru novu,
a njega ne zovu.

Danas je novi dan
i odlučih živjet' svoj san,
jer po danu vidim jasno
da još nije kasno.

Svakom vratit' osmijeh svoj,
bit ću mali superheroj.

Pružiti ruku teško mi nije,
a tu se velika sreća krije.

U igru su pozvani svi
jer smo jednaki,
svatko od nas sreću voli
i svakoga tuga boli.

Stoga evo vam jedan podatak:
dobrota ništa ne košta,
a ni zagrljaj nije skup.
Dajte sebi u zadatak
biti dobar drug.

Katija Berić

Stop nasilju nad djecom

Djeca su kao mali cvjetovi koji rastu uz sunce i dobrotu. Zaslužuju ljubav, pažnju i sigurnost, ali ako im nanosimo bol i strah, njihova radost nestaje. Odrasli trebaju štiti djecu i učiti ih da razgovor rješava sve probleme. Ljubav i lijepa riječ mogu učiniti ovaj svijet boljim mjestom za djecu. Kada neko dijete trpi nasilje, nestaje osmijeh s njegova lica i srce mu postaje tužno. Samo zajedno možemo zaustaviti nasilje i graditi svijet u kojemu sva djeca rastu u miru i ljubavi.

Jakov Kraljević

Moć riječi

Ponekad riječi znaju boljeti jače od udarca. Kada nekoga vrijeđamo, štetimo mu duši i to nije dobro. Ako netko tko vrijeđa djecu čita ovo, molim vas da prestanete! Kada se nekoga vrijeđa, štetimo njegovu razvoju i to može napraviti puno problema. Ako ikada vidite nasilje nad djecom, molimo vas da to nasilje prijavite. Ako vas ikada netko zlostavlja ili vam loše stvari rade, obratite se svojim roditeljima. Ako to trpite i nikome ne govorite o tome, može doći do puno tuge i depresije. Ovim vam sastavkom govorim da puno djece trpi zlostavljanje i vrijeđanje. Zajedno možemo reći **stop nasilju** i zlostavljanju djece.

Roko Grizelj

Stop nasilju nad djecom!

Draga djeco!

Ne činite zlo! Mi smo još djeca. Trebamo biti veseli i nasmijani. Kad vas netko u školi udara ili vam govori ružne stvari, nemojte to trpjeti. Recite to učiteljima ili nastavnicima da se problemi riješe. Zlo nije ništa lijepo. Nasilje NIJE HRABROST!

Mi smo još mali. Trebamo pomagati prijateljima. Kada vidim da netko nekoga udara ili na neki drugi način povređuje, ne trebamo se pogledati i otići. Trebamo to reći nastavnicima i učiteljima da se taj problem riješi. Budite dobri!

Čuvajte svoje prijatelje, jer oni su važni i uvijek nam mogu pomoći.

Ne činite drugima ono što ne želite da netko učini vama!

Antonija Joskić

Zaustavi na vrijeme!

Zaustavi na vrijeme!
Nekog prijatelj čeka
Netko voli da prošeta.
Želiš mu pokvarit' snove,
A možda će mu sutra rane zadobit' boje.

Mama sina čeka
Tata svoju kćer voli,
A ti zbog svog života
Drugi činiš gorim.

Nasilje nad djecom...
Zašto to radiš?
Roditelji se brinu,
Kvartovi se boje
A na djetetu će rane
Zauvijek da stoje.

Matea Jakovljević

Malo ljubavi

Jedno malo zrno
nezalijevano,
ne može rasti, jer je pogaženo
Pokušava niknuti, pokušava kriknuti,
ali ne može ni doviknuti
Pružna ruku, jer ne može izdržati muku.
Traži malo ljubavi, možda poljubac po glavi.
Jer samo to mu fali,
čežnjom čekajući, ne bi li mu ga dali
Samo malo ljubavi, i jedan poljubac po glavi..

Elena Draško

U tišini zidova

U tišini zidova šaptom se lomi,
lice skriveno, suze tiho teku.
Riječi što peku, ruke što stišću,
dječje srce traži svjetlost kroz noć.

Jednog dana skupila je dah,
rekla sve o čemu godinama šuti.
Prijatelj je samo šutke slušao,
al' u toj ispovijedi rodila se nada.

Pomoć je došla, donijela olakšanje.
Riješila nagomilano klupko tuge.
Razbila noćne more i donijela mir,
da jedno srce ponovno cvjeta.

U boli svojoj nisi sama,
Pronađi pametnu dušu u blizini.
I doći će svjetlost, tiha i nježna
zaustaviti boli za koje nisi kriva.

Misli što danas peku, sutra će nestati.
Ruke što se danas tresu, sutra će graditi.
U svim srcima što danas drhte, nek' se rodi hrabrost,
a svaka suza nek' postane korak prema slobodi.

Katja Knežević

Stop nasilju nad djecom

Ponekad se probudim i pomislim da svijet zaboravlja kako su djeca stvarna srca koja osjećaju svaki zvuk, svaku riječ i svaki dodir. Srce djeteta nije igračka koju možeš slo-miti pa zalijepiti. Svaki udarac, svaka gruba riječ i svaka hladna tišina ostave trag koji se ne vidi, ali boli jako dugo, ponekad cijeloga života.

Agresija rađa agresiju. To nije samo fraza koju odrasli izgovaraju, to je stvarnost koju vidimo oko sebe. Kad se ruka podigne ili glas povisi, dijete će jednoga dana, možda nespješno, podići ruku ili riječ protiv nekog slabijeg. Zato je važno reći jasno – koliko god da smo ljuti ili bijesni, nikada se ne smije podizati ruka na dijete. Nema opravdanja za nasilje nad djecom –ni kad smo umorni, ni kad smo pod stresom, nikad. Ljubav ne treba boljeti. Posebno ne emocionalno kažnjavati. Kažnjavati riječima, ignoriranjem, hladnim pogledom ili ponižavanjem jest nasilje i nosi iste ožiljke kao i tjelesno.

Djeca pate, a roditelji često šute. Mnogi roditelji ne žele priznati da njihove riječi ili postupci povrijede njihovo dijete; neki čak ni ne znaju da baš njihovo dijete povređuje drugo dijete. To ne opravdava nikoga, ali pokazuje da je važno razgovarati otvoreno. Ne treba trpjeti! Treba razgovarati! Otvoreni razgovor može zaustaviti krug koji se prenosi iz jedne generacije u drugu.

Trauma nastala nasiljem ne staje lako. Ona se usadi u tijelo, u pamćenje, i u način na koji dijete gleda svijet. Trauma može utjecati na prijateljstva, škole, ljubav u odrasloj dobi. Nanosi se trauma za cijeli život i ponekad ta trauma postane tiha priča koju dijete nosi, bez da je itko pitao ili slušao. Zato, kada vidimo dijete koje šuti, koji spušta pogled ili se pretvara da je sve u redu, moramo znati da je šutnja često znak da se tamo krije bol. Ponekad to činimo nespješno; ne znamo što riječ može učiniti, kako se taj osmijeh pretvara u masku ili kako jedna teška rečenica može prekinuti dječji san. Zato svaka osoba ima odgovornost: birati riječi koje liječe, a ne onesposobljavaju; pružiti ruku umjesto šake; slušati umjesto osuđivati. Kada prestanemo podizati glas i ruku, više djece imat će hrabrosti biti prijatelji, dijeliti tajne, tražiti pomoć i biti sretnu. Nasilje se prenosi iz generacije u generaciju; to je krug koji se nastavlja, ali ga netko prekine. Sjećam se priča gdje su bake i djedovi pričali kako su i oni tako odgojeni, pa se činilo da je to normalno. Ali normalno nije isto što i ispravno. Ako želimo promijeniti svijet, trebamo prekinuti taj lanac. To ne znači biti popustljiv; to znači poučavati bez batina, disciplinirati bez ponižavanja i razgovarati bez prijetnji. Svako dijete ima pravo rasti u domu gdje ljubav ne boli. Svako dijete ima pravo na zaštitu, na zagrljaj kad boli, na osmijeh koji nije maska. Zato, umjesto šutnje, potrebna je hrabrost da se prijavi nasilje, hrabrost da se razgovara s prijateljem koji pati. Ako ti vidiš da netko trpi, ne okreći glavu! Ponekad ti jedan razgovor, jedna poruka, jedno „Je li sve uredu?“, može promijeniti sve. Ne moramo biti savršeni da bismo pomagali. Dovoljno je biti prisutan, slušati i vjerovati. Ako si roditelj, znaj da tvoj osmijeh i tvoj glas imaju moć. Ako si prijatelj, znaš da tvoja riječ može razotkriti taj tihi vapaj. Svatko od nas može biti nečije svjetlo.

Zato kažem, iz sveg srca: **Stop nasilju nad djecom!**

Neka naše riječi liječe, neka ruke budu za zagrljaj, a ne za udarac. Neka manje nasilja donese više prijateljstava. Neka ljubav bude sigurna, luka, a ne mjesto boli. Djeca su sada. Ne sutra. I zato čuvajmo njihova srca. Pričajmo. Pomozimo. Zaustavite nasljeđe boli i počnimo prenositi nasljeđe ljubavi. **Stop nasilju nad djecom!** Za svako dijete. Za svaki osmijeh. Za svaki novi dan.

Lana Vukadin

Priča o maloj Eni

Ena je skoro uvijek bila dijete koje je voljelo čitati i plesati. Čak i bez glazbe, njezine bi noge same pronalazile ritam, a knjige bi je redovno vodile u svakojake pustolovine.

S vremenom, knjige su počele skupljati prašinu zatvorene na polici, a glazbu više nije mogla pronaći u sebi. Sve je češće boravila u svojoj sobi, koja joj je postala sklonište, ali ne ono sigurno, već ono u kojemu se skrivala da ne čuje galamu, da ne vidi tanjur kako leti, da ne osjeti pogled koji izaziva strah. Očuh je bio prisutan kao sjena koja ne odlazi. Njegove riječi bile su oštrije od noža: „Izbit ću ti zube!“, „Bacit ću te kroz prozor!“, „Prestani da me gledaš tako!“ Jednom joj je preklonio laptop preko šake dok je pokušavala da istraži nešto, jer je, navodno, bilo dosta vremena za ekranom. Komadi hrane znali su letjeti k njoj ako bi zatražila nešto što u tom trenutku nije bilo poželjno. Majka je pokušavala zaštititi, ali je svaki pokušaj završavao galamom i bacanjem stvari. Ena je naučila šutjeti. Ne kretati se previše. Da ne bude primijećena. U školi je bila tiha, ali pristojna i dobrih ocjena. No, više nije pričala o knjigama, nije plesala ni kod kuće ni na školskim priredbama. Njezine su oči bile umorne, kao da je netko ugasio svjetlo iznutra. Kilograma je imala premalo za svoje godine. Njezino je tijelo, baš kao i ona, stajalo u mjestu – tiho, zakočeno, kao da se boji rasti.

Jednoga ju je dana majka odvela u bolnicu. Bolovi bez uzroka, mučnine bez bolesti. Tamo, među bijelim zidovima. Ena je tiho rekla doktorima koje je poznavala od ranije: „Ovdje mi je ljepše nego kod kuće“. Te riječi pokrenule su lavinu. Psihoterapeut je uključen, doktori su razgovarali s majkom, a nastavnica koja je primijetila da nešto nije u redu, redovno se javljala. Tada je majka rekla: DOSTA! Dosta straha! Dosta života u kojem dijete ne smije disati!

Nije to bila laka odluka. Dugo je i sama živjela u tišini, pokušavajući zaštititi Enu bez da izazove još veći bijes. Nije bila slijepa, samo preplašena. Nije bila ravnodušna, već iscrpljena. Ali kad je čula riječi svoje kćeri, nešto se u njoj prelomilo.

Nedugo zatim, odselile su se. Ena je polako počela vraćati se sebi. Počela je i čitati knjige koje nije dotakla mjesecima. Čitala je polako, ali ponovno sa sjajem u očima. Nekoliko dana kasnije, u sobi je pustila glazbu. Nije plesala odmah, ali je pomno slušala. A onda, korak po korak, ponovo je zaplesala. To nije bio ples za publiku. Bio je to ples za život. Za slobodu. Zato je bilo presudno što je Ena je imala ljude koji su je tada čuli, vidjeli i reagirali.

Nela Bošnjaković

Stop nasilju nad djecom

STOP NASILJU! – govore svi, ali malo tko učini nešto po tom pitanju.

Svaka vrsta vršnjačkog nasilja pogodi, pogodi isto kao što munja pogodi stablo, lijepo šareno stablo. Dovoljan je jedan pogodak da to stablo padne na zemlju, odustane od života i prepusti se vječnom snu. Nažalost, jako puno munja gađa u stabla u našem svijetu, a nitko ne zna kako to spriječiti. Zato moramo otvoriti oči osvrnuti se malo oko nas i reći svom snagom koju imamo u glasnicama: **STOP MUNJAMA! STOP NASILJU!**

Ali, ne samo to reći, nego to i učiniti. Puno ljudi ne znaju da povređuju druge ljude riječima ili šakama. Svakodnevno izgovore munjevite riječi iz šale, a onaj na kojega je to usmjeren polako trune iznutra. Isto tako je i s fizičkim nasiljem. Netko, možda, izgleda dobro, a ispod majice krije velike plave modrice. Zato, kada mislimo nekome nešto učiniti, prvo zamislimo kako bismo se mi osjećali kada bi nama to netko uradio. Jedna stvar mi stvarno nije jasna: zašto i kako dolazi do nasilja? Zašto govoriti nekome da izgleda ružno, govoriti mu da nije pametan, tući se, govoriti loše o drugima... A uopće ne znamo kroz što ta osoba, zapravo, prolazi. Ono što želim istaknuti jest da – ako želimo bolji svijet, prvo moramo početi od sebe, mi trebamo biti dobar primjer. Ako ja kao jedanaestogodišnjakinja mogu nešto govoriti o toj temi, onda možeš i ti. Da – ti! Baš ti! Nadam se da svi moji vršnjaci shvaćaju da nas nasilje neće odvesti u bolji i ljepši svijet. I, svaki onaj nasilnik u našem okruženju, možda samo prosljeđuje munju koju je dobio.

Ne šaljite munje drugima!

STOP MUNJAMA! STOP NASILJU!

Franka Čerkuč

JEDAN ZA TEBE, JEDAN ZA MENÉ

DVA UREĐAJA NA RATE

+

BONUS GIGE*

*** u SMART tarifama**

smart.eronet.ba

Veza koja traje